

**ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД УКООПСІЛКИ
«ПОЛТАВСЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ ЕКОНОМІКИ І ТОРГІВЛІ»
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ТА СУСПІЛЬНИХ НАУК**

МОВЧАН М.М.

РЕЛІГІЄЗНАВСТВО

**Навчально-методичний посібник для самостійного вивчення
дисципліни підготовки бакалавра спеціальності
6.140101i «Готельно-ресторанна справа»,
6.140103 «Туризм»**

ПОЛТАВА 2016

АВТОР:

М.М. МОВЧАН, доцент кафедри філософії та політології
Полтавського університету економіки і торгівлі, к.філос.н.

Рецензенти:

Г.Є. АЛЯЄВ, д.філос.н., професор, завідувач кафедри філософії і
соціально-політичних дисциплін Полтавського
національного технічного університету імені
Юрія Кондратюка

П.А. КРАВЧЕНКО, професор кафедри філософії Полтавського
Національного педагогічного університету
ім. В.Г. Короленка, д.філос.н.

*Розглянуто та рекомендовано до друку на засіданні кафедри педагогіки та суспільних
наук 15 червня 2016 р., протокол № 16*

Завідувач кафедри педагогіки та
суспільних наук

_____Стрельников В.Ю.

“УЗГОДЖЕНО”

Декан факультету харчових технологій,
готельно-ресторанного і туристичного бізнесу

_____Страшко Л.М.

“УЗГОДЖЕНО”

Начальник науково-методичного
центру управління якістю діяльності

_____Огуй Н.І.

“УЗГОДЖЕНО”

Директор науково-навчального центру

_____Герман Н.В.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»	6
ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»	11
МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ	14
ТЕМА 1. Предмет релігієзнавства. Релігія як суспільне явище.....	16
ТЕМА 2. Первісні форми релігійних вірувань.....	26
ТЕМА 3. Релігії Стародавньої Греції та Риму. Зороастризм.....	37
ТЕМА 4. Релігії Індії, Китаю та Японії.....	50
ТЕМА 5. Буддизм	63
ТЕМА 6. Іудаїзм як національна релігія єврейського народу. Виникнення і загальні принципи християнського віровчення.....	73
ТЕМА 7. Еволюція християнства	83
ТЕМА 8. Іслам.....	99
ТЕМА 9. Історія і сучасний стан релігійного життя в Україні.....	110
ТЕМА 10. Нетрадиційні релігії, вільнодумство та атеїзм	119
ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ	137
САМОСТІННА РОБОТА СТУДЕНТА	139
ПОРЯДОК ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ	141
ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ	142
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ (ЗАЛІКУ)	146
ДОДАТКИ	148
ГЛОСАРІЙ	170
ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ТА ДОДАТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ	192

ВСТУП

Грунтовне вивчення релігії – чи не найстарішої з-поміж форм суспільної свідомості – є актуальною потребою в сучасному плюралістичному світі. Нідерландський філософ Бенедикт Спіноза зараховував до основних природних прав людини, поряд з правом на життя та власність, ще й право на свободу совісті та свободу думки. У сучасному глобалізаційному світі інтеграційних процесів, усвідомлення планетарної взаємозалежності всіх суб'єктів суспільної комунікації та з огляду на пошук універсальної етики загальнолюдського спілкування великої ваги набувають повага до людської гідності, її національно-культурних особливостей та релігійних переконань – однієї з найбільш тонких та вразливих сфер духовного життя людини.

Навчальний курс «Релігієзнавство» викладений в навчально-методичному посібнику з урахуванням тісного взаємозв'язку самої дисципліни та її предмета з такими суспільствознавчими дисциплінами, як «Філософія», «Історія та культура України», «Психологія», «Соціологія», «Політологія», «Етика та естетика» тощо. Всі вони мають справу з виявами, функціонуванням, станами людської свідомості, котра, не в останню чергу, детермінована релігійною вірою суб'єкта мислення. А мотиваційна сфера особистості в умовах соціуму тісно пов'язана з її приналежністю до тієї чи іншої церкви, віросповідання, деномінації.

Предмет курсу охоплює питання виникнення та розвитку релігії, церкви і церковних організацій, свободи совісті. Основне *завдання дисципліни* – допомогти студенту зорієнтуватися в системі духовних цінностей, дати майбутньому фахівцю більш різнобічну загальнокультурну гуманітарну підготовку. Цей курс *допоможе*: оволодіти однією з найважливіших сфер світової та вітчизняної культури; здійснити вільне і свідоме самовизначення в світоглядній позиції; навчитися грамотно вести світоглядний діалог, оволодіти мистецтвом розуміння інших людей чий спосіб мислення є інакшим.

Це дасть можливість студенту уникнути, з одного боку, догматизму і авторитаризму, а з іншого – релятивізму і нігілізму. Врешті-решт вивчення цієї дисципліни буде сприяти встановленню духовного клімату взаєморозуміння, гармонізації міжособистісних відносин між представниками різних релігійних і нерелігійних світоглядів, ствердженню громадської злагоди та соціальної стабільності в суспільстві.

Мета курсу: формування системи знань про релігійні феномени, закони та механізми виникнення і функціонування релігії, її основні типи і форми.

Завдання курсу: на основі вивчення курсу релігієзнавства студент повинен: - *знати* його структуру, систему найважливіших понять і категорій, а також суттєві ознаки різних релігійних систем і вірувань; - *вміти* краще орієнтуватися у складній суспільній системі духовних цінностей, сформулювати своє власне світобачення й особисті переконання та бути здатним відстоювати і захищати їх в толерантному діалозі з представниками інших поглядів. Процес оволодіння цією дисципліною сприятиме стимулюванню студентів до самостійної наукової роботи.

Весь курс має один модуль. Посібник побудований так, щоб сприйняття і відтворення навчального матеріалу відбувалося зрозумілим способом. Запропонована система індивідуальних та самостійних завдань дозволяє не тільки їх засвоювати, а й надає студентам можливості для творчого самовираження через виконання практичних завдань, відповідних тестів, написання рефератів, доповідей, створення мультимедійних презентацій тощо.

Вивчення студентами дисципліни «Релігієзнавство» передбачає такі види навчальної роботи:

- Лекційний курс.
- Самостійна підготовка і участь у семінарських заняттях.
- Самостійна робота над окремими темами і питаннями, визначеними викладачем у відповідності до програми.
- Модульно-рейтинговий контроль знань студентів.
- Складання заліку.

З огляду на викладені міркування, студент у ході ознайомлення з курсом має не тільки оволодіти основними розділами знань, які охоплюють історію релігії, сучасний аналіз релігійних вірувань та інституцій, роль, структуру та функції релігії у суспільстві, а й отримати можливість через набуті знання та вміння реалізувати свій творчий потенціал, сформуватися як особистість, котра виявлятиме повагу до різних релігійних учень, вірувань та організацій, буде релігійно-толерантною людиною, налаштованою на конструктивний пошук взаєморозуміння та взаємоповаги з іншими людьми, в кожній з яких в першу чергу бачитиме й поважатиме унікальну і неповторну особистість.

Розподіл занять з курсу релігієзнавства детермінується навчальним і робочим планами.

НАВЧАЛЬНА ПРОГРАМА КУРСУ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА. РЕЛІГІЯ ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

Особливості релігієзнавства як навчальної дисципліни. Теоретичне й історичне релігієзнавство.

Сутність і походження релігії. Ознаки релігійної віри.

Основні релігієзнавчі концепції та їх загальна характеристика.

Уявлення про природне та надприродне. Поняття Бога. Аналіз богословських доведень буття Бога.

Структура релігії. Релігійна свідомість та її аспекти. Релігійний культ і релігійні організації. Поняття церкви як суспільного інституту віруючих.

Функції релігії (компенсаційна, світоглядна, регулятивна, інтегруюча, комунікативна, політична, легітимуюча та ін.).

Проблеми класифікації релігії. Поділ релігій за рівнем розвитку: 1) ранні вірування (анімізм, тотемізм, магія, фетишизм, культ предків тощо); 2) політеїстичні релігії – національні релігії (виняток – іудаїзм та сикхізм); 3) монотеїстичні релігії – буддизм, християнство, іслам (світові релігії), іудаїзм та сикхізм (національні); 4) синкретичні релігії; 5) нові релігійні течії, рухи (нетрадиційні форми релігій).

ТЕМА 2. ПЕРВІСНІ ФОРМИ РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ

Питання про первісні релігійні вірування як проблема сучасного релігієзнавства.

Магія як надприродний вплив на навколишній світ. Класифікація магії. Магія в сучасних релігіях.

Визначення фетишизму. Що таке фетиш. Фетишизм і сучасність.

Анімізм – віра в надприродне існування душі і духів. Едуард Тейлор і його праця «Первісна культура». Анімізм і культ предків. Анімізм в сучасних релігіях.

Тотемізм як форма первісної релігії. Визначення тотемізму. Наріжний камінь тотемістичних вірувань – вірування в тотемних «першопредків». Тотемний культ. Табу. Тотемізм і сучасність.

Шаманізм як вірування в надприродні здібності і можливості давніх служителів культів – шаманів.

ТЕМА 3. РЕЛІГІЯ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ І РИМУ. ЗОРОАСТРИЗМ

Поняття про міф як оповідь, що виникла на ранніх етапах історії, фантастичні образи яких були спробами узагальнити і пояснити різні явища природи і суспільства. Джерела та періодизація грецької міфології. Особливості давньогрецької релігії. Три періоди міфологічної релігії давніх греків: архаїчний, хтонічний, чи до олімпійський; класичний олімпійський і пізній героїчний.

Специфіка релігії і міфології Стародавнього Риму. Релігія раннього, республіканського та імператорського Риму.

Зороастризм – давньоіранська релігія. Пророк Заратустра (Заратуштра, Зороастр) і його життя. Дуалізм зороастризму: сила світла і царство темряви – Ахура-мазда (Ормузд) та Ангра-Майнью (Аріман). Утвердження культу Мазди. Священне джерело релігії – Авеста. Вчення про страшний суд, кінець світу, потойбічне життя. Обряди і свята в зороастризмі.

ТЕМА 4. РЕЛІГІЇ ІНДІЇ, КИТАЮ ТА ЯПОНІЇ

Ведична релігія в Індії та її специфіка. Брахманізм – прямий нащадок ведичної релігії. Розподіл людей на варни (касти) – брахмани (жерці), кшатрії (воїни), вайш'ї (землероби, ремісники, торговці) і шудри (слуги 3-х вищих варн). Брахмани, араньяки, упанішади. Вчення про карму. Своєрідна трійця індуїзму (трімурті) – Брахма, Вішну і Шива. Два основні напрями індуїзму – вішнуїзм та шиваїзм. Вимоги до мирського життя індуса. Індуїзм сьогодні.

Джайнізм та його особливості. Сикхізм і сикхи.

Характеристика релігій Китаю. Шанді – «небесний імператор». Культ Неба (Тянь). Зародження і розвиток конфуціанства: шлях від філософсько-етичного вчення до релігії. Місце і роль Конфуція в конфуціанстві. Даосизм і його специфіка. Лао-цзи в релігійній системі даосизму.

Синтоїзм як національна релігія Японії. Літописи «Кодзікі» і «Ніхонсьокі» – джерела синто. Основи культової практики в синтоїзмі. Богиня Аматерасу. Синтоїзм і сучасні японці.

ТЕМА 5. БУДДИЗМ

Ідейні джерела буддизму. Сіддхартха Гаутама – засновник найдавнішої із світових релігій.

Моральна концепція буддизму: вчення про «чотири благородні істини». Нірвана як головна мета буття. Карма – закон залежного начала.

Буддистська релігійна література. Тріпітака і її частини: Віная-пітака (оповіді про Будду та його повчання); Сутта-пітака (притчі й бесіди Будди та його послідовників); Абхїдхарма-пітака (філософія буддизму).

Напрями буддизму: хінаяна («мала колісниця», «вузький шлях спасіння»), махаяна («велика колісниця», «широкий шлях спасіння»).

Регіональний буддизм: чань-буддизм, дзен-буддизм, ламаїзм.

ТЕМА 6. ІУДАЇЗМ. ВИНИКНЕННЯ І ЗАГАЛЬНІ ПРИНЦИПИ ХРИСТІЯНСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ

Виникнення іудаїзму та основні етапи його розвитку. Іудейська догматика і культ, звичаї і свята. Священні книги євреїв: Танах (Тора, Небїїм, Х'кесубїм) і Талмуд (Мішна і Гемара). Напрями і течії в іудаїзмі (реформований іудаїзм, хасидизм, каббала).

Соціально-історичні, економічні та політичні причини виникнення християнства. Основні ідейні джерела християнської релігії (релігійно-філософські вчення Філона Александрійського та Сенеки; ідеологія кумранської общини; релігії східних народів Римської імперії). Особистість Ісуса Христа та формування вчення про нього.

Біблія та її дві частини: Старий Завіт (39 книг) і Новий Завіт (27 книг).

Первісне християнство: гоніння та переслідування від правовірних іудеїв і римської влади. Проголошення християнства державною релігією Римської імперії.

Основи християнського віровчення. Перші Вселенські собори. Вироблення основних догматів і культової обрядовості; утворення християнських церков; становлення християнства як світової релігії.

ТЕМА 7. ЕВОЛЮЦІЯ ХРИСТІЯНСТВА

Головні причини розколу в християнстві. Виникнення ересей (IV-XI ст.): аріанство, монофізитство, ересь Пелагія, учення

донатистів, несторіанство та ін. 1054 р. – поділ християнства на католицьку і православну церкви.

Католицизм: віросповідні, культові та організаційні особливості римо-католицької гілки християнства.

XVI ст. – Реформація і утворення протестантських церков. Ранній і пізній протестантизм: лютеранство, кальвінізм, англіканство; методизм, баптизм, квакери, мормони, адвентизм, свідки Єгови, п'ятидесятництво та ін. Основні принципи протестантів (спасіння особистою вірою; священство всіх віруючих; виключний авторитет Біблії).

Православ'я і його специфіка: децентралізована асоціація автокефальних церков зі спільними догматичною і канонічною системами. Моральні аспекти, віровчення і культ православного християнства.

ТЕМА 8. ІСЛАМ

Історія виникнення і становлення ісламу як світової релігії. Місце і роль пророка Мухаммеда в ісламському віровченні.

Коран – Священна книга мусульман. Сунна. Шаріат – комплекс юридичних норм, приписів та правил поведінки.

Догматика ісламу. Сутність віровчення і культу та особливості мусульманської моралі. «П'ять стовпів ісламу». Два головні напрями в ісламі: суніти і шиїти.

Відношення ісламської релігійної догматики до науки і культури.

ТЕМА 9. ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ.

Дохристиянські вірування східних слов'ян. Хрещення Русі в 988 р. князем Володимиром. Софійний характер київського християнства.

Греко-католицька (уніатська) церква в Україні: від Берестейської унії (1596 р.) до сьогодення.

Сучасний стан релігії і церкви в Україні: три православних церкви – Українська Православна Церква (МП), Українська Православна Церква (КП), Українська Автокефальна Православна Церква; Українська Греко-Католицька Церква (уніатська); Римо-Католицька Церква; протестантські общини; реформатська церква

серед угорського населення Закарпаття; мусульманські общини в середовищі кримських татар; общини іудеїв та общини східних віросповідань.

Екуменічний рух у християнському світі – рух за об'єднання церков.

ТЕМА 10. НЕТРАДИЦІЙНІ РЕЛІГІЇ, ВІЛЬНОДУМСТВО ТА АТЕЇЗМ

Нетрадиційні релігії: причини виникнення нових релігійно-містичних рухів, культів, їх загальна характеристика. Неохристиянські об'єднання. Синтетичні релігії. Неорієнтальні релігійні об'єднання. Сайєнтологія. Неоязичництво. Сатанинські організації.

Основні історичні етапи виникнення та розвитку вільнодумства. Вільнодумство та атеїзм Стародавнього світу (Схід і Захід), Середньовіччя, Відродження і ранніх буржуазних революцій. Радикальні форми вільнодумства. Природничо-наукове вільнодумство. Всесвітні організації вільнодумців (Всесвітній союз вільнодумців; Міжнародний гуманістичний і етичний союз (МГЕС). Сучасне вільнодумство та атеїзм.

**ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО»
для студентів напрямку підготовки 6.140101 «Готельно-
ресторанна справа»**

№ п/п	Назва теми	Кількість годин за видами занять				
		Разом	аудиторні		позааудиторні	
			лекції	семінари	Індивід- консульт. робота	Самостійна робота
Змістовий модуль I. Релігія як суспільне явище. Первісні, національні, світові і нетрадиційні релігії, вільнодумство та атеїзм						
1.	Предмет релігієзнавства Релігія як суспільне явище	6	2	2	-	2
2.	Первісні форми релігійних вірувань	3	2	-	-	1
3.	Релігії Стародавньої Греції і Риму. Зороастризм.	5	2	2	-	1
4.	Релігії Індії, Китаю та Японії	5	2	2	-	1
5.	Буддизм	5	2	2	-	1
6.	Іудаїзм як національна релігія єврейського народу. Виникнення і загальні принципи християнського віровчення	7	2	2	-	3
7.	Еволюція християнства	6	2	2	-	2
8.	Іслам	6	2	2	-	2
9	Історія та сучасний стан релігійного життя в Україні	7	2	2	-	3
10.	Нетрадиційні релігії, вільнодумство	4	2	-	-	2

	та атеїзм					
РАЗОМ		54	20	16	-	18

ТЕМАТИЧНИЙ ПЛАН КУРСУ «РЕЛІГІЄЗНАВСТВО» для студентів напрямку підготовки 6.140103 «Туризм»

№ п/п	Назва теми	Кількість годин за видами занять				
		Разом	аудиторні		позааудиторні	
			лекції	семінари	Індивід- консульт. робота	Самостійна робота
Змістовий модуль I. Релігія як суспільне явище. Первісні, національні, світові і нетрадиційні релігії, вільнодумство та атеїзм						
1.	Предмет релігієзнавства Релігія як суспільне явище	6	2	2	-	2
2.	Первісні форми релігійних вірувань	4	2	-	-	1
3.	Релігії Стародавньої Греції і Риму. Зороастризм.	5	2	2	-	1
4.	Релігії Індії, Китаю та Японії	4	2	-	-	2
5.	Буддизм	5	2	2	-	1
6.	Іудаїзм як національна релігія єврейського народу. Виникнення і загальні принципи християнського віровчення	7	2	2	-	3
7.	Еволюція християнства	6	2	2	-	2
8.	Іслам	6	2	2	-	2
9	Історія та сучасний стан релігійного життя в	7	2	2	-	3

	Україні					
10.	Нетрадиційні релігії, вільнодумство та атеїзм	4	-	-	-	4
РАЗОМ		54	18	14	-	22

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Курс «Релігієзнавство», що викладається за кредитно-модульною системою організації навчального процесу складається з одного модуля, у відповідності до характеру структури релігієзнавчої проблематики.

До модуля входять теми, що розкривають передусім загальнотеоретичний рівень релігієзнавства як дисципліни, її категоріальний апарат, історію релігійних вірувань та знань, специфіку і особливості первісних та національних релігій, а також теми, які дають можливість детально охарактеризувати основні принципи буддизму, іудаїзму, ісламу; проаналізувати етапи виникнення, еволюції та утвердження як світової релігії християнства та його загальних принципів віровчення; зробити історичний, ретроспективний аналіз історії релігійного життя на території України та дати оцінку сучасному становищу релігійного простору в Україні; показати суть нетрадиційних релігій і з'ясувати місце і роль вільнодумства та атеїзму як в минулому так і в сучасності. У структурі модуля 10 лекцій, 8 тем вивчаються на семінарських заняттях і кожна тема винесена ще й на самостійне доопрацювання.

Такий поділ навчального матеріалу доцільний та ефективний з огляду на специфіку кредитно-модульної системи організації навчального процесу та особливий наголос на самостійній роботі студентів. Результати Вашої постійної і наполегливої навчальної діяльності обов'язково будуть об'єктивно оцінені і на основі цього визначиться Ваш особистий рейтинг.

Вивчення та засвоєння навчального матеріалу з курсу «Релігієзнавство» має декілька послідовних та логічно між собою пов'язаних етапів:

1. Прослуховування та детальне конспектування лекційного матеріалу, що подається викладачем; акцентування уваги на головних моментах та питаннях. Але лекційного матеріалу буде недостатньо для опанування теми.
2. У зв'язку із специфікою кредитно-модульної системи – індивідуалізація навчального процесу, пріоритетність самостійної роботи студента, – підготовка до семінарського

заняття вимагає врахування методичних рекомендацій до вивчення теми, що містяться в даному посібнику, використання основної та додаткової літератури. Складання конспекту семінарського заняття є необхідним, оскільки дозволяє проаналізувати викладачем рівень знань студента з даної теми.

3. Наступним кроком є закріплення набутих знань шляхом виконання комплексу тестових, логічних, теоретичних та творчих питань з кожної теми курсу. Слід звернути увагу, що різні групи завдань відрізняються одна від одної своєю складністю. Якщо перша група завдань носить репродуктивний характер, то наступні завдання розраховані на розуміння студентом суті певних понять. На основі цього студент набуває здатність отримувати нові знання. І останній рівень завдань – найскладніший, він навчає творчо осмислювати і застосовувати набуті знання. Письмове виконання завдань дає студенту змогу отримати найвищу кількість балів. Для даних завдань розроблена спеціальна форма заповнення, що значно полегшує самостійну роботу.

Якщо студент систематично і ґрунтовно готує кожну тему модуля і проявляє активність під час занять та отримує необхідну кількість балів за роботу, то він має змогу одержати підсумкову оцінку «автоматично».

Бажаємо успіхів у вивченні релігієзнавства!

ТЕМА 1. ПРЕДМЕТ РЕЛІГІЄЗНАВСТВА. РЕЛІГІЯ ЯК СУСПІЛЬНЕ ЯВИЩЕ

З цієї теми передбачено як лекційне так і семінарське заняття. Опрацювавши лекційні матеріали та відповідну рекомендовану до теми літературу, підготуйтеся до семінарського заняття за наступними питаннями.

План семінарського заняття

1. Особливості релігієзнавства як навчальної дисципліни.
2. Виникнення релігії, ознаки релігійної віри та концепції релігії.
3. Уявлення про природне і надприродне та поняття Бога.
4. Структура релігії.
5. Функції релігії та її роль в суспільстві.
6. Типологія релігії, принципи та критерії класифікації форм релігії.

Основні поняття: релігієзнавство, релігія, релігієзнавчі концепції, філософія релігії, психологія релігії, соціологія релігії, релігійна свідомість, віра, Бог, церква, теологія, богослов'я.

Теми доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Суть і походження релігії.
2. Що таке віра?
3. Релігієзнавство як наука про релігію.
4. Гуманістична спрямованість релігієзнавства.
5. Віра релігійна і віра нерелігійна: загальне та особливе.
6. Релігія і культура.
7. Соціальні, пізнавальні (гносеологічні) та психологічні передумови виникнення релігії.
8. Особливості релігійного світосприйняття та світорозуміння.
9. Місце і роль жінки в релігії.
10. Міфологія і релігія.
11. Проблеми майбутнього в релігії.
12. Релігія і наука.
13. Принципи, критерії та моделі класифікації форм релігій.

Методичні рекомендації для вивчення теми

При вивченні цієї теми спочатку Ви повинні з'ясувати, що **релігієзнавство** – це гуманітарна наука, яка досліджує суспільно-історичну природу релігії, механізм її соціальних зв'язків з політичними, економічними, духовними системами суспільства, особливості їх впливу на віруючих.

Слід звернути увагу на те, що у релігієзнавстві виділяються два важливі напрями – теоретичний та історичний.

• *Теоретичне релігієзнавство* складається з філософських, соціологічних і психологічних аспектів.

• *Історичне релігієзнавство* вивчає історію виникнення і еволюції окремих релігій, послідовність розвитку релігійних вірувань.

Ядром теоретичного релігієзнавства виступає «філософія релігії». Це філософське пояснення релігії. Соціологічний розділ релігієзнавства вивчає релігію як певну соціальну структуру, складову частину суспільства з властивими їй функціями, соціальними зв'язками. Третя частина – «психологія релігії» – зосереджує увагу на внутрішніх психічних механізмах діяльності прихильників релігійних вірувань.

Слово «релігія» походить від латинського «religio» і означає зв'язок, набожність. **Релігія** – духовний феномен, що виражає віру людини в надприродне Начало – джерело буття всього існуючого, яке є для неї засобом спілкування з ним, входження в його світ.

У тлумаченні богословів релігія – це все те, що зв'язує, з'єднує людину з божественністю («Святе письмо», культ, тощо).

Головною ознакою будь-якої релігії є віра у надприродне і в його реальне існування. До віри у надприродне слід віднести уявлення про потойбічні сили у вигляді божества, ангелів, чортів тощо. Будь-яка віра має свій предмет. Людина не просто вірить, а вірить у щось. Це «щось» не може бути предметом віри незалежно від усвідомлення об'єктивної дійсності. Не можна вірити в об'єкт як такий. А можна вірити тільки в певні уявлення про цей об'єкт (що він існує і наділений певними властивостями).

Віра – елемент людської свідомості, особливістю якої є бездоказове визнання істинності релігійного вчення, існування надприродних сил, абсолюту.

Відносно **виникнення релігії** є дві точки зору: богословська і наукова. Богослови стверджують, що релігія має надприродне,

божественне походження, існує споконвічно й історія суспільства зобов'язана релігії.

Сучасною наукою доведено, що становлення людини і суспільства охоплює період, який тривав понад 2,5 млн. років (за новими даними – 3,5 млн. років). Дані археології та антропології засвідчують, що в історії людства існував тривалий безрелігійний період, а перші релігійні уявлення в сучасному розумінні склалися у верхньому палеоліті приблизно 40-20 тис. років до н.е., коли жили люди сучасного антропологічного типу (кроманьйонці).

Наступне питання присвячене основним **релігієзнавчим концепціям**.

- *Матеріалістична концепція* релігії спрямована на заперечення релігійних поглядів і формується як атеїстичне вчення.

- *Марксистська релігієзнавча концепція* доводить, що неістинне відображення світу в релігійних віруваннях – це не лише незнання законів природи, а й відображення певних соціальних умов життєдіяльності людини. Реальні сили деформуються в релігійній свідомості і виступають як сили неземні, надприродні.

- *Об'єктивно- та суб'єктивно-ідеалістичні концепції* релігії. Домінуючою є *об'єктивно-ідеалістична концепція*. Вихідним її принципом при поясненні релігії є визнання існування надістотного джерела: Бога, «Абсолюту», «трансцендентного», «світового духу».

- *Суб'єктивно-ідеалістична концепція* релігії твердить, що основою релігії є почуття, а релігію необхідно визначити як породження людської свідомості, результат суб'єктивних переживань людини.

- *Натуралістична концепція* релігії. Згідно з цією концепцією, релігія породжується внутрішніми потребами людського організму, його фізіологічними процесами. Релігія стає атрибутом біологічної природи людини. Фрейдизм створив один з варіантів натуралістичного пояснення релігії. За *З.Фрейдом*, усі соціальні явища, культура розглядаються як система забобонів, за допомогою яких суспільство стримує ворожі йому сексуальні потяги людини («лібідо»). Завдяки культурним нормам поведінки природжені інстинкти і потяги людини або зміщуються у сферу безсвідомого, або «сублімуються», тобто перетворюються на форми соціальної творчості, до яких Фрейд відносив і релігію.

- *Соціологічна концепція* релігії *Е.Дюркгейма*. Інтегруючою основою суспільства цей вчений визначає суспільну свідомість –

загальні вірування, почуття, цінності, норми. За Е.Дюркгеймом, послаблення загальних вірувань і почуттів призводить до послаблення соціальних зв'язків між людьми і в перспективі погрожує дезінтеграцією суспільства, його розпадом. Він вважає, що джерелом релігії є сам соціальний спосіб існування людини. В релігії суспільство обожає само себе.

В основі *•теологічних концепцій* розуміння духовної культури лежить ідея щодо визначальної ролі релігії в розвитку цивілізації та культури. Богослови визначають духовну культуру як неземне, надприродне явище, обмежують її лише релігійними ідеями та морально-релігійними вимогами

З наукової точки зору духовна культура не має нічого надприродного. *•Наукова концепція* виходить з органічної єдності матеріальної і духовної культури. При цьому вирішальна роль надається матеріальним основам культури.

Вам необхідно звернути увагу на те, що поняття «релігія» безпосередньо пов'язане з поняттям «Бог». Бог, за релігійними уявленнями, є передусім Абсолют, піднесений над людськими, природними силами, здібностями, якостями та відносинами. Він створив світ, будучи незалежним від нього. Бог є трансцендентним (потойбічним), таким, що перебуває поза межами конкретного замкненого (іманентного) кола свідомості.

Бог – *верховна надприродна сутність, яка, згідно з різними релігійними вченнями, наділена вищим розумом, абсолютною досконалістю і всемогутністю, є творцем світу, зумовлюючи все, що відбувається в ньому.*

Як особлива система духовної діяльності людей *релігія має* власну специфічну **структуру**. В ній можна виділити декілька основних елементів. *Перший* з них пов'язаний з релігійною свідомістю (особливість поглядів, уявлень, переживань та почуттів віруючих); *другий* з культовою діяльністю; *третій* з релігійною організацією.

Релігійна свідомість охоплює міфи, уявлення про надприродне, концепції, ідеї, теорії, легенди, догмати, молитви, зміст священних книг тощо. **Релігійна свідомість** – це ставлення віруючих до світу, що виражається в системі поглядів, почуттів, смисл яких становить віра в надприродне. Найважливішими її аспектами є:

•релігійні почуття (психологічні стани людини, які виражають емоційне ставлення людини до світу і його явищ). Це

звичайні людські почуття, зосереджені в релігійній сфері – позитивні (радість, любов і т. і.) і негативні (страх, розгубленість і т. і.);

• *релігійні погляди* (уявлення, поняття, судження). Головна риса їх – віра в надприродне.

• *релігійний смисл* (сенси буття, життя і смерті, добра і зла тощо). Він охоплює взаємозв'язки людини і світу.

Слід зауважити, що сутність релігії найхарактерніше виявляється саме в сфері релігійної свідомості, якій властива наявність віри.

Наявність релігійного культу відрізняє релігію від інших форм суспільної свідомості. **Релігійний культ** (від лат. – поклоніння) – це реалізація віри у символах, предметах, діях індивідів та груп віруючих.

Релігійні організації покликані упорядковувати організовувати культові дії, що є основною передумовою формування релігії як соціального інституту. Серед різноманітності релігійних організацій виділяються такі їх основні типи – церква, секта, харизматичний культ, деномінація. Надзвичайно важливе місце в релігії посідає церква. **Церква** – це централізоване, численне об'єднання віруючих, яке склалося на основі спільності релігійних уявлень та культової діяльності.

Є необхідність висвітлити **функції релігії** (компенсаційну, світоглядну, регулятивну, інтегративну, дезінтегруючу, комунікативну, політичну, культуроформуючу, легітимуючу, ідеологічну, терапевтичну), які є певними способами, напрямками, рівнем впливу релігії на суспільство, його структурні елементи, особистість. Основною соціальною функцією релігії є функція • *компенсаційна*. Релігія для віруючого – насамперед компенсація усіх тягот його земного буття. Однією з важливих функцій є • *світоглядна* (створення власної картини світу, визначення місця і ролі людини в системі природи і суспільства). Релігія виконує • *регулятивну* функцію. Як і будь-яка інша сфера духовної культури, вона створює певну систему норм і цінностей, специфіка яких полягає, насамперед, у збереженні і закріпленні віри у надприродне. За певних історичних умов релігія виконує функцію • *інтегрування* (збереження і зміцнення існуючої соціальної системи). Релігії притаманна також • *комунікативна* функція, яка полягає в підтримуванні зв'язків між віруючими шляхом створення почуття віросповідної єдності під час

релігійних дій в особистому житті, сімейно-побутових відносинах тощо. •*Політична* функція особливо проявляється тоді, коли релігія перебирає на себе управління суспільними, державними справами (теократичні держави), в тому числі й законодавчі та арбітражні повноваження. •*Легітимуюча* функція виявляється в узаконенні певних суспільних порядків, державних інститутів, політичних, правових відносин, норм чи визнанні їх неправомірними. Однією з **історичних місій** релігії, що набуває в сучасному світі все більшої актуальності, є формування відчуття єдності людського роду, значущості неперехідних загальнолюдських моральних норм і цінностей.

Ви повинні знати, що на сьогоднішній день ще не вироблено оптимальної *класифікації релігій*, бо неможливо зібрати вичерпну інформацію про всі релігії, які існують у світі (нині зафіксовано близько 5 тис. релігій). Релігії поділяють на групи, беручи за основу етнічні ознаки, час виникнення, рівень організації, державний статус. Поширеними у релігієзнавстві є *генеалогічні* (чуттєво-надчуттєві, теїстичні, демоністичні) та *морфологічні* (родоплемінні, національні, світові) **типології релігій**; поділ їх на *натуралістичні* (абстрактного монізму) та *супернатуралістичні* (теїзму), *релігію природи* та *етичну релігію*. За рівнем розвитку релігії поділяють на такі види: 1) *ранні вірування* (анімізм, тотемізм, магія, фетишизм, культ предків тощо); 2) *політеїстичні релігії* – національні релігії (виняток – іудаїзм та сикхізм); 3) *монотеїстичні релігії* – буддизм, християнство, іслам (світові релігії), іудаїзм та сикхізм (національні); 4) *синкретичні релігії* – утворилися внаслідок злиття різних етнічних і світових релігій; 5) *нові релігійні течії, рухи* (нетрадиційні форми релігій). Класифікуючи релігії застосовують і такі критерії як час виникнення, статистичний критерій, рівень організації, державний статус, правовий статус, форми поширення, етносоціальні критерії. Поширеною є схема, що охоплює всі існуючі релігії, виділяючи: ранні форми релігії (родоплемінні), національні релігії (ранні національні і пізні національні релігії), світові релігії, нетрадиційні релігії (нові релігійні рухи).

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією.

- ☐ Катарсис релігійний.
- ☐ Релігія.
- ☐ Теологія
- ☐ Релігієзнавство.
- ☐ Релігійна секта.
- ☐ Богослов'я.
- ☐ Функції релігії.
- ☐ Методи релігієзнавства.
- ☐ Догматика.
- ☐ Дезінтегруюча функція релігії.

Дефініції:

- ☐ Вчення про Бога.
- ☐ Віра людини в існування надприродного начала й засіб спілкування з ним, входження в його світ.
- ☐ Вчення про прославлення Бога.
- ☐ Почуття полегшення, заспокоєння після молитви.
- ☐ Течії, об'єднання віруючих, опозиційні щодо певних релігій.
- ☐ Релігія як особливий феномен життя людини в усіх його різноманітних проявах.
- ☐ Завдання, які вирішує релігія, здійснюючи вплив на суспільство, його структурні елементи.
- ☐ Здатність релігії за певних умов сприяти протистоянню в суспільстві і цим самим послаблювати його стабільність.
- ☐ Віровчення релігійної конфесії, що визнаються як установлені Богом, вічні, незмінні істини.
- ☐ Шляхи вирішення проблем, що виникають у процесі вивчення релігій.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять.

- ☐ Віра.
- ☐ Сакралізація.
- ☐ Релігійний культ.
- ☐ Релігійний плюралізм.
- ☐ Соціологія релігії.
- ☐ Релігійна свідомість.

- ❑ Гуманістична функція релігії.
- ❑ Апологетика.
- ❑ Релігійний обряд.
- ❑ Молитва.

Завдання 3. Покажіть генезис релігії суспільства з точки зору релігійних уявлень та релігієзнавства як системи наукових знань, або богословський і науковий підхід.

Завдання 4. Про яку релігійну функцію говориться в наступній притчі про Лазаря:

«Один чоловік був багатий, і зодягався в породіру і віссон, і щоденно розкішно бенкетував. Був убогий один, на ім'я йому Лазар, що лежав у воріт його, струпами вкритий, і бажав годуватися крихтами, що со столу багатого падали; пси ж приходили й рани лизали йому... Та ось сталося, що вбогий умер, і на Авраамове лоно віднесли його Янголи. Умер же й багатий, і його поховали. І, терплячи муки в пеклі, звів він очі свої, та й побачив здала Авраама та Лазар на лоні його. І він закричав та сказав: «Змилуйся, отче Аврааме, наді мною, і пошли мені Лазаря, нехай умочить у воду кінця свого пальця, і мого язика прохолодить, бо я мучуся в полум'ї цім!.. Авраам же промовив: Згадай, сину, що ти вже прийняв за життя свого добре своє, а Лазар так само лихе; тепер він тут тішиться, а ти мучишся».

Завдання 5. Дайте коротку характеристику місця релігієзнавства в системі гуманітарних знань

Завдання 6. Яку теорію походження релігії поділяє автор наступного висловлювання:

«За сутністю своєю релігія – це окреме явище, що має тільки індивідуальне значення і як таке не піддається об'єктивному формуванню. Звичайно, спроби зодягнути зміст і сенс релігії у філософську форму ніколи, напевно, не припиняться, оскільки це прагнення занадто глибоко закладено в природу людського розуму, але ці спроби мають для релігії лише другорядне значення і не можуть дати санкцію вірогідності тим почуттям, на яких вона заснована і з яких релігійні люди черпають свої спонування і свою впевненість в об'єктивній істинності їхньої віри... Я дійсно думаю, що почуття є найглибше джерело релігії, філософські і богословські побудови є

тільки вторинною надбудовою, подібно до перекладу оригіналу на чужу мову»? Обґрунтуйте свою позицію.

Завдання 7. Назвіть основні риси міфологічного світогляду

Завдання 8. Яке значення може мати вивчення релігієзнавства для Вашої майбутньої професійної діяльності?

Завдання 9. Які суспільні потреби викликали появу релігії?

Завдання 10. Оберіть правильну відповідь

1. Що таке релігієзнавство?

- а) це релігійна теорія;
- б) це наука про віру;
- в) це наука про виникнення, функціонування та розвиток релігії.

2. Які два важливі напрями виділяються у релігієзнавстві?

- а) богослов'я та теологія;
- б) наука та релігія;
- в) теоретичний та історичний;
- г) регулятивний та освітній.

3. Яка функція релігії відповідає за певну систему норм і цінностей для збереження віри у надприродне?

- а) комунікативна;
- б) інтеграційна;
- в) світоглядна;
- г) політична.

4. Яка функція релігії є головною?

- а) світоглядна;
- б) комунікативна;
- в) інтеграційна;
- г) регулятивна;
- д) компенсаційна.

5. Що таке філософія релігії?

- а) це розділ богослов'я;

- б) це теоретичне обґрунтування релігії;
- в) це філософське пояснення релігії;
- г) це складова частина релігії.

6. Що вивчає соціологія релігії?

- а) вплив суспільства на релігію;
- б) вплив релігії на суспільство;
- в) вивчає релігію як складову частину суспільства з її функціями і соціальними зв'язками.

7. Що вивчає психологія релігії?

- а) розглядає релігію як психічне захворювання;
- б) розглядає релігію як психотерапевтичний засіб;
- в) вбачає джерело релігії не в навколишньому світі, а в самій людині передусім в її емоційно-вольовій сфері.

8. Що виступає ядром теоретичного релігієзнавства?

- а) соціологія релігії;
- б) психологія релігії;
- в) філософія релігії;
- г) етика релігії.

9. Яка релігієзнавча концепція руйнує релігійно-міфологічний світогляд?

- а) об'єктивно-ідеалістична концепція;
- б) суб'єктивно-ідеалістична концепція;
- в) концепція релігії Е.Дюркгейма;
- г) матеріалістична концепція релігії.

10. Яка релігійна функція за певних історичних умов зміцнює існуючу соціальну систему?

- а) регулятивна;
- б) світоглядна;
- в) комунікативна;
- г) інтеграційна.

11. Яка функція підтримує зв'язки між віруючими?

- а) інтеграційна;
- б) регулятивна;

- в) світоглядна;
- г) комунікативна.

Література: 1-7, 9-14, 16, 17, 24, 42, 46, 47, 48, 49, 52, 60, 61

ТЕМА 2. ПЕРВІСНІ ФОРМИ РЕЛІГІЙНИХ ВІРУВАНЬ

Ця тема курсу виноситься лише на лекційне заняття. Тому Вам необхідно на основі лекційного матеріалу і матеріалу рекомендованої та додаткової літератури опанувати цю тему самостійно. Вивчіть основні положення даної теми за таким **планом**:

1. Магія як надприродний вплив на оточуючий світ.
2. Фетишизм і його специфіка.
3. Анімізм – віра в надприродне існування душ і духів.
4. Тотемізм як форма первісної релігії.

Основні поняття: магія, фетишизм, анімізм, тотемізм, фетиш, табу, духи, шаманізм, шаман, жертвоприношення, сакралізація.

Теми доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Елементи первісних релігійних вірувань в сучасних світових релігіях.
2. Місце і роль культу предків у світовій культурі.
3. Табу в системі соціальної регуляції поведінки.
4. Архаїчні вірування в духовній культурі людства.
5. Шаманізм і його роль в первісному суспільстві.
6. Анімізм та фетишизм, їх характеристика.
7. Язичництво як система світорозуміння цивілізацій стародавнього світу.
8. Магія та її різновиди.
9. Сучасна інтерпретація первісних культів, ритуалів та міфів.
10. Місце і роль релігії в первісному суспільстві.

Методичні рекомендації для вивчення теми

Дуже важливо звернути увагу на те, що питання про первісні релігійні вірування – досить складне в релігієзнавстві. Передусім це стосується часу появи найдавніших релігійних уявлень. З цією проблемою пов'язана також низка питань про інтелектуальні, емоційно-почуттєві та вольові здібності людини, з якими, в свою чергу, тісно переплітається проблема формування уявлень про надприродне та віри в нього. Особливо великою розбіжністю думок позначені питання про причини виникнення, процес становлення та форми ранніх релігійних вірувань. Причина цього – майже повна відсутність прямих свідчень щодо цих вірувань, загалом недостатня наукова опрацьованість проблеми і, зрештою, різна світоглядна орієнтованість дослідників.

Але не дивлячись на певні труднощі стосовно означеної проблематики в цій темі Вам потрібно дати визначення і коротку характеристику основних форм первісних вірувань (релігій).

Магія – це віра в існування надприродних засобів впливу на природу. Магія подвоювала в уяві людей шляхи впливу на природу: вважали, що людина могла вплинути на природу не лише своєю працею (природний рух), а й особливими символічними діями – обрядами (надприродний шлях).

Англійський етнограф і релігієзнавець Дж. Фрезер підкреслив, що магічне мислення ґрунтується на двох принципах. Перший з них свідчить: подібне породжує подібне, або наслідок схожий на свою причину. Суть другого принципу: речі, що хоча б раз взаємодіяли одна з одною, продовжують взаємодіяти й на відстані, після припинення прямого контакту. Перший принцип названо *законом подібності*, а другий – *законом контакту*. Виходячи з першого принципу, а саме із закону подібності, маг робить висновок, що він може викликати будь-яку бажану подію шляхом простого наслідування їй, наприклад, імітуючи грім і блискавку, може викликати дощ. На підставі другого принципу, все, що маг вчиняє над предметом, має, на його думку, впливати і на особу, яка хоча б один раз була у контакті з цим предметом, наприклад, маніпулюючи з волоссям людини, маг гадає, що здатний вплинути на її свідомість і вчинки. *За типами впливу на об'єкт виокремлюють:*

- *імітативну магію*, коли впливу зазнає копія об'єкта. Цей тип магії ґрунтується на зв'язку ідей (речей) за подібністю. Його

помилковість полягає у тому, що подібність ідей (речей) сприймається як їхня ідентичність;

- *контактну магію*, що базується на законі контакту, тобто безпосередньому перенесенні магічної сили на об'єкт або його частину шляхом прямого контакту з ним (наприклад, клаптиком одягу чи пасмом волосся). При цьому характер впливу може бути різним – дотик руки, носіння амулетів, вживання зілля і т. ін. Контактна магія, на відміну від імітативної, припускається іншої помилки: вона виходить з того, що речі, які хоч раз торкалися одна одної, перебувають у контакті постійно. Теорія і практика доводять, що ця думка не відповідає дійсності.

Обидва розглянуті типи магії часто збігаються, тому їх позначають єдиним терміном «*симпатична магія*», оскільки кожен із них допускає, що завдяки «таємній симпатії» об'єкти впливають один на одного на відстані й імпульс їхнього впливу передається від одного об'єкта до іншого за допомогою невидимого зв'язку. Синонімом «симпатичної» магії є поняття «магія безпосередньої дії» («агресивна магія»). Багато в чому схожа на «симпатичну» магію • *профілактична магія*. У ній виокремлюють такі підтипи:

- *магію, що відганяє* від людини негативні сили, не допускає їх наближення до неї (для чого, крім носіння оберегів, рекомендується створення шумів, укриття одягом тощо);

- *очишувальну магію*, яка ґрунтується на використанні таких відомих засобів, як окурювання, кровопускання, обмивання та ін.

За призначенням *магію поділяють* з (урахуванням її мети) на шість основних видів: виробничу, застережну, лікувальну, військову, метеорологічну (магія погоди), любовну. Ця видова класифікація не є повною, оскільки у будь-якому виді магії можна виокремити безліч підвидів. Найпоширенішою була *виробнича* магія, яка, у свою чергу, мала кілька відгалужень: мисливська, рибальська, будівельна тощо. З розвитком суспільства з'являються нові різновиди виробничої магії: землеробська, скотарська, гончарська, ковальська, навчальна, спортивна.

Особливим різновидом *застережної* магії були релігійні табу. Слово «*табу*» означає заборону будь-що робити, аби не накликати на себе біди.

Первісну магію слід вважати основою для подальшого становлення *релігійних культів*. Культові дії первісної людини мали цілком земні, безрелігійні першопричини, були укорінені в її

повсякденному житті. У подальшому цілком природні практичні дії почали набувати в очах людей магічного, надприродного вигляду. Передаючись від покоління до покоління в освячених традицією деталізованих ритуальних формах, вони обертались на релігійно-культові канони: молитву, релігійні пости, жертвоприношення тощо. Тому є всі підстави стверджувати, що розвиток людської думки відбувався від примітивного предметного мислення, через магію і релігію, до науки. Магічні вірування та обряди є дуже стійкими. Вони і сьогодні справляють суттєвий вплив на окремих людей.

Потрібно зважити на те, що найбільш складним і суперечливим раннім віруванням, що тяжіє до *соціоморфізму* (світovidчуття і світорозуміння людини, яка наділяє себе властивостями та якостями природи), є *фетишизм*. **Фетишизм** – це віра в існування у матеріальних об'єктів надприродних властивостей. Фетишами називають матеріальні предмети, яким віруючі приписують надприродні властивості. Порівняно з магією, фетишизм є більш складною формою релігії. Якщо магія «подвоювала» шляхи впливу на природу, то фетишизм «подвоїв» ще й властивості матеріальних об'єктів.

Вперше феномен фетишизації докладно описав французький дослідник *Шарль де Брос* (1709-1777) у книзі «*Культ богів фетишистів*». Він вважав, що фетиші – це предмети неживої природи, які привертали увагу людини якимись особливими рисами. Насправді, фетишистські уявлення пов'язувалися не з усіма, а лише з особливими предметами та явищами. Для людини раннього родового суспільства, наприклад, не кожен камінець міг бути фетишем, а лише той, що вражав її уяву особливостями форми чи обставинами, за яких був знайдений.

Фетиш може бути як шкідливий (таким вважався труп, тому похорони були предметом особливої турботи, після похорон відбувався обряд очищення), так і корисний (помічник і заступник людей).

Фетишизм проявлявся у створенні ідолів – предметів із глини, дерева чи інших матеріалів і різного роду талісманів, амулетів, оберегів, в яких вбачали носіїв тієї надприродної сили, що приписувалася світу предків, тотемів, духів. *Талісман*, на думку забобонних людей, приносить щастя, *амулет* оберігає від нещастя. Сучасними фетишами є, наприклад, іконки, ладанки, слоники, кулони, іграшки, «щасливі» квитки тощо.

Елементи фетишизму збереглися у релігійних поглядах людей і сьогодні. Досить проаналізувати історію релігій, щоб переконатися в тому, що фетишистські уявлення становлять невід'ємну складову будь-якого релігійного світогляду. Навряд чи існує хоч один із них, у якому фетишистські вірування не посідали б помітного місця. Фетишизм є одним із постійних структурних елементів будь-якої релігії. Це – універсальне явище історії релігійних вірувань. Його підтвердженням є дуже поширене в сучасних релігіях – поклоніння, наприклад, Каабі (чорному каменю) в ісламі; ступам-реліквіям з останками померлих ченців у буддизмі; численним «чудотворним» іконам і мощам у християнстві тощо.

У фетишизмі, на думку вчених, у зародковій формі з'являється ідея Бога.

Анімізм – це віра в існування у матеріальних об'єктів і процесів надприродних двійників. Анімізм починається з приписування якостей двійників матеріальним об'єктам: людському тілу, тваринам, знаряддям праці тощо.

У слов'ян для визначення двійників застосовували два терміни: менш могутніх називали душами, могутніших – духами. Отже, анімізм – віра в існування душ і духів.

Слід підкреслити, що автором терміну «анімізм» є один з найвизначніших етнографів та істориків культури XIX ст. Едуард Тейлор (1832-1917), що присвятив анімізму велику частину своєї книги *«Первісна культура»* (1871). Він був упевнений, що відправною точкою для анімізму послужили роздуми давньої людини над двома групами біологічних, тобто найважливіших для неї питань: 1) що складає різницю між живим і мертвим тілом; 2) що є причиною сну, екстазу і хвороби.

Згідно з поняттями про людську душу чи дух у примітивних суспільствах, душа є тонкою, нематеріальною субстанцією, за своєю природою чимось подібною до повітря чи тіні. Вона є причиною життя і мислення тієї істоти, яку одухотворяє. Душа незалежно і неподільно володіє волею свого тілесного господаря, здатна залишати тіло і швидко переноситися з місця на місце. Здебільшого душа невловима і невидима, з'являється переважно як подібний до тіла привид, але відокремлений від нього. Вона здатна входити в тіла інших людей, тварин і навіть речей, опановувати їх і впливати на них.

Найбільш характерною рисою уявлень про душу є її пасивність. Душа людини уявляється як слабка і безпомічна істота,

яка легко піддається нападам з боку чаклуна або злого духа. Цей пасивний характер свідчить про походження самої ідеї душі. Душа – невидиме, уразливе місце людини, об'єкт злої магії, здобич для злих духів.

Хоч це тлумачення душі не може мати загального визнання, однак воно досить широке, а тому його можна вважати за норму її розуміння, що має більш-менш суттєві відмінності в окремих народів.

В анімізмі здійснюється подальше роздвоєння світу: світ реальних об'єктів нібито доповнюється світом духовної сутності. У багатьох народів головними двійниками були душі померлих родичів. Тому первісний анімізм ще називають *культу предків*. У початковому анімізмі двійники уявлялися як інше тіло, невидиме і невідчутне. У багатьох народів побутувала думка, що за деяких обставин двійника можна побачити, почути, відчути: уві сні – як відображення, у воді – як тінь.

Оскільки люди уві сні «бачили» й душі померлих, виникло уявлення про безсмертя двійників, яке переросло в уявлення про потойбічне життя.

Тотемізм – це віра у надприродну спорідненість людських колективів з певними видами тварин. У тотемах первісні люди вбачали покровителів роду й племені, захисників, помічників у розв'язанні всіх конфліктів. Тому свої родові колективи первісні люди називали іменами тотемних тварин. Спочатку тотемами вважали тільки тварин, які були об'єктом полювання. Пізніше (із збільшенням кількості людських колективів) поклоніння поширилося на решту тварин, а в окремих народів – і на рослини й природні чинники.

Слід відзначити дві основні *рис* тотемізму. *Перша* – виділення в ролі головних об'єктів поклоніння тотемічних духів, тобто двійників тотемів. Не самі тотеми, а їхні двійники були головним об'єктом поклоніння цієї релігійної системи. Тотемам поклонялися настільки, наскільки вони були вмістилищем тотемних духів. Це поклоніння виявлялося через молитви (прохання), танці, табу, жертвоприношення, виготовлення і шанування зображень тотемів, спеціальні тотемні свята. Особливим способом поклоніння були обряди уподібнення тотемам. Під уподібненням мається на увазі прагнення бути зовні схожим на тотем, хоча б якоюсь однією рисою. Так, деякі аборигени Африки, щоб бути схожими на антилопу, вибивали собі нижні зуби.

Друга риса – дозвіл убивати і з’їдати тотема тільки за умови дотримання особливих релігійних процедур, тобто за певними правилами, щоб не нашкодити тотемічному духові. Первісні люди вважали, що тотемна тварина є священною істотою клану, що її кров символізує його єдність зі своїм божеством; ритуальне умертвіння і поїдання тотемної тварини, як і прототип будь-якого жертвоприношення, сприймалося ними як укладення «кровного союзу» між кланом і його божеством. У тотемних віруваннях люди переносили на природу риси власного суспільного життя, устрою: природа сприймалася ними як сукупність окремих груп споріднених явищ, подібних до історичних об’єднань людей у суспільстві. Люди, які були поділені на клани, роди і племена, вірили в те, що всі предмети одухотворені й організовані так само, як індивіди у спільнотах. Звідси в них, напевно, виникла думка про схожість конкретних видів рослин і тварин з родами і кланами людей. Ці види живої природи ставали тотемами в першу чергу.

Тотемізм є елементом усіх сучасних релігій. Особливо відчутний його вплив в індуїзмі, де багатьох тварин вшановують як священних. Сліди тотемізму простежуються і в християнстві. Святий дух православні зображують у вигляді голуба, а Христа часто називають «агнцем» (ангелом).

Вам необхідно виділити в цій темі і феномен *шаманізму* (*шаманства*), де останній постає як особливий комплекс обрядів та ритуалів і пов’язується з віруваннями в надприродні здібності і можливості давніх служителів культів – *шаманів*. Шаманізм заснований на уявленнях людей про існування тісного зв’язку між шаманом і духами, що допомагають боротись з іншими, ворожими людині силами. Судячи з усього, першим духом-заступником шамана був його родовий або сімейний тотем.

Шаман має дещо спільне зі знахарем. Перш за все вони обидва виділяються у своїй громаді як «фахівці» з лікування хворих. На відміну від шамана, знахар має певні примітивні знання з народної медицини. Шаман такими знаннями не володіє. Йому приписується здатність лікувати людей завдяки «вмінню» спілкуватися з духами. Однак він штучно наділяється таким умінням, оскільки, завдяки своїм психологічним властивостям, посідає особливе становище у громаді.

Отже, шаманізм – одна з культових форм первісних релігій, пов’язана з діяльністю шамана, а також віра в можливість шаманів через спілкування зі світом духів передрікати майбутнє, дізнаватися

про події у віддалених місцях, лікувати, викликати дощі тощо. Воно виникло у період розкладу первіснообщинного ладу та існує й досі. Такий тривалий термін існування шаманізму пояснюється тим, що воно задовольняє певні суспільні потреби, хоч реалізує їх помилковим, перекрученим способом. Ці потреби пов'язані передусім з лікуванням людей, меншою мірою – з обслуговуванням мисливського промислу та інших видів господарської діяльності. Однією з основних причин зародження шаманства була повна залежність стародавнього мисливця і хлібороба від стихійних явищ природи.

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією.

Поняття:

- ☐ Фетишизм.
- ☐ Тотемізм.
- ☐ Жертвоприношення.
- ☐ Табу.
- ☐ Магія.
- ☐ Ритуал.
- ☐ Амулет.
- ☐ Землеробський культ.
- ☐ Аніматизм.
- ☐ Зоолатрія.

Дефініції:

- ☐ Релігійна заборона у первісних народів на речі або дії, на їжу тощо за порушення якої загрожує «надприродна» кара.
- ☐ Сукупність вірувань і магічних обрядів, пов'язаних з релігійним поклонінням тваринам.
- ☐ Принесення жертв духам померлих предків, обожнюваним предметам, богам, злим духам тощо.
- ☐ Віра в надприродну силу неживих предметів.
- ☐ Поклоніння двійникам чинників, які впливають на врожай.
- ☐ Предмет, який наділяється надприродною силою, здатністю оберігати, захищати його власника від будь-яких нещасть і чар.
- ☐ Сукупність обрядів і дій, пов'язаних з вірою в можливість надприродного впливу на оточуючий світ.

- ❑ Віра у надприродну спорідненість людських колективів з певними видами тварин та рослин.
- ❑ Сукупність і порядок обрядових дій, церемоній релігійного культу.
- ❑ Перенесення психічних властивостей людини на природу; віра в існування абстрактної, безликої сили, яка визначально впливає на життя людей.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

- ❑ Культ предків.
- ❑ Тотем.
- ❑ Культ природи.
- ❑ Виробнича магія.
- ❑ Шаманізм.
- ❑ Фетиш.
- ❑ Полідемонізм.
- ❑ Талісман.
- ❑ Шаман.
- ❑ Контактна магія.

Завдання 3. Покажіть, які функції виконували табу в первісному суспільстві?

Завдання 4. Про яку форму первісних вірувань говориться в цьому уривку:

«Пізніше виникла віра в переселення душ, з якою можна зустрітися в багатьох релігіях, особливо індуїзмі. Ще пізніше люди стали одухотворювати й неживі явища – каміння, гори, ріки й озера, сонце та зірки. Це було необхідно, по-перше для того, щоб пояснити причину всіх природних явищ цілком задовільним способом, по-друге – приписати духам все добре й погане, що траплялося протягом всього життя».

Завдання 5. Визначте, пережитками яких форм первісної релігії є:

- а) звичай носити знаки Зодіаку;
- б) віра у вампірів;
- в) заборона викидати обрізки нігтів і волосся.

Завдання 6. В чому проявляється взаємозв'язок магії і релігії?

Завдання 7. Відомий дослідник первісних релігійних вірувань Е.Тейлор у своїй книзі «Первісна культура» наводить приклад ритуалу деяких індіанських племен.

«Під час церемоній індіанці використовували пляшку, яку наповнювали камінням. Вона уявлялася вмістилищем для духа, який розмовляв із нею з людьми, коли її приводили в коливання. Тому індіанці зверталися до цього знаряддя з промовами, просили в дарунок їжу, проводили для його вшанування щорічні свята». **Які форми первісної релігії можна побачити в цьому ритуалі?**

Завдання 8. Чим відрізняється релігійний культ в ранніх релігіях від свого аналогу на рівні світових релігій?

Завдання 9. Які привілеї мали шамани в первісному суспільстві?

Завдання 10. Оберіть правильну відповідь

1. Яка з ранніх форм релігії визнає можливість надприродного впливу людини на оточуючий світ?
 - а) тотемізм;
 - б) фетишизм;
 - в) магія;
 - г) анімізм.
2. Що таке амулет?
 - а) втілення бога в образах інших богів, людей або тварин;
 - б) предмет, який наділяється надприродною силою, здатністю захищати й оберігати його власника;
 - в) надприродна сутність, яка уособлює людське мислення;
 - г) ментальна складова людської душі.
3. Яка з ранніх форм релігії визнає у матеріальних предметів надприродні властивості?
 - а) анімізм;
 - б) тотемізм;
 - в) магія;

г) фетишизм.

4. Що таке синкретизм?

- а) таїнство в православ'ї і католицизмі;
- б) паломництво;
- в) злиття вірувань та обрядів різних релігій.

5. Яка з первісних релігій була вірою існування духовних істот, душ і духів?

- а) тотемізм;
- б) магія;
- в) фетишизм;
- г) анімізм.

6. Хто написав роботу «Первісна культура», де зроблено детальний аналіз анімістичних вірувань?

- в) Г.Спенсер;
- б) Е.Тейлор;
- в) К.Маркс;
- г) Ч.Дарвін.

7. Яка з первісних релігій була вірою в надприродну спорідненість людей і тварин?

- а) фетишизм;
- б) магія;
- в) анімізм;
- г) тотемізм.

8. Як називається обряд прийняття підлітків, молоді в повноправні члени племені?

- а) канонізація;
- б) ініціація;
- в) спитимія;
- г) євхаристія.

9. Хто вперше вводить у наукову мову термін «тотемізм»?

- а) Е.Фромм;
- б) Дж. Фрезер;
- в) Б.Спіноза;

г) З.Фрейд.

10. Яка форма світогляду передувала релігії?

- а) наука;
- б) міфологія;
- в) філософія;
- г) право.

11. Політеїстична релігія – релігія, яка передбачає:

- а) віру в багатьох богів;
- б) віру в одного бога;
- в) віру в абстрактне божество;
- г) віру в два начала.

12. Перенесення на предмети природи психологічних властивостей людини це:

- а) харизма;
- б) секуляризація;
- в) аніматизм;
- г) полідемонізм.

13. Як називається система гадань та пророкувань, що займає надзвичайне місце в магії?

- а) мантра;
- б) мантика;
- в) синергетика;
- г) медресе.

Література: 1, 2, 6, 8, 9, 11, 12, 16, 17, 24, 26, 42, 46, 47, 49, 52, 60, 61.

**ТЕМА 3. РЕЛІГІЇ СТАРОДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ І РИМУ.
ЗОРОАСТРИЗМ**

План семінарського заняття

1. Міфологія і релігія Стародавньої Греції.
2. Релігія Стародавнього Риму.
3. Давньоіранська релігія – зороастризм.

Основні поняття: міфологія, міф, олімпійська релігія, архаїчний період, класичний період, пізній героїчний період, герої, храми, антропоморфізм, пенати, мани, лемури, зороастризм, Заратустра, Авеста, Гати, Ясна, Яшти, Відевдат.

Теми доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Особливості і головні етапи розвитку міфологічної релігії Стародавньої Греції.
2. Міфологія і релігія в творах Гомера «Іліада» та «Одіссея».
3. Релігія греків у класичний період.
4. Основні риси грецької міфології.
5. Релігія Греції в елліністичний період.
6. Міфологія Стародавнього Риму.
7. Релігія Риму в період імперії.
8. Основні риси давньоримської релігії.
9. Релігія в республіканському Римі.
10. Особливості міфу про заснування Рима.
11. Заратустра і його вчення.
12. Звичай та вірування в зороастризмі.
13. Дуалізм зороастрійського віровчення.
14. Культ чистоти в зороастризмі.
15. Сучасний зороастризм.

Методичні рекомендації для вивчення теми

При вивченні цієї теми необхідно з'ясувати, певні особливості при формуванні релігійних уявлень, релігійної ідеології Давньої Греції. В цьому плані варто розглянути питання про міфи. Це відображення дійсності в первісній свідомості, втілене в характерній для давнього світу усній народній творчості. *Міфи* – оповіді, які виникли на ранніх етапах історії, фантастичні образи яких були спробами узагальнити і пояснити різні явища природи і суспільства. В міфах відбилися також моральні погляди й естетичне відношення людини до дійсності. Оскільки в міфології міститься уявлення про надприродне, вона має в собі елементи релігії. Записаний догматизований міф далі стає складовою частиною «священих книг» національних релігій, які виникають разом з державою.

Ви повинні усвідомити, що для **релігії Стародавньої Греції** характерним є політеїзм з широко розвинутою міфологією та олімпійською ієрархією богів, які не були творцями світу, а захопили його у готовому вигляді під час боротьби з титанами. Стародавня грецька міфологія вважала, що світ сам по собі вічний і не потребує творця. Міфологічна релігія греків поділяється на *три періоди*: ▪ *архаїчний, хтонічний, чи доолімпійський*, ▪ *класичний олімпійський* і ▪ *пізній героїчний*.

▪ *Перший, архаїчний, хтонічний період* починається в темряві тисячоліть ще задовго до дорійського завоювання XII ст. до н.е. і навіть до виникнення перших ахейських держав. Не збереглося джерел, у яких би ці погляди були представлені повно і послідовно.

Термін «хтонічний» походить від грецького слова «хтон» – «земля». Земля сприймалася древніми греками як жива і всемогутня істота, що усе породжує й усіх живить. Сутність землі була втілена в усьому, що оточувало людину й у ньому самому, пояснює те поклоніння, яким греки оточували символи божеств: незвичайні камені, дерева і навіть просто дошки. Але звичний первісний фетишизм змішувався в греків з анімізмом, приводячи до складної і незвичайної системи вірувань. Крім богів існували ще й демони. Це невизначені і страшні сили, що не мають ніякого вигляду, але володіють жахливою могутністю. Демони з'являються невідомо звідки, втручаються в життя людей, причому самим катастрофічним і жорстоким образом, і зникають. З образами демонів були пов'язані і уявлення про чудовиськ, яких на цьому етапі розвитку грецької релігії, імовірно, теж сприймали як істот, що володіють божественною силою.

Стародавня людина, заглиблена в стихію природи, сприймала її як щось дисгармонійне, страхітливе, жахливе, тому й міфологія була *тератоморфною* (від грецького *teras* – «чудовисько», «диво»). Архаїчна міфологія не знала людських форм, вона доантропоморфна, але будучи *породженням* природи, була фетишистсько-анімістичною, а точніше, *зооморфною* (від грецького *dzoon* – «тварина») і *фітоморфною* (від грецького *thyton* – «рослина»).

Головне, на що Вам необхідно звернути увагу, – це злиття архаїчної людини з природним світом, усвідомлення себе (як і взагалі всього тваринного світу) частиною природи. Людина ще не відчувала себе в повній мірі людиною, скоріше певним тваринним організмом,

частиною загального природного тіла. Тому для її свідомості характерні змішані *міксантропічні* форми: поєднання людини й коня (кентавр), людини і змії (схидна) і т. ін. Одним з найважливіших принципів *архаїчної* міфології є панування в світі невідповідності, безладдя, дисгармонії, навіть жаху.

▪ Для *другого класичного (олімпійського) періоду* характерним є розпад матріархату, перехід до патріархату, виникнення перших держав ахейців. Усе це дало поштовх до повної зміни всієї системи релігійного сприйняття, до відмови від старих богів і появи нових. Як і в інших народів, богів-уособлень бездушних сил природи заміняють боги-заступники окремих груп людського суспільства, груп, що поєднувалися різними ознаками: класовими, становими, професійними тощо.

Класичний період міфологічної релігії будувався на основі патріархальної общини, в якій консолідує роль відігравав вождь, чоловік, батько. Об'єднання грецьких богів відбувалося також під владою одного владики – *Зевса*, центр влади якого знаходився на горі Олімп у Фессалії. Уявлення про Зевса склалися тільки після дорійського завоювання, коли прибульці з півночі додали йому риси абсолютного бога-владики. У щасливому й упорядкованому світі Зевса його сини, породжені від смертних жінок, завершують справи свого батька, винищуючи останніх чудовиськ. Напівбоги, *герої* символізують єдність світів божественного і людського, нерозривний зв'язок між ними. Боги допомагають героям (наприклад, Гермес – Персею, а Афіна – Гераклу), а карають тільки нечестивців і лиходіїв.

Класична міфологія нехтонічна. Вона протилежна архаїці з її зооморфними, фітоморфними і міксантропічними формами. Олімпійські боги антропоморфні. У класичній міфології *антропоморфізм* ґрунтується на принципах гармонії, міри і загального упорядкування.

▪ *Третій пізній героїчний період.* Становлення і розвиток держави, ускладнення суспільства і суспільних відносин, збагачення уявлень про оточуючий Грецію світ неминуче підсилювали почуття трагічності буття, переконаності, що у світі панують зло, жорстокість, безглуздість і абсурд. У пізній героїчний період розвитку грецької міфології та релігії відроджуються уявлення про силу, якій підкоряються все існуюче – люди, і боги. *Доля*, неблаганна доля панує над усім. Перед цим абстрактним божеством схиляється навіть сам Зевс. До людей доля ще більш нещадна, ніж до богів, – її жорстокі

і часто безглузді веління виконуються з невідворотною точністю.

Та й боги тепер уже не дуже милостиво налаштовані до людей.

Покарання тих, хто порушив їхню волю, жахливі і невинувато жорстокі. У пізнім грецькому суспільстві релігія поступово занепадала, вироджуючись у просте виконання обрядів, а міфологія ставала просто скарбницею образів і сюжетів для авторів поем і трагедій. У такому виді грецька релігія проіснувала до початку походів Олександра Македонського, тоді в елліністичних імперіях вона вступила в багатогранну і взаємозбагачуючу взаємодію з віруваннями Давньої Азії.

Отже, підсумовуючи питання про давньогрецьку міфологічну релігію Вам потрібно зробити наступні висновки:

- для релігії Стародавньої Греції характерним є *політеїзм*, з широко розвинутою міфологією і олімпійською ієрархією богів;

- міфологічне тлумачення природи і людини, діяльність олімпійських богів у релігійних уявленнях стародавніх греків свідчили про *практичний і тверезий характер обожнювання оточуючого світу*;

- давньогрецька релігія *не приділяє особливої уваги моральним проблемам*, потойбічної винагороди для неї не існує. Перебування у царстві Аїда жалюгідне;

- для давньогрецького релігійного культу є характерним *полісний культ*. Оскільки всі громадські акти супроводжувалися релігійними церемоніями, він був обов'язковим для усіх громадян. Виконавцями культу були як жерці, так і офіційні державні особи;

- великого значення набули *оракули*;

- *храми* вважалися житлом богів у буквальному розумінні і тому їх статуї визнавалися сповненими життя;

- в елліністичну епоху *полісна релігія* спочатку *витісняється* різними релігійно-містичними течіями і філософськими вченнями, а з *появою християнства релігія стародавніх греків остаточно відкидається*.

Розглядаючи наступне питання, слід підкреслити, що **релігія Стародавнього Риму** склалася на основі релігії родових общин, а згодом запозичила релігійні вірування стародавніх греків. Певну роль в ній відігравали залишки тотемізму. Римляни вважали, що походять від вовчиці, котра вигодувала засновників Рима – Ромула і Рема.

Особлива заслуга у формуванні початкової давньоримської релігії належить другому із семи царів Риму – *Нумі Помпілію*, який

одержавши владу, вирішив встановити у місті порядки, згідно з правом і законами, їх авторитет мав забезпечуватися страхом перед богами. Нума Помпілій встановив посаду верховного жерця бога Юпітера, оскільки цареві, який теж був верховним жерцем, доводилось часто залишати Рим, вирушаючи у походи. Кидати місто без верховного жерця не можна. Верховний жрець мав двох помічників (жерців бога Марса і Квіріна). Було встановлено посаду *понтифіка* (члена найвищої жрецької колегії), якому доручено наглядати за жертвоприношеннями. Отже, Нума Помпілій започаткував процес упорядкування релігійного культу, формальний бік якого згодом набув у давньоримській релігії виняткового значення.

Римляни старанно дотримувалися всіх обрядових норм. Вважалося, що найменше порушення їх могло розсердити божество. Всі заклинання, магичні формули, звернення і заклики до богів були чітко нормовані: не менше – бо це зневага до бога, якому поклоняються; не більше – бо це зневага до інших богів.

Значне місце в давньоримській релігії відігравало поклоніння *домашнім духам*: манам, пенатам і ларам. Досить велику розвиненість здобули землеробські культу.

Ви повинні знати, що давньоримська релігія мала свою специфіку в республіканський та імператорський періоди історії. ***Республіканський Рим*** (кінець V ст. до н.е. – 30 р. до н.е.) успадкував давню релігію царської епохи. Але вона не могла встояти перед впливом еллінської культури, і вже в III ст. до н.е. почалася її еллінізація, в римську релігію прийшли грецькі культу. Грецькі боги Зевс, Посейдон, Кронос, Афіна, Афродіта, Гермес, Гефест стали римськими Юпітером, Нептуном, Сатурном, Мінервою, Венерою, Меркурієм, Вулканом тощо (див. додатки).

На початку II ст. до н.е. остаточно склався культ 12 головних богів: Юпітера, Юнони, Нептуна, Мінерви, Марса, Венери, Аполлона, Діани, Вулкана, Вести, Меркурія і Церери. Були встановлені ритуальні трапези богів. На центральному місці Рима – Форумі – було розміщено антропоморфні статуї божеств. Усі релігійні справи вирішував сенат.

Слід зауважити, що численний пантеон римської релігії очолював бог неба, грому і блискавки – *Юнітер*. Разом з ним до тріади богів входили бог війни *Марс* і бог господарства *Квірін*.

До початку нової ери Давній Рим був світовою державою. Релігія в цей час стала вкрай політизованою. Передусім вона задовольняла релігійні потреби громадян. Водночас була і зброєю в боротьбі за владу, що яскраво виявилось на завершальному етапі існування Римської республіки. Правитель, прийшовши до влади, привласнював собі і верховенство у релігії, використовував її авторитет для закріплення своєї влади.

Важливо звернути увагу на те, що *релігія Римської імперії* безвідмовно обслуговувала суспільство. Особливо розвинутими були її *комунікативні риси*. Римляни, сповідуючи демократичні принципи, і поважали колегіальність не лише в управлінні державою, а й у повсякденному житті. Релігія надавала їм можливість для такого спілкування. Принесення жертв, наприклад, завжди було колективним. Усі релігійні, громадянські, ділові, побутові справи вони вирішували відповідними групами. Релігійні зібрання полегшували спілкування. Тому релігія органічно вписалася у спосіб римського життя, привчала до дисципліни і покорі. У ній чітко був окреслений моральний аспект, вона піддавалась філософському тлумаченню. Обоження імператора було головним у ній, а імператорська влада безпосередньо поширювалася на всі релігійні справи.

Доречно підкреслити, що спочатку римський культ був формальний, без будь-якої містики. Однак, на рубежі старої і нової ери в імперії набувають поширення марновірство, астрологія, магія, мантика, східні культи. Вважали, що астрологія, попри свою сумнівність в деталях, істотна загалом, оскільки людиною і Всесвітом керують одні й ті самі об'єктивні закони. Східні культи були поширеними, особливо серед низів. Ці культи обіцяли їм потойбічне щасливе життя, що замовчувала римська релігія. Користувалися певною увагою східні культи й у вищих колах. У боротьбі з ними офіційна влада намагалася встановити загальнодержавну релігію, але успіху це не мало. Цю роль виконало *християнство*, яке витіснило релігії Стародавнього Риму. Зародилося воно в першій половині I ст. н.е. в Палестині як одна із сект іудейської релігії. Поступово утвердилося в центрі імперії – Римі. Велику роль в цьому відіграв апостол Павло. Але давньоримська релігія, як і вся культура Давнього Риму, залишила глибокий слід в історії світової цивілізації, який відчутний і нині.

Наступне питання плану стосується зороастрійської релігії.

Зороастризм – давньоіранська релігія, що склалася у X-VII ст. до н.е. і поширилася у Середній Азії. Її засновником вважають *пророка Заратустру (Зороастра)*, який начебто одержав це вчення шляхом одкровення; йому приписують створення *Гат* – найдавнішої частини священної книги – *Авести* і об'єднання основних релігійних уявлень стародавніх персів. Цю релігію ще називають *маздаїзмом* – від імені її головного бога Ахура-мазди, а її прибічників – вогнепоклонниками – за підкреслене поклоніння культу вогню. Зороастризм – перша з релігій *одкровення*, тобто релігій, вчення яких одержане пророком від єдиного Бога. За ним ідуть іудаїзм, християнство та іслам.

Особливістю віровчення зороастризму є його *дуалізм* – уявлення про *протиборство доброго і злого початків*, сили світла й царства темряви, *Ахура-мазди* (Ормузда) з *Ангра-Майнью* (Арімана). Добрий бог Ахурамазда і злий бог Ангра-Майнью є рівноправними творцями світу. Між ними точиться запекла боротьба, в якій беруть участь і люди.

Добрий Бог не відповідає за зло світу, оскільки воно породжене іншою, незалежною від нього силою. Тільки в майбутньому Ахура-мазда одержить перемогу над Ангра-Майнью, людство об'єднається, виникнуть єдина мова і спільне правління. Шлях до досягнення вічного блаженства пролягає через очищення від зла. Цього можна досягти, поклоняючись священному вогню. Пізніше зороастризм особливу увагу почав приділяти соціальним і моральним проблемам.

Окремо Вам потрібно зупинитись на *священному джерелі* зороастрійської релігії – *Авесті*. Існує *дві редакції* Авести. *Перша* – збірник уривків з різних частин повного комплексу, який до нас не дійшов. *Друга* редакція – п'ять книг з цього комплексу, які збереглися, хоч і в далеко неповному вигляді. Вони й дають нам уявлення про Авесту, яка колись існувала. ▪ *Перша частина* Авести – *Вендідат (Відевдат)* – «Закон проти демонів і девів» розповідає про створення світу, історію людства і засновника цивілізації – *чама*, поетично змальовує 16 країн, населених шанувальниками бога Ахура-мазди. Значне місце посідає тлумачення про охорону ритуальної чистоти. Декілька розділів присвячено *собаці* як священній тварині. Сказано про міру покарання за вбивство собаки або неправильне поводження з нею. ▪ *Друга частина* Авести – *Ясна* («богослужіння», «жертвоприношення», «поклоніння») – містить опис релігійних

церемоній, до неї входять і Гати Заратустри. Багато молитов Ясни звернено до *вогню, води, землі, повітря*, які вважалися *священими стихіями*. В *■ третій частині* Авести – *Вісперед чи Віспер* (означає – «*всі глави, всі головні*») – зібрано літургійні молитви, звернені до окремих божеств. *■ Четверта частина* – *Яшти* містить гімни, присвячені давньоіранським божествам – Мітрі, Ардвісурі, Анахиті, Тинтрії та ін.; пояснює способи захисту від злих духів; подає формули проклять. *■ П'ята частина* – *Хуртак Анастак* – виписки з попередніх текстів для широкого використання, тобто щось подібне до молитовника.

У фокусі Вашої уваги має бути і те, що означеній релігії властиві вчення про *страшний суд, потойбічне життя, кінець світу* внаслідок космічної катастрофи, в якій грішники з їх покровителями загинуть, а праведники – послідовники доброго божества – з допомогою Мітри воскреснуть і очистяться вогнем. Зороастризму властивий також *культ вогню*. На його честь будувалися храми. Обов'язковий елемент зороастрійського культу – *молитви*. Головну молитву «Ахуна-Ваіра» чи «Ахунвар», склав сам Заратустра.

Під час богослужіння відбувається символічне жертвоприношення: богам приносять у жертву *хауму* – сік розтертої особливої рослини з наркотичними якостями, змішану з молоком, – *сому*. До неї додають прісний корж і фруктову їжу. Жертву мають право готувати лише ~~жерці~~ з продуктів, принесених віруючими. Частину її спалюють на вогні з особливими церемоніями, а те, що залишилось, споживають жерці та віруючі. Під час церемоній читають Авесту.

Зороастрійці носять спеціальні елементи одягу, які свідчать про належність до цієї віри. Це натільна *сорочка*, розписана зірками з невеликим *гаманцем* біля комірка – знак того, що віруючий все життя мусить збирати добрі думки, слова і справи. Віруючому також належить носити *шнур*, яким користуються, як поясом, зав'язуючи його вузлом спереду і позаду.

Культ зороастрійського віровчення містить *чимало свят*. Це *сім щорічних свят на честь Ахура-мазди* та його пантеону, їх встановив Заратустра. Низку свят запозичено з дозороастрійського періоду. Вони пов'язані з певним періодом року і звуться *гаханбарамі* (гахамбарамі). Їх *шість*: перше – *в середині весни*, друге – *в середині літа*, третє – *на початку осені* (свято збирання врожаю), четверте – *наприкінці осені* (повернення худоби з пасовищ додому), п'яте – *в*

середині зими, шосте – на початку весни (у дні весняного рівнодення гаханбар триває п'ять днів, складаючись з двох частин: перша – богослужіння з молитвами Авести, друга – богослужіння з жертвами). Під час свят віруючі обов'язково вживають священний напій хауму, який, на їхню думку, викликає почуття релігійного піднесення, має позитивний магічний вплив. Особливо урочистим є святкування Нового року, яке відбувається в останній день шостого гаханбара – в день весняного рівнодення.

Дуже специфічний і *обряд поховання*: тіло небіжчика помішують на спеціальних «баштах мовчання» на розтерзанні хижим птахам, адже вважається, що кремація і поховання у землю або воду споганює їх. Як і будь-яка інша релігія, зороастризм переносить перемогу над злом на майбутнє і встановлення правди передбачається лише у потойбічному світі. Слід констатувати факт засудження зороастризмом чернецтва, пустельництва, зречення світу. Аскетизм він розцінює як перемогу духів зла над людиною.

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією.

Поняття:

- ☐ Міф.
- ☐ Тератоморфізм.
- ☐ Зооморфізм.
- ☐ Фітоморфізм.
- ☐ Титани.
- ☐ Меркурій.
- ☐ Антропоморфізм.
- ☐ Міксантропічні форми.
- ☐ Оракул.
- ☐ Гомер.
- ☐ Пенати.
- ☐ Ясна.

Дефініції:

- ☐ Зображення надприродних сил у змішаній формі, наприклад, людини і коня.
- ☐ Давньоримські божества-охоронці дому передусім запасів продовольства, боги домашнього вогнища.

- ☐ Давньогрецькі боги першого покоління, народжені землею Геєю та небом Ураном.
- ☐ Посланець богів, бог торгівлі й науки, заступник мандрівників, злодіїв і волоцюг.
- ☐ У давніх релігіях зображення богів у вигляді тварин.
- ☐ Форма світоглядного відображення світу, що ґрунтується на оповідях та переказах і характеризується синкретичною єдністю художньо-образного, морального та пізнавального і практичного освоєння дійсності.
- ☐ Зображення надприродних сил, богів у вигляді різних чудовиськ у давньогрецькій міфології хтонічного періоду.
- ☐ Зображення надприродних сил у вигляді рослин.
- ☐ Жрець-вішун.
- ☐ Давньогрецький поет, якому приписують авторство створення «Іліади» й «Одіссеї».
- ☐ Частина Авести з описом релігійних церемоній, молитов звернених до вогню, води, землі, повітря як священних стихій.
- ☐ Зображення богів у вигляді людини в класичний період розвитку релігії стародавніх греків.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

- ☐ Політеїзм.
- ☐ Еволюція.
- ☐ Хаос.
- ☐ Космос.
- ☐ Теогонія.
- ☐ Есхатологія.
- ☐ Ахура-мазда.
- ☐ Гесіод.
- ☐ Лари.
- ☐ Ангра-Майнью.

Завдання 3. Назвіть богів, які входили в олімпійський пантеон.

Завдання 4. Назвіть не менше п'яти давньогрецьких міфів.

Завдання 5. Охарактеризуйте відмінності між давньогрецькою і давньоримською релігією.

Завдання 6. Назвіть не менше десяти римських божеств.

Завдання 7. Розкрийте суть трьох головних книг Авести: Ясни, Яшти, Відевати.

Завдання 8. Що вшановували зороастрійці?

Завдання 9. З яких релігійних міркувань зороастрійці залишають своїх померлих на розтерзання хижакам, а не ховають у землю чи кремують?

Завдання 10. Оберіть правильну відповідь.

1. Хто є автором поем «Іліада» та «Одіссея»?
 - а) Софокл;
 - б) Есхіл;
 - в) Гесіод;
 - г) Гомер.
2. Скільки періодів виділяється у грецькій міфології?
 - а) три;
 - б) чотири;
 - в) два;
 - г) п'ять.
3. Хто написав генеалогію богів стародавніх греків – «Теогонію»?
 - а) Гомер;
 - б) Орфей;
 - в) Еврипід;
 - г) Гесіод.
4. Як називався бог торгівлі у Стародавній Греції?
 - а) Гефест;
 - б) Геракл;
 - в) Гермес;
 - г) Геродот.

5. **Який період грецької міфології і релігії припадає на II тис. до н.е.?**
а) хтонічний;
б) класичний;
в) елліністичний;
г) македонський.
6. **Що було характерним для грецької релігії?**
а) монотеїзм;
б) політеїзм;
в) дуалізм;
г) дадаїзм.
7. **Хто в грецькій релігії були посередниками між людьми і богами?**
а) деміурги;
б) ордери;
в) герої;
г) кентаври.
8. **Залишки якої первісної релігії віддзеркалились у міфі про засновників Риму – Ромула і Рема, вихованих вовчицею?**
а) фетишизму;
б) магії;
в) анімізму;
г) тотемізму.
9. **Хто очолював пантеон богів римської релігії?**
а) Марс;
б) Квірін;
в) Сатурн;
г) Юпітер.
10. **Коли склалася давньоіранська релігія зороастризм?**
а) у VIII-VII ст. до н.е.;
б) за часів н.е.;
в) в I ст. до н.е.;
г) в IV ст. до н.е.

11. Яке божество зороастризму уособлює світ, добро, істину?

- а) Ангра-Майнью;
- б) Ахура-Мазда;
- в) Мітра;
- г) Осіріс.

12. Священна книга зороастризму – це:

- а) Трипітака;
- б) Коран;
- в) Авеста;
- г) Біблія.

Література: 3, 6, 8, 10-12, 15- 17, 19, 23, 26, 28, 31, 39, 42, 46, 47, 49, 52, 60, 61.

ТЕМА 4. РЕЛІГІЇ ІНДІЇ, КИТАЮ ТА ЯПОНІЇ

План семінарського заняття

1. Індія: від ведичної релігії до індуїзму.
2. Джайнізм та сикхізм: віровчення і культ.
3. Релігії Китаю.
4. Японська релігія.

Основні поняття: ведична релігія, арії, Веди, Рігведа, Самаведа, Атхарваведа, Яджур-веда, Агні, Індра, Сома, брахманізм, брахмани, кшатрії, вайш'ї, шудри, трімурті, Брахма, Вішну, Шива, Крішна, індуїзм, аватара, Махабхарата, Рамаяна, джайнізм, ахімса, карма, сансара, мокша, сикхізм, Шанді, сяо, жень, лі, янь, інь, дао, де, синто, камі, Аматерасу.

Теми доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Ведичний період в індійській релігії.
2. Кастова структура індійського суспільства.
3. Веди і ведична література.
4. Основи віровчення брахманізму.
5. Морально-етичні засади джайністської релігії.

6. Індуїзм та його витоки.
7. Традиції, обряди та свята в індуїзмі.
8. Індуїзм і тотемізм.
9. Роль індуїзму в духовній культурі Індії.
10. Сикхізм і сикхи.
11. Китайська міфологія.
12. Філософсько-релігійні аспекти даосизму.
13. Основні принципи та етичні установки даосизму.
14. Морально-етичні засади в конфуціанстві.
15. «Дао де цзин»: принцип Дао.
16. Конфуцій та його учні.
17. Конфуціанство в системі світогляду стародавнього Китаю.
18. Японська міфологія.
19. Вплив релігійних систем Японії на європейську культуру.
20. Роль синто в розвитку японського народу.

Методичні рекомендації для вивчення теми

Цю тему Вам доречно розпочати з релігійно-міфологічних поглядів стародавньої Індії. Залишки культури Мохенджо-Даро у басейні ріки Інд засвідчують про епоху первісного тотемізму, слід пам'ятати, що після вторгнення в середині II тис. до н.е. на давньоіндійські землі арійських племен починається головний напрям релігійного розвитку Індії.

Перший період розвитку **релігійних систем Індії** називають **ведичним** за назвою найдавніших релігійних текстів. Веди («знання») склалися протягом II тис. до н.е. Це дуже об'ємні книги, в які входять 4 збірки (самхіти): *Рігведа* – книга гімнів; *Самаведа* – книга пісень; *Яджур-веда* – книга жертовних формул-заклинань; *Атхарваведа* – книга магичних заклинань.

Треба підкреслити, що головну роль в культі ведичного періоду відігравали жертвоприношення. Вони були як кривавими, так і безкровними. У цей період панує безумовний політеїзм. До ведичного пантеону відносять 33 богів (у деяких джерелах – 333, або навіть 3399). *Головними богами* цієї релігії вважались бог неба *Варуна*, боги сонця *Сур'я*, *Мітра*, *Вішну*, бог місяця *Сома*, бог бурі *Рудра*, бог-громовержець *Індра*, бог вогню *Агні* та ін. За тодішніми уявленнями, боги перебували у стані постійної війни із злими демонами-асурами. І боги, і демони уособлювали відповідні сили природи. Найбільш

шанованим у даний період був *Індра*. Цьому богу з 1028 гімнів Рігведи присвячено 250. Його уявляли універсальним володарем світу, наділеним надзвичайною силою. Підтримка Індри – запорука перемоги в бою. Важлива роль в обрядових діях відводилася богу вогню Агні, якого вважали посередником між небом і землею; він передає жертвоприношення богам.

З часом боги стали уособлювати не тільки природні, а й суспільні сили. Наприклад, Індра почав уявлятися як цар богів і бог війни, Варуна – як охоронець порядку. В цей час ще відсутні уявлення про «переселення душ» та їх звільнення від ланцюга перероджень.

Брахманізм – пряме продовження ведичної релігії. Він складається на початку I тис. до н.е. Назва релігії походить від збірника ведичних релігійних текстів *брахман*.

Ведичні боги, які уособлювали природу, поступаються місцем кастовим богам. Існування каст (варн) розподіляє людей на 4 групи: *брахманів* (жерців), *кшатріїв* (воїнів), *вайш'їв* (землеробів, ремісників, торговців) і *шудр* (слуг 3-х вищих варн). Культ стає виключно справою брахманів, які здобувають винятковий статус.

Релігійне вчення брахманів стає більш умоглядним. Центральне місце посідає ідея перевтілення (*сансара*), яка пов'язана з ланцюгом народжень і переходом від одного існування в інше. Процес перевтілень регулює «карма» – одне з найбільш важливих положень індійської думки. **Карма** включає *сукупність всіх добрих і злих справ кожної людини, а також дій попередніх існувань, які визначають її долю в майбутньому*. Головною метою стає духовне звільнення (*мокша*) від нескінченного процесу сансари і закону карми. В цей час значно розширюються і священні тексти. Відбувається поповнення ведичного комплексу: до кожної з чотирьох збірок додаються ▪ *брахмани*, написані у VII-VI ст. до н.е. і призначені інтерпретувати відповідні веди, а за змістом то були міфи, перекази про історію та культуру індійської давнини, віронавчальні та ритуальні настанови, а також обґрунтування важливої ролі жерців цієї релігії – брахманів; ▪ *араньяки* («лісові книги») та ▪ *упанішади*, що означає – сидіти біля вчителя, слухати його одкровення, вивчати таємну суть тексту. У них йшлося про облаштування світу, взаємозв'язки людини і Всесвіту, життя і смерть, розмежування в людині духовного та тілесного, про переселення душ і перевтілення, про карму. Упанішади – філософські тексти, які завершили формування Вед.

Брахманізм – це нова, вища ступінь релігійної свідомості,

оскільки він є новим кроком в опануванні людським розумом суті дійсності, має певний онтологічний і гносеологічний зміст. Як і ведична релігія, це культ природи і обожнення соціальних порядків. Про це свідчить пантеон брахманістських богів. Їх очолює *тріада* богів – *трімурті*. На чолі їх – *Брахма*, творець Всесвіту. Поруч з ним – добротворний *бог-охоронець Вішну* і грізний *бог-руйнівник Шива*. Ці боги мають багато різних імен, пов'язаних з їх властивостями і атрибутами або з їхніми подвигами.

Боги трімурті в минулому були племінними богами, вони потрапили у ведичний, а далі в брахманістський пантеон по мірі утворення ієрархії богів. Вони антропоморфні, мають жінок, дітей, родичів. Наприклад, жінка Шиви – богиня *Калі* (Дурга), це племінна богиня-матір, що уособлює народження і смерть, нагороджує і карає. Діти Шиви – бог *Ганеша*, людина з головою слона – це бог мудрості і добробуту, успіху і розвитку; бог *Сканда* – бог війни, захисник від ворогів та злих духів.

Особливо слід зупинитися на брахманістському розумінні Вішну. Він уособлює вічну благодійну природу, що доброзичливо ставиться до людини. Як бог-охоронець, дбає про долю людства і в будь-який час може прийти йому на допомогу. У його образі закладено індійське розуміння рятівника, месії людства. Вішну здійснює свої рятівничі функції шляхом втілення у конкретну людину, тварину, явище чи річ природи і таким шляхом стає людині в пригоді у потрібний для неї час. Це вчення в подальшому детально і конкретно розробив індуїзм. Брахманізм називає десять втілень (аватар) Вішну, зокрема в богорівних людей-героїв *Раму* і *Крішну*.

До пантеону брахманізму входять також і численні племінні боги, боги окремих місцевостей, сіл і навіть родин. Саме цим богам надається активна роль у боротьбі зі злими духами, демонами.

Особливу увагу Вам потрібно звернути на те, що в кінці I тис. до н.е. брахманізм поступово переростає в *індуїзм* – тип релігії, який з деякими модифікаціями продовжує панувати в Індії до наших днів. Він відрізняється передусім демократизацією культу. З'являються публічні культові церемонії та обряди. Індуїзм стає не тільки релігією, але й своєрідним способом життя. Він успадкував всіх богів ведичної релігії і брахманізму, але вчинив певну реконструкцію цього складного політеїстичного пантеону і ще більше ускладнив його, вводячи принцип *аватари* – перевтілення одних богів в інших. У пантеоні індуїзму, згідно з традицією, нараховується близько трьох

мільйонів божеств. Чимало індуїстів вважають богами тільки вже названих вище Брахму, Шиву і Вішну (трімурті).

Брахма визнається творцем і управителем світу, але він, створивши світ, вичерпав свої функції. Безпосередніми ж керівниками і упорядниками світу в індуїзмі вважають *Вішну* (охоронець) і *Шиву* (руйнівник). Таке вірування привело до появи двох основних напрямів в індуїзмі – *вішнуїзму* та *шиваїзму*.

Вішнуїзм і шиваїзм мають практично спільний культ, відмінності лише в тому, якому богові йде поклоніння. Звідси – особливості магічних і молитовних формул та різниця у фетишах, ідолах, зображеннях богів. А майже всі магічні прийоми тотожні. Незначні культові розбіжності виключають антагонізми між вішнуїстами і шиваїстами; участь у культових церемоніях у них буває спільною.

У Ведах розроблені *вимоги до мирського життя індуса* від народження і до смерті. На будь-який випадок життя є свій обряд. Саме ці обряди, церемонії та ритуали роблять людину індусом. Саме вони об'єднали всі народи Індії, які перебувають під впливом індуїзму, в одну індійську цивілізацію. Індуїстські положення про виявлення в кожному божестві сутності вищого божества дають можливість без ускладнень вирішити проблему ставлення до культів численних місцевих богів. У кожній місцевій общині індусів існує своя система анімістичних уявлень: духи живуть всюди навколо селища людей, вони активно втручаються в життя своїх живих родичів, є духи-покровителі, є духи-лиховісники. Здебільшого вони жіночого роду; чоловічі божества – це їхні супутники. Багато з них мають власні імена і розрізняються за родом діяльності: наприклад, богиня холери, богиня віспи, богиня гончарів, богиня ковалів тощо.

Вигляд цих богів здебільшого умовний. Це каміння, горби, озера, але є й кам'яні чи глиняні ідоли. Храми такі самі примітивні, як і боги, дуже часто це проста хижа. Культ теж простий: прості жертви і молитви. Часто до богів звертаються тільки в разі потреби. Урочистими бувають богослужіння, коли в жертву приносять тварину; тоді м'ясо з'їдають учасники жертви.

Наявність в індуїзмі численних течій і напрямів, його релігійна розмаїтість полегшує його контактування з іншими релігіями. Він відкритий для всіх релігій, індуїст може молитися в будь-якому храмі, разом з віруючим іншої релігії і щиро вклонятися його богам. Потрібно підкреслити, що універсалізм індуїзму дав йому багато

переваг перед іншими релігіями, яким важко позбутися вікової спадщини релігійної нетерпимості.

Індуїзм вражає масштабністю свого впливу. 85% населення сучасної Індії сповідує індуїзм, він поширений у Пакистані, Бангладеш, Шрі-Ланці, Непалі, Індонезії, ряді країн Південної Африки. Є прихильники індуїзму серед європейців та американців, які сповіднують його найчастіше в реформованих чи модернізованих варіантах.

Для всіх напрямків індуїзму обов'язковим залишається визнання авторитету Вед, вчення про карму і переселення душ та віра в боговстановленність каст.

Необхідно відзначити, що в Індії у VI ст. до н.е. виник **джайнізм** (одночасно з буддизмом) як опозиція брахманізму, що освячував кастовий лад. Джайнізм виражав інтереси прогресивних верств індійського рабовласницького суспільства. Послідовники джайнізму (нині їх близько 2 млн. чоловік) поклоняються 24 пророкам (тіртханкарам), останнім з яких був засновник джайнізму *Вардхамана Махавіра*, на прізвисько *Джина* (санскр. – *переможець*): звідси назва джайнізму. Розповіді про Джину і його учнів склали канонічну релігійну літературу джайнізму (*Сіддханта*). Згідно з джайнізмом Джина проповідував *п'ять істин*: ▪ *не убий*, ▪ *не говори неправди*, ▪ *не кради*, ▪ *не прив'язуйся до земних речей*, ▪ *будь непорочним* (для монахів). Джайнізм зберіг ряд елементів брахманізму – віру у перевтілення душ, вчення про карму, про періодичну появу пророків.

Джайнізм заперечує кастовий лад, вчення про індивідуальне позбавлення від страждань, святість Вед, брахманістські обряди. Обряди джайнізму передбачають поклоніння Джині як божеству, а також його учням, читання священних текстів, прилюдні сповіді.

На певну увагу заслуговує **сикхізм** (від *палі*, *сикх*, «послідовник, учень») – монотеїстична релігія, заснована ще у XII ст. у Пенджабі (північно-західна частина півострова Індостан). В руслі даного віровчення були вироблені основні принципи сикхізму, автором яких став гуру *Нанак* (1469-1539) та його послідовники – десять гуру. Сутність сикхістського вчення в словах Нанака: *«Усвідомлення правди вище понад будь-що інше. Але ще вище — правдиве життя»*. Сикхи вірять в рівність усіх людей і відкидають дискримінацію за кастовими, релігійними чи гендерними ознаками; вони не надають значення аскетизму, як шляху до спасіння, а підкреслюють важливість родинного життя.

Це віровчення поєднує ідеї індуїзму та ісламу. Сприймаються індуїстські концепції карми і перенародження, але відкидається кастова система. Сикхи вірять, що Бог – єдина реальність і що духовне визволення може досягатися шляхом вгамування *его* через: сердечний піснеспів, повторення священного імені, медитацію та служіння.

Суттєвим є керівництво та провід гуру. Центральною є концепція *хальси* (вибраної раси святих воїнів) і так звані *п'ять К*: ▪ канга (гребінь), ▪ какч (короткі широкі штани), ▪ кирпан (меч), ▪ кара (сталевий браслет), ▪ кес (неголене волосся і борода). Нині сикхізм налічує близько 18-22 млн. членів, які в основному живуть у Пенджабі (Індія).

Наступне питання присвясене **релігії Китаю**. Зверніть увагу на те, що найдавніші дані про китайську релігію відносяться до середини II тис. до н.е. З цього часу формується уява про верховне божество – *Шанді* – «небесний імператор», а також першопредок китайського народу. Останнє відіграло значну роль у тому, що саме *культ предків* стає головним змістом китайської релігії.

Починаючи з XI ст. до н.е., культ Шанді поступається місцем більш абстрактному *культу Неба* (Тянь). Цей культ направлений на освячення царської влади, обґрунтовує її божественне походження. Китайські вани (царі) вважались синами Неба, а країна почала називатись Піднебесною.

Слід підкреслити, що наступна ступінь у розвитку китайської релігії – **конфуціанство**. Конфуціанство засноване *Конфуцієм* (551-479 рр. до н.е.) як філософсько-етичне вчення, а на початку нашої ери переросло в релігію. Увага конфуціанства зосереджена на правилах поведінки, правильному житті і правильному управлінні.

Конфуцій не вважав себе релігійним реформатором. В існуючу систему анімістичних і фетишистських уявлень з дуже бідною міфологією, але з розвинутою магією він вніс ідеї, яких потребувало суспільство, сповнене соціального напруження і протиріч; визнавав тогочасну суспільну структуру непорушною, існуючий суспільний лад – досконалим. На його думку, людина має суворо дотримуватись суспільних порядків. Держава, яка забезпечує цей лад, – вища над усе, особа – ніщо перед державою. Основою суспільних відносин Конфуцій вважав *гуманність*. Для впорядкованості суспільства, бездоганності дій держави потрібно послідовно впроваджувати принципи гуманності – *жень*. Конфуцій старанно аналізує їх сутність.

Це: ▪ *сяо* – повага до батьків; ▪ *ті* – повага до старших за віком і вищих за суспільним становищем; ▪ *чжун* – вірність, відданість; ▪ *шу* – прощення; ▪ *лі* – доброчесність; ▪ *чжі* – знання; ▪ *юн* – хоробрість; ▪ *гун* – шанобливість; ▪ *куань* – великодушність; ▪ *сінь* – вірність; ▪ *мінь* – кмітливість; ▪ *чуй* – доброта. Ці моральні риси облагороджують людину, оскільки в них закладені принципи загальнолюдської моралі, що забезпечило конфуціанству стабільний авторитет протягом двох із половиною тисяч років.

Із зростанням авторитету конфуціанства відбувався і процес канонізації особи Конфуція. З 555 р. обов'язковою стає наявність храму Конфуція в кожному місті, де спочатку поклонялися поминальним табличкам Конфуція, потім – його скульптурам. Пізніше цього мислителя стали вважати «першим святим», а ще через деякий час розроблено церемонію поклоніння Конфуцію на його могилі, а йому присвоєно титул «наставника держави». Потім його стали називати «великим вчителем нації», у 1906 р. було замінено «середні жертвоприношення» Конфуцію «великими жертвоприношеннями». Культ Конфуція зберігся і після падіння династії Цін у 1912 р., хоча жертвоприношення Небу, Сонцю і Місяцю було скасовано. Лише в КНР культ Конфуція припинив своє існування на державному рівні, але в побуті зберігся дотепер.

Ще одна із релігій Стародавнього Китаю – **даосизм**. Спочатку даосизм виник як філософська доктрина. Засновником філософії даосів вважається філософ *Лао-цзи*, який жив у VII-VI ст. до н.е.

Релігійний даосизм виникає в III-II ст. до н.е. (через 500 років після смерті Лао-цзи) на ґрунті активної *пропаганди ідеї безсмертя*. В центрі доктрини – вчення про велике Дао, загальний Закон і Абсолют. Дао панує всюди і в усьому необмежено. Його ніхто не створив, але все походить від нього. Пізнати Дао, йти за ним, злитися з ним – у цьому зміст, мета і щастя життя.

Вищим божеством даосизму є нефритовий імператор Юй-хуан. Він, за міфологією, добровільно залишив престол, став пустельником, допомагав в усьому людям, а потім перетворився на нефритового імператора, який володіє раєм і пеклом. Юй-хуан стежить за дотриманням справедливості, чинить суд над усіма. Все, до чого доторкнувся він і його послідовники, є безсмертним, священним.

Важливою в даоському пантеоні є богиня Західного неба Сіван-му, яка проживає в палаці у горах Куньлунь, на краю світу, де нема життя. Вона володіє персиковими садами, що дають плоди раз на

три тисячі років. Це – плоди безсмертя. Всі, хто перебуває в її палаці, – безсмертні. Сіван-му уособлює жіноче начало – інь, її чоловік – князь Сходу Дун Ванчун – ян. У Сіван-му раз на рік збираються боги, щоб пригощатися персиками безсмертя. Ідея безсмертя і вічної молодості, довголіття є однією із стрижневих у даоському віровченні. Людина вважається об'єктом впливу 33 тисяч духів, який потрібно скерувати на довголіття. Цьому служать численні талісмани, замовляння, ворожіння, а також спеціальні фізичні вправи, системи дихання, норми харчування, які містять раціональний досвід.

Даосизм активно взаємодіяв із примітивними народними віруваннями, їх магічною практикою, обрядами ворожінь і заклинань, надавав своєму релігійному культові практичного характеру, що стимулювало його перетворення з філософського вчення на релігійне.

Якщо конфуціанський культ здебільшого був родинним, домашнім, то даоський вимагав кваліфікованих служителів, спеціальних місць для ритуалів. Духовенство внаслідок тривалого навчання здобувало ґрунтовну духовну освіту, медичні та інші знання, володіло засобами психологічного впливу на людей.

Безсумнівним є вплив даосизму на розвиток філософського мислення та духовного життя Китаю. Громади даосів діють у різних країнах світу, є вони і в Україні.

Належну увагу Ви повинні приділити **релігії Японії**. **Синтоїзм** – релігія, яка виникла в Японії на основі первісного культури природи, поклоніння родовим та племінним богам і різноманітних обрядів. Родові духи-покровителі називалися «*камі*», а поклоніння їм – «шлях камі», «шлях богів» японською – *синто*. Основу синто як релігії становлять міфи, які містяться в літописах «*Кодзікі*» і «*Ніхонсьокі*». Створення світу, за міфами, розпочинається з появою подружньої пари *Ідзанагі* та *Ідзанамі*, які народили Японські острови і багато божеств. З лівого ока *Ідзанагі* народилася богиня сонця *Аматерасу* – найбільш шановане божество в японців.

На міфах, зібраних у «*Кодзікі*» і «*Ніхонсьокі*», ґрунтувався релігійний престиж правителів країни, які постійно посилялися на своє походження від верховного божества *Аматерасу*. Імператор вважався продовженням *Аматерасу* в часі, «сином небес», «богом в людському обличчі». З 1868 р. синтоїзм став офіційною державною ідеологією, отже, і нормою моралі та кодексом честі японців. На синтоїстські принципи опиралися імператори, які відродили і значно підсилили культ богині *Аматерасу*. Розгром Японії в Другій світовій

війні призвів до занепаду синтоїзму як державної ідеології, котра виховала культ імператора і «Великої Японії».

У *наш час* практика синтоїзму не потребує жодного особливого вірування. Сучасні японці дуже мало вірять в камі і не шукають якогось раціонального пояснення ритуалів. Однак для них синтоїзм – це вираження їх єдності з національною общиною; участь в церемоніях, що проводяться у храмах їх селища чи кварталу, виражає їх бажання підтримувати гармонію життя нації. Японці використовують ритуал синтоїзму для святкування значних подій в житті людей, общини, нації. Йдеться про *мацурі* (див. *додатки*) – свята, на яких люди радіють своєму існуванню, прагнуть бути щирими, виражають подяку за усе добре, що є в світі, і бажають, щоб щастя збереглося.

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією.

Поняття:

- ☐ Веди.
- ☐ Реінкарнація.
- ☐ Мокша.
- ☐ Саті.
- ☐ Сансара.
- ☐ Аватара.
- ☐ Сяо.
- ☐ Брахман.
- ☐ Камі.
- ☐ Жень.

Дефініції:

- ☐ В індуїзмі втілення бога в образах інших людей, або тварин.
- ☐ Найдавніша пам'ятка індійської релігійної літератури.
- ☐ Вчення Конфуція про синівську пошану.
- ☐ Принципи спасіння в індуїзмі як злиття душі людини з Абсолютом.
- ☐ Переселення душ. Релігійне уявлення про посмертний перехід душі від однієї істоти до іншої – людини, тварини, рослини.
- ☐ Звичаї індійців спалювати живцем на вогнищі жінку разом з померлим чоловіком.

- ☐ Вищий стан індуської спільноти, що виконує обов'язки жерців і духовних наставників.
- ☐ В індуїзмі – повторення народжень і смертей.
- ☐ Боги або духи в японській релігії (синтоїзмі).
- ☐ Моральний закон в конфуціанстві – гуманність, людинолюбство, людяність.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять

- ☐ Ведизм.
- ☐ Брахманізм.
- ☐ Трімурті.
- ☐ Карма.
- ☐ Атман.
- ☐ Дігамбари.
- ☐ Синто.
- ☐ Тіртханкари.
- ☐ Лі.
- ☐ Дао.
- ☐ Ахімса.

Завдання 3. Укажіть, якій з відомих вам етнічних релігій належить ця молитва й поясніть свою точку зору:

«О Дурга, важко тому, хто йде шляхом життя без твого благословення. О, Амба. Захисниця безборонних, розгорни над нами мантію твого жалю. Я ув'язнений у безкінцеве коло народження. Позбав мене, о Мати, від цього нещастя. Перемога тобі, о богине, руйнівниця демона Махіші, дарувальниця благ і захисниця всіх богів і людей».

Завдання 4. Назвіть основні ідеї індуїзму

Завдання 5. Які хронологічні межі та основні риси ведичної епохи?

Завдання 6. Назвіть основні джайністські ідеї

Завдання 7. Які моральні принципи конфуціанства забезпечили йому пріоритетність серед інших релігій, що сповідує населення Китаю?

Завдання 8. Спільне і відмінне у релігійних системах Китаю та Японії

Завдання 9. Зробіть коротку характеристику ідеалу досконалої людини у Конфуція

Завдання 10. Оберіть правильну відповідь.

1. Коли виникла релігія Стародавньої Індії?

- а) за часів н.е.;
- б) тисячу років до н.е.;
- в) в середині II тис. до н.е.;
- г) в I ст. до н.е.

2. Як зветься перший період релігії Стародавньої Індії?

- а) брахманський;
- б) ведичний;
- в) індуїстський;
- г) буддистський.

3. Як зветься другий період релігії Індії?

- а) індуїстський;
- б) ведичний;
- в) брахманський;
- г) джайністський.

4. Яка за формою індуїстська релігія?

- а) монотеїстична;
- б) політеїстична;
- в) дуалістична.

5. Як зветься ідея перевтілення, котра з'явилась на етапі брахманізму?

- а) мокша;
- б) карма;
- в) атман;
- г) сансара.

6. Який культ змінює культ Шанді?

- а) конфуціанство;

- б) культ Дракона;
- в) культ Неба;
- г) культ предків.

7. Як зветься закон, що регулює процес перевтілень?

- а) атман;
- б) мокша;
- в) сансара;
- г) карма.

8. Який культ є найдавнішим в історії релігії Китаю?

- а) культ води;
- б) культ Неба;
- в) культ предків;
- г) культ Шанді.

9. Конфуцій у своєму релігійно-філософському вченні зробив акцент на:

- а) правових проблемах;
- б) логічних проблемах;
- в) етико-політичних проблемах;
- г) естетичних проблемах.

10. Назвіть головного бога японської національної релігії синтоїзм

- а) Сусандзі;
- б) Цукуйомі;
- в) Аматерасу;
- г) Квазімодо.

11. До якої форми релігії належить японська національна релігія?

- а) це монотейстична релігія;
- б) це політейстична релігія;
- в) це дуалістична релігія.

Література: 1-17, 19, 21, 24, 26, 27, 33, 35, 36, 39, 42, 46-48, 49, 50, 52, 54, 60, 61.

ТЕМА 5. БУДДИЗМ

План семінарського заняття

1. Історія виникнення та розвитку буддистської релігії. Сіддхартха Гаутама.
2. Сутність віровчення і культу в буддизмі. «Чотири благородні істини».
3. Напрями буддизму: тхеравада (хінаяна) і махаяна.
4. Регіональні форми буддизму.

Основні поняття: буддизм, Сіддхартха Гаутама, Будда, страждання, карма, нирвана, «чотири благородні істини», Трипітака, дхарма, хінаяна, махаяна, мантра, бодхісатва, сангха, дзен-буддизм, чань-буддизм, ламаїзм.

Теми для доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Будда, його життя і вчення.
2. Космологія буддизму.
3. Сучасні регіональні форми буддизму.
4. Узагальнений погляд на людське життя в «чотирьох благородних істинах».
5. Тлумачення буддизмом нирвани як припинення страждання.
6. Особливості дзен-буддизму.
7. Буддизм тхеравади (хінаяни).
8. Психологічний аналіз і дзен-буддизм.
9. Особливості «чотирьох благородних істин» буддистського віровчення.
10. Сучасне становище буддизму в світі.
11. Вчення про «благородний восьмирічний шлях спасіння».
12. Місце і роль Бодхідхарми в буддизмі.

Методичні рекомендації для вивчення теми

Буддизм як віровчення, або філософія, що прагне до Абсолюту, має потужні **ідейні джерела** – систему первісних **■ релігійних вірувань, ■ міфів, ■ світоглядних систем та ■ філософських поглядів**, які було зафіксовано у Ведах. Протягом тисячоліття

авторитет Вед у Індії залишався незаперечним, і прибічники новостворених релігійних вірувань продовжували знову і знову повертатися до цієї священної книги. Не був винятком і буддизм, який, хоча й виник як негативна реакція небрахманських прошарків давньоіндійського населення на брахманізм, все ж не заперечував брахманізму остаточно, не відкидав його основоположних ідей, а навпаки, успадкував їх.

Перш за все Вам треба усвідомити, що *буддизм* – найдавніша із трьох світових релігій (див. додатки). **Засновник буддизму – Сіддхартха Гаутама**. Згідно з офіційною буддистською хронологією, Гаутама народився у 623 р. до н.е. і помер у 544 р. до н.е., але більшість дослідників вважає датами його життя 564–483 рр. до н.е.

Сіддхартха – наслідний принц, син правителя племені шак'їв. Багатий і визначний царський рід зробив усе, щоб юний принц жив у розкоші, безтурботно. Але так трапилося, що царевич узнав про існування на землі хвороб, старості, смерті, які завдають людям страждань. Він залишив дім і вирушив на пошуки способу позбавлення людства від страждань. Шлях до порятунку відкрився, коли під час відпочинку під деревом його осяяла істина і він став **Буддою (просвітленим знанням)**.

Вважають, що суть відкриття, зробленого Гаутамою у день великого прозріння, викладене Буддою у першій же його проповіді. В ній коротко розкривається вчення про **«чотири благородні істини»**:

1) жити – означає страждати. Будь-яке існування є *дуккха* (страждання). Найяскравішими формами вияву страждання є народження, хвороба, старість, смерть, необхідність терпіти навколо себе те, чого не любиш, чи навпаки, відсутність того, кого любиш, тощо.

2) причина страждань – в самій людині, яка має різні бажання – від прагнення жити до жадання насолод, влади, багатства тощо. Все це призводить до вчинків, що і створюють карму.

3) необхідно позбавитись від страждань шляхом вивільнення від бажань. Повне викоренення і добрих, і поганих бажань відповідає стану нірвани, в якому сильних почуттів немає.

4) є шлях до припинення страждань – це **«благородний серединний восьмирічний шлях»**:

- праведне знання (правильне судження), яке ототожнюється з розумінням життя як поєднання смутку і страждань; праведне знання може дати тільки вчення Будди про «чотири благородні істини»;

▪ *праведне прагнення* – рішучість виявляти співчуття до всіх живих істот;

▪ *праведна мова* (утвердження правди);

▪ *праведна поведінка*, що включає *п'ять принципів*:
 - не шкодити живим істотам (не вбивати); - не брати чужого (не красти); - утримуватися від заборонених статевих контактів (не торкатися чужої дружини); - не виголошувати марних і оманливих промов (не обманювати); - не вживати алкогольних напоїв (не пиячити);

▪ *праведний спосіб життя*, тобто життя за принципами безкорисливості;

▪ *праведні зусилля* (які спрямовують до добра і віддаляють від зла);

▪ *праведна концентрація* (самоаналіз) – уникнення стану, коли спонукання і бажання визначають ставлення;

▪ *праведна медитація* (раджа-йога) – вінець попередніх етапів – це таке опанування свого тіла і дихання, яке сприяє духовній концентрації; при цьому тіло невіддільне від духу.

«Благородний серединний восьмирічний шлях» може привести віруючого до головної мети його буття – *нірвани* (заспокоєння, згасання), тобто стану повного подолання людських почуттів, бажань, досягнення вічного блаженства у житті з божеством і абсолютного спокою.

Муки життя не є наслідком гріхопадіння, воно ніколи не починалося, і особистість не винна в тому, що вона взагалі страждає. *Кожне дане життя пов'язане з попереднім, тому страждання кожної людини залежить від вчинків в минулому житті.* Цей закон залежного начала називають законом *карми*.

У конструюванні карми головна роль належить думці, а слова і дії є вторинними по відношенню до свідомості. Етика буддизму має пасивний характер. Головним її догматом можна вважати вимогу «непротивлення злу насиллям».

Існують заповіді, окремі для мирян і для ченців. Так, для мирян праведне життя вимагає: не вбивати живої істоти, не красти, не перелюбствувати, не говорити неправду, не пити спиртних напоїв. Для ченців – це заборони на їжу в невстановлений час, світські втіхи, вбрання і благовоння, на м'яку постіль, на отримування грошей, а також ще близько 250 різних правил поведінки.

Буддистська релігійна література нараховує багато тисяч творів. Канонічною вважається *Тріпітака* (*Tiṇiṭaka*), що включає в себе *три частини*: 1) *Віная-пітака* (оповіді про Будду та його повчання); 2) *Сутта-пітака* (притчі й бесіди Будди та його послідовників); 3) *Абхидхарма-пітака* (філософія буддизму).

Вам слід звернути увагу на те, що найбільш ортодоксальною школою буддизму вважають *тхераваду* («школу старої мудрості»), тобто – *хінаяну* («мала колісниця», «вузький шлях спасіння»), яку сформували фанатичні і близькі послідовники Вчителя. За третього царя з династії Маур'я, *Ашоки*, буддизм приблизно в 250 р. до н. е. став *державною релігією Індії*. Саме з того часу особливого поширення і набула хінаяна. Школа тхеравадінів була організацією монахів, які залежали від мирян, але не орієнтувалися на них. Вони пояснювали, що боги теж знаходяться в «колесі життя», також страждають. Тому Будда, який пізнав істину, стоїть вище богів. З самого початку тхеравадіни дуже нетерпимо відносилися до самих дрібних відхилень від правил. Послідовники хінаяни відмовляються від усього мирського, вважаючи, що досягти святості та нірвани можливо лише через чернецтво, шляхом багатьох перероджень. Звідси і сповідання «вузького шляху спасіння» та ідеалу *архата* (так називали найближчих учнів Будди – в хінаяні їх 16). *Архат* (санскр., досл. – *достойний, гідний, праведник*) – людина, яка досягла звільнення (нірвани) від ланцюга перероджень (сансари).

Другою основною течією буддизму є *махаяна* («велика колісниця», «широкий шлях спасіння»). Махаяна стала самостійним напрямом у I ст. н. е. у буддизмі. Його засновником вважається буддистський філософ-проповідник *Нагараджуна* (II—III ст. н. е.).

Ознаки махаяни – можливість мирянину, а не тільки ченцю, наблизитися до нірвани; визнання ботхісатв – святих подвижників, які стали на шлях Будди, але допомагають й іншим людям це зробити; розвинене вчення про пекло і рай тощо.

Взагалі чіткої межі між хінаяною (тхеравадою) і махаяною ніколи не існувало. Вчення раннього буддизму містило в собі всі головні концепції, які потім розвинулися в махаяні. Від хінаяни махаяна – *відрізняється* більшою релігійністю, зверненням скоріше до інтелекту, ніж до серця й інтуїції. В махаяні має місце ускладнення культових елементів і поглиблення доктринальної частини вчення. Тут по-новому тлумачиться статус Будди – він тут уже не людина, а Бог. До того ж замість одного Будди з'являється декілька: Будда

Амітабха («володар раю»), *Адибудда* («творець світу»), Будда *Майтрейя* («Будда майбутнього») тощо. Кожна жива істота має природу Будди. У вченні махаяни з'являються судження про рай та пекло, яких не було в ранньому буддизмі.

Згідно з махаяною, спасіння істот є самоспасінням істинно існуючого. Будда, рятуючи істот, рятує себе. Істоти, рятуючи себе, рятують Будду. Довершеність кожного є довершеністю всіх, і спасіння кожного є часткове спасіння істинно існуючого. З'єднання всіх як частин єдиного абсолютного є запорукою спасіння кожного окремо і основа того, що кожен повинен намагатися досягти остаточного спокою не для себе особисто, а як частина всього.

Закон карми не такий всемогутній. Активним началом виступає не воля індивіда, а допомога *бодхісатв* (осіб, які заслужили перехід до нирвани, але вирішили залишитися на землі заради спасіння інших людей). Нове тлумачення отримує концепція Будди: реальний Шак'ямуні – це втілення надприродного вічного світового принципу, знаряддя цього принципу.

Слід сказати, що перші послідовники Будди жили усамітнено, об'єднуючись у *бхікшу* (маленькі громади). Усі члени бхікшу повністю відмовлялися від власності, голили голови, носили грубий одяг (переважно жовтого кольору) і проводили весь свій час у мандрах, постійних бесідах, самопізнанні та медитаціях. Покійників ховали там, де вони мешкали за життя. На місцях поховань особливо відомих і шанованих буддистів зводили пам'ятники – *ступи* (куполоподібні будівлі-склепи із замурованим входом). Згодом біля них почали споруджувати невеличкі помешкання, які й ставали першими монастирями. Члени бхікшу були їх першими ченцями і найвідданішими популяризаторами вчення Будди.

Далі важливо звернути увагу на **релігійні форми буддизму**.

Унаслідок поєднання філософських ідей буддизму з традиційною китайською мудрістю на початку VI ст. в *Китаї* виникла течія **чань-буддизм** (япон. – дзен). Назва «чань» походить від «дх'яна», «дх'яна» (санскр. – «зосередження», «медитація»). Засновником цього напряму вважається індійський монах *Бодхідхарма*, який начебто прибув у 520 р. до Китаю і заснував там особливу *езотеричну* (призначену лише для вузького кола «посвячених») школу буддизму. Мета чань-буддизму – досягти відчуття всіх прихованих глибин і знайти прозріння, істину, як це було із самим Сіддхартхою Гаутамою.

Із Китаю і Кореї буддизм у формі махаяни завозиться у VI ст. до Японії, де за імператора *Сьому* (правив у 724-749 рр.) ця *релігія була визнана державною*. В Японії знайшли свою другу батьківщину багато шкіл – сект буддизму, значна кількість яких прагнула поєднати буддизм із синтоїзмом – національною релігією японців, що сформувалася в VI—VII ст. на базі родоплемінних анімістичних культів і шаманства. **Японський різновид буддизму** одержав назву – **дзен-буддизм**.

Дзен-буддизм (з японської – *дзен*, тобто «медитація») поєднав у собі елементи багатьох буддистських напрямів. Дзен визнає реальність феноменального світу, але сприймає його як неістинний, ілюзорний, «ніщо» (*му*). Тільки за допомогою медитацій можна досягти своєї споконвічної природи, яка є не що інше, як «сутність Будди» (*бусььо*), досягти пробудження (*саморі*) і після цього досягнути істинну природу речей, побачити їх «сокровенну» суть і усвідомити свою причетність до всього суттєвого. Дзен запозичив ідею тотального взаємозв'язку, загального і часткового, що виражається принципом «все в одному, одне в усьому». Дзен не визнає існування всесвітнього Будди. Вважається, що він існує в кожному індивіді, який, в свою чергу, ототожнюється з Абсолютом і є «вмістилищем» безмежних можливостей.

Протягом VII-XIV ст. н.е. у **Тибеті** виник і набув поширення **ламаїзм** (лама – чернець), який поряд з істинами буддизму, пропагує свої уявлення про світ, про надприродні сили.

Головним канонічним текстом ламаїзму є «*Ганджур*» – збірка «одкровенень» Будди (108 томів), а також «*Данджур*» – переклад буддистських вчень (225 томів). Ламаїзм надає Будді атрибути вищого божества – «творця», «істинної сутності світу».

У ламаїзмі мають місце головні концепції буддизму: сансара і нірвана, життя як форма страждання, шлях до спасіння і просвітлення, психотренінг за системою йоги, практика медитації, передавання езотеричного знання безпосередньо від учителя до учня шляхом особистого контакту. Тренування має найвищу кінцеву мету – досягнення просвітлення. Згідно традиції вважається, що повне оволодіння теорією, практикою і технікою йоги дозволяє досягнути такого стану, при якому можливо бачити і чути все, що здійснюється у Всесвіті, бути невидимим, ходити по воді, літати в повітрі, приймати будь-які «лики», викликати «внутрішній вогонь», який достатній не тільки для того, щоб розігрітися самому при морозі, а й розтопити сніг

і лід навколо себе, зігріти кожну іншу істоту, яка буде в тій зоні, вміння відкласти власну смерть на деякий час, оживити людину і т.п.

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією:

Поняття:

- ☐ Нірвана.
- ☐ Тантризм.
- ☐ Мантра.
- ☐ Анатман.
- ☐ Анітья.
- ☐ Духкха.
- ☐ Дх'яна.
- ☐ Ахімса.
- ☐ Сангха.
- ☐ Карма.

Дефініції:

- ☐ Відсутність вічної безтілесної душі.
- ☐ Визнання життя як постійного страждання.
- ☐ Певний психічний стан особистості, яка припиняє свою життєдіяльність, стан абсолютної відсутності бажань.
- ☐ Визнання змінності світу.
- ☐ Буддистська чернеча громада на певній території.
- ☐ Повторювана без перерви коротка ритуально-магічна фраза.
- ☐ Зосередження або медитація.
- ☐ Загальна сума вчинків, здійснених будь-якою живою істотою за всі втілені життя й їх наслідки, які визначають характер теперішнього існування і майбутнього народження.
- ☐ Вчення про різноманітні енергії Всесвіту, а також про спроби керування ними.
- ☐ Принцип ненасилля і активного співчуття.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

- ☐ Хінаяна.
- ☐ Махаяна.
- ☐ Архат.
- ☐ Дхарма.

- ❑ Трипітака.
- ❑ Бодхісатва.
- ❑ Дзен.
- ❑ Сутта-пітака.
- ❑ Будда Майтрейя.
- ❑ Парінірвана.

Завдання 3. Укажіть, від чого відмовився буддизм в індуїзмі

Завдання 4. Подумайте: що повинен робити буддистський монах, котрий отримав запрошення у віддалене місто, проте згідно з обітницями, не має права володіти грішми, щоб оплатити свій проїзд:

- а) піти до міста пішки;
- б) поїхати «зайцем»;
- в) вирушати лише тоді, коли матиме квитки від того, хто його запрошує.

Завдання 5. Які принципів розбіжності між хінаяною і махаяною (як основними напрямками в буддизмі) Вам відомі?

Завдання 6. У відомій чань-буддистській «сутрі про шостого патріарха» розповідається про те, як п'ятий патріарх пообіцяв передати своє знання дхарми і свою рясу (посаду) тому учневі, котрий продемонструє глибше розуміння сутності чань-буддистського вчення. Два претенденти виклали своє бачення дхарми у таких віршах:

1. Тіло є древо просвітлення бодхі,
А свідомість подібна до світлого дзеркала,
Ми мусимо працювати, невпинно витираючи його,
Аби на ньому не було пилуки та багнюки.

2. Просвітлення-бодхі з самого початку не має дерева,
А світле дзеркало не має підставки.
Коли природа Будди завжди цілком чиста,
Де на ній може бути пилука?

Хто з двох претендентів став шостим патріархом чань-буддизму, до речі найушлавленим за всю його історію?

Завдання 7. Який зміст тибетського вчення про «живих богів»?

Завдання 8. Назвіть причини остаточного занепаду буддизму в Індії

Завдання 9. Які положення входять у «благородний восьмирічний шлях спасіння»?

Завдання 10. Оберіть правильну відповідь

1. Коди виник буддизм?

- а) за часів н.е;
- б) в I ст. до н.е.;
- в) в IV ст. до н.е;
- г) в VI ст. до н.е.

2. Де виник буддизм?

- а) в Китаї;
- б) в Японії;
- в) в Індії;
- г) в Бірмі.

3. Хто є засновником буддизму?

- а) Лао-цзи;
- б) Конфуцій;
- в) Сіддхартха Гаутама.
- г) Бодхидхарма.

4. Що таке Трипітака?

- а) це магічні формули;
- б) це течія буддизму;
- в) це повний збір священних текстів буддизму;
- г) оповідки про життя Бодхидхарми.

5. Скільки головних течій в буддизмі?

- а) дві;
- б) три;
- в) чотири;
- г) п'ять.

6. Як зветься напрямок буддизму, що формулює вузький шлях рятунку?
- а) махаяна;
 - б) хінаяна;
 - в) упанаяна;
 - г) мантраяна.
7. Як називається китайський варіант буддизму?
- а) дзен-буддизм;
 - б) чань-буддизм;
 - в) ламаїзм;
 - г) саторі.
8. Як зветься тибетський варіант буддизму?
- а) чань-буддизм;
 - б) дзен-буддизм;
 - в) ламаїзм;
 - г) тантризм.
9. В скількох істинах виражається суть буддистської концепції?
- а) в одній істині;
 - б) в двох істинах;
 - в) в трьох істинах;
 - г) в чотирьох істинах.
10. Яким терміном позначається в буддизмі кінцева мета існування?
- а) сансара;
 - б) карма;
 - в) нірвана;
 - г) мокша.

Література: 1, 2, 5, 6- 9, 10-13, 15-19, 24- 26, 29, 39, 42, 46- 51, 52, 60, 61.

**ТЕМА 6. ІУДАЇЗМ ЯК НАЦІОНАЛЬНА РЕЛІГІЯ
ЄВРЕЙСЬКОГО НАРОДУ. ВИНИКНЕННЯ І ЗАГАЛЬНІ
ПРИНЦИПИ ХРИСТІЯНСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ**

План семінарського заняття

1. Становлення і розвиток іудейської монотеїстичної релігії та священні книги іудаїзму.
2. Історія походження і розвитку християнства. Ісус Христос.
3. Формування віровчення та культу християн. Рішення перших Вселенських Соборів.

Основні поняття: національна релігія, іудаїзм, історичні періоди іудаїзму, Ягве, Танах, Тора, Талмуд, Декалог, сучасний іудаїзм, Біблія, Старий Завіт, Новий Завіт, Ісус Христос, апостоли, християнство, хрест, хрещення, гріх, ікона, Вселенські Собори, Символ віри.

Теми доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Тора – священна книга іудеїв.
2. Єврейські релігійні свята.
3. Каббала: історія і сучасність.
4. Талмуд як логіка культового розвитку.
5. Хасидизм та його особливості.
6. Декалог – основа соціальних та моральних принципів іудаїзму.
7. Вселенські собори і їх значення в історії християнства.
8. Християнська апологетика.
9. Біблія як священна книга християн.
10. Філософія Біблії.
11. Ісус Христос і його біографія.
12. Гоніння на християн в Римській імперії.
13. Апостоли Петро і Павло.
14. Філософські основи ранньохристиянської догматики.
15. Місце і роль імператора Костянтина I в християнстві.

Методичні рекомендації для вивчення теми

Передусім Вам потрібно відзначити, що **іудаїзм** – релігія євреїв – одна з небагатьох національних релігій, що збереглася до цього часу майже незмінною з часів Стародавнього світу. Іудаїзм відіграв визначну роль в історії релігій, оскільки значною мірою створив підґрунтя, на якому виникло християнство. Це *монотеїзм*, глибокий релігійний досвід одкровенень і пророцтв, сподівання месії. Згодом на цій же основі розвинувся іслам.

Історія єврейського народу й іудаїзму розподіляється на окремі періоди, (в яких, у свою чергу, можна виділити окремі, менші етапи) зокрема: *біблійний* (XX - IV ст. до н.е.); *талмудистський* (I ст. до н.е. - VI ст. н.е.); *сучасний* (XVIII ст. - XX ст.) (деякі вчені виділяють 4 періоди – біблійний (XX-IV ст. до н.е.), елліністичний (IV-II ст. до н.е.), рабиністичний (II ст. до н.е.- XVIII ст.), сучасний (з 1750 р.).

Зверніть увагу на те, що Святе Письмо іудаїзму відоме за давньоєврейською абrevіатурою як ТаНаХ (**Танах**) (*див. додатки*). Єврейський Танах (у християн – це Старий Завіт) складається з **Тори** (Закону, П'ятикнижжя Мойсеевого), **Небійм** (євр. – Пророки – 21 книга) та **Х'кесубім** (євр. – Писання – 13 книг). Єврейська релігійна традиція стверджує довічність Тори: вона, існувала до створення світу, була написана «чорним вогнем по білому вогню». Тора, вважають іудеї, була дана Богом Мойсею на горі Синай, і з того часу не змінювалася, оскільки кожна фраза і кожне слово є божим «одкровенням». Якщо Тора – «наріжний камінь» іудаїзму, то **Талмуд** (*див. додатки*) – його основа, що підтримує всю духовну та розумову надбудову єврейського життя. Він складається з двох основних частин – *Мішни* та *Гемари*.

Ви повинні знати, що головною особливістю іудаїзму, яка відрізняє його від інших національних релігій, є *послідовний монотеїзм*, але формування монотеїзму відбувалося поступово. У 621 році цар Іудеї в інтересах централізованої держави декретом запровадив релігійну реформу. Він проголосив бога племені Іуда – **Ягве** – єдиним, всемогутнім, виключно національним, на якого були перенесені функції й атрибути усіх племінних божеств, що шанувалися раніше. Іудаїзму притаманна віра в особливе заступництво Ягве щодо євреїв, у кінець світу, потойбічну винагороду, воскресіння з мертвих, у прихід божественного спасителя – Месію і створення ним тисячолітнього царства в Єрусалимі.

У євреїв **чимало свят і звичаїв** (див. додатки). Багато свят походять з Біблії (Танаху). Як правило, вони пов'язані з порами року, збором врожаю, історичними подіями. Основними святами в єврейському календарі є: *Песах*, *Йом-Кипур*, *Суккот* (вгорі справа), *Ханука*, *Пурим*, *Шаббат* (субота). Правовірні іудеї не уявляють свого життя без таких звичаїв, як: *Обрізання*, *Бар міцва* (внизу), *Мезуза* (вгорі), *Ярмулка* (шапочка для чоловіків).

Усе життя віруючого єврея підпорядковане багатьом релігійно-обрядовим діям і заборонам (їх разом нараховується 613, серед них – 248 повелінь і 365 заборон). Іудаїзму притаманне протиставлення євреїв іншим народам, він ставить не євреїв поза законом. У сучасному Ізраїлі іудаїзм оголошений державною релігією.

На сьогоднішній день в цій релігії виділяється декілька **напрямів і течій**. Серед них необхідно відзначити: 1) **реформований іудаїзм**, який стверджує, що релігійні обряди повинні постійно змінюватись, орієнтуючись на потреби часу, а традиція наказів рабинів себе пережила; 2) **хасидизм** особливого значення надає молитві, акцентує увагу на тому що важливим є не стільки зміст її, скільки почуття і натхнення, викликані нею; 3) **каббала**, як містично-релігійне вчення вважає себе продовжувачем давніх таємних релігійних вчень. Каббалісти твердять про «езотеричне» внутрішнє пізнання, пізнання «найпотаємніших аспектів людського життя».

Далі, Ви повинні зацентувати свою увагу на **християнстві** (найбільшій світовій релігії), яке виникло на початку I ст. в Палестині, яка була на той час провінцією Римської імперії. *Засновником* нової релігії виступив **Ісус Христос** – людина і Бог (згідно з християнським вченням). Слово «Христос» грецькою мовою означає «Помазаник», що відповідає єврейському «Месія». Ім'я «Ісус» означає «Спаситель».

Основними ідейними джерелами християнства були *іудаїзм, релігійно-філософські вчення Філона Александрійського та Сенеки, ідеологія кумранської общини, релігії східних народів Римської імперії*. Від *іудеїв* християнство успадкувало Старий Завіт (найдавнішу частину Біблії), вчення про єдиного Бога і пришествя месії, про створення світу за шість днів та про кінець світу тощо. Іудейсько-елліністичний мислитель *Філон* розробив учення про логос, яке розвивало погляд іудейської релігії на месію; він твердив, що месія є Богом (християни визнали і свого месію Богом). У *Сенеки* християнство запозичило етичні ідеї про рівність людей перед Богом, спасіння душі як мету життя, презирство до земного життя, про любов

до ворогів, покірність долі. Проповідники християнської ідеології запозичили від *кумранської общини* (іудейської секти з міста Кумран) думку про друге пришествя Ісуса Христа з яким пов'язаний кінець світу (перше пришествя Ісуса, вважали кумраніти, вже відбулося і він постраждав за людей). Багатий матеріал християни взяли з *культів східних богів* Осіріса (Єгипет), Будди (Індія), Мітри (Персія), Адоніса (Фінікія) та ін. Тут слід відзначити оповіді про переслідування немовляти злим царем, смерть і воскресіння Бога тощо.

Вам важливо усвідомити, що **Біблія** є основною книгою християн. Її творили впродовж майже півтори тисячі років (з XII ст. до н. е. по II ст. н. е.). Складається Біблія із двох частин *Старого* та *Нового Завітів*. ▪ **Старий Завіт** (тобто єврейська Біблія – Танах, яку євреї не називають Старим Завітом) було повністю запозичено в іудеїв (починаючи з текстів про шестиденне творіння Богом світу і закінчуючи Пророками). Перша частина Біблії написана давньоєврейською мовою (масоретський текст); окремі її фрагменти – арамейською. Пізніше Старий Завіт було перекладено грецькою мовою (септуагінта). Це перший відомий в історії людства літературний переклад (здійснений з IX ст. до н. е. по 60-ті роки II ст. до н. е.). Старий Завіт складається з *39 книг*. Безпосередньо християнським документом, не запозиченим, а створеним самою християнською традицією, є друга частина Біблії – ▪ **Новий Завіт** (сформувався протягом I-II ст. н. е.), до складу якого входять *чотири Євангелія* (з грець. – блага вістка) – від Матвія, Марка, Луки та Іоанна (в них розповідається про непорочне зачаття, прихід Спасителя – Ісуса Христа, про його життя, смерть і воскресіння); *Діяння апостолів*, *Послання апостолів*, *Одкровення* (Об'явлення) *Іоанна Богослова* або *Апокаліпсис* (в цих книгах описується небесне життя Христа, поширення християнства, тлумачиться віровчення, йдеться про страшний суд і кінець світу). Новий Завіт було остаточно канонізовано у 364 р. на Лаодикійському церковному соборі. Всього друга частина Біблії нараховує *27 книг*.

З перших століть свого існування християнство зазнавало страшенних *гонінь і переслідувань* – спочатку від правовірних іудеїв, а згодом і від римської влади. Остання вбачала у християнстві марновірство, яке завдавало шкоди державному ладу. Перше велике гоніння розпочалося в часи імператора Нерона (54-68 рр.) (для репресій він використав привід – пожежу в Римі у 64 р., вину за яку поклав на християн і т. ч. християн розпинали на хрестах, кидали на

розтерзання звірам, з них робили палаючі смолоскипи). Великі гоніння на християн (з різними термінами тривалості) були при імператорах Доміціані (81-96 рр.), Траяні (98-117 рр.), Марку Аврелію (161-180 рр.), Септимії Севері (193-211 рр.), Максиміані (235-238 рр.), Деції (249-251 рр.), Валеріані (253-260 рр.), Авреліані (270-275 рр.), Діоклетіані (284-305 рр.).

У IV ст. становище християнської церкви радикально змінюється. Із пригнобленої вона стає спочатку рівноправною з іншими релігіями, а згодом навіть пануючою. *Імператор Костянтин I* в 324 році оголосив християнство *державною релігією* Римської імперії. Належну увагу Вам потрібно звернути на **основи християнського віровчення**. На двох перших **Вселенських Соборах** в 325 році в м. Нікея і в 381 році у Константинополі були розроблені і затверджені головні християнські догмати. Остаточного сформульований християнський **Символ Віри** зветься Нікеєсарградським. Згідно з Символом віри, християни повинні вірити в *єдиного Бога*, який виступає в трьох іпостасях (особах): Бога-Отця, Бога-Сина і Бога-Духа Святого (Свята Трійця). Бог-Отець є творцем світу видимого (природа та людина) і невидимого (ангели). Бого-Сином є Ісус Христос. Бог-Дух Святий походить від Бога-Отця, а в католицизмі – й від Бога-Сина (філіокве).

Найважливіше положення християнства – догмат про *боговтілення*, згідно з яким Ісус Христос, будучи Богом, став людиною, народившись від Діви Марії. Значну роль відведено догмату *спокутування*, згідно з яким своїми стражданнями і смертю на хресті Ісус Христос приніс себе в жертву Богу-Отцю за гріхи людей – спокутував їх. Цим він відкрив людству шлях до «спасіння від влади гріха». Одне з центральних місць посідає догмат *воскресіння* Ісуса Христа, яке проголошується заporукою майбутнього загального воскресіння людей з мертвих. Догмат *вознесіння* зобов'язує християн вірити, що після свого воскресіння Ісус Христос тілесно вознісся на небо – до Бога-Отця, підкресливши цим нікчемність земного буття порівняно з вічністю, яка чекає на людину в потойбічному світі. Подібний характер мають й інші положення християнства. Серед них – *віра в безсмертя душі*, уявлення про потойбічне *пекло та рай*, ідея *небесного вишанування та богоугодного життя на землі* тощо.

Символ віри зобов'язує вірувати в *«єдину святу соборну та апостольську церкву»*, визнавати *необхідність хрещення*, покладати

надію на майбутнє *воскресіння мертвих*, настання після цього вічного блаженства для праведників та вічних мук для грішників.

Основи християнського віровчення становлять настанови Біблії (*більш докладно про це викладено в додатках даного посібника*):

- Десять Заповідей Божих (Декалог із Старого Завіту);
- обов'язки християнина;
- дві головні Заповіді Божі;
- сім святих таїнств;
- плоди Духа Святого;
- три головні християнські чесноти;
- сім дарів Духа Святого;
- гріхи смертні з протилежними їм чеснотами;
- блаженства Євангельські (9 блаженств Нового Завіту).

Необхідно зробити наголос на тому, що водночас із становленням віровчення відбувався процес формування **християнського культу** (сукупність свят, ритуалів, звичаїв, обрядів). Релігійні свята й обряди походять від первісних вірувань та магічних дій. Усі вони мають спільну функцію – зміцнюють віру в надприродне, безсмертя душі, загробне життя. Найважливіші елементи християнської обрядовості називаються *таїнствами*. В християнстві їх сім:

- *хрещення* (залучення до християнства шляхом занурення у воду або окроплення),
- *причастя* або євхаристія (з'їдання хліба та вина, які сприймаються як тіло та кров Христа),
- *миропомазання* (передавання хрещеному «благодаті святого духа» шляхом змащування його ароматичною речовиною – миром),
- *сповідь*, покаяння (сповідь віруючих в своїх гріхах священникові, щоб одержати через нього прощення від Бога),
- *шлюб* (здійснення у храмі одруження),
- *маслосвяття* або соборування (помазання хворого освяченою оливою – єлеєм),
- *священство* (посвята у сан диякона, священника або єпископа).

Важливу роль відіграє у християнстві **культ хреста**. Християни вшановували хрест не завжди. Ранні християни навіть зневажали його, бо він нагадував їм знаряддя мученицької страти, яке застосовували в Римській імперії – стовпи з перекладиною зверху, що мали вигляд букви «Т». Християнство почало претендувати на знак хреста як на один із символів своєї релігії у III ст., вшановуючи його не як знаряддя страти, на якому загинув Христос, а як знак, що символізує образ Христа – небесного спасителя. Хресний шлях Ісуса був взірцем життєвого шляху. Кожен мусить терпляче нести свій хрест, як Христос, який ішов на страту із знаряддям страти на плечах. Людина повинна покійно нести призначений їй Богом хрест, тобто призначені їй випробування. В цьому суть християнської моралі,

значення культу хреста. В сучасному християнстві хрест не тільки символ страждань Ісуса, а й символ спасіння, вічного життя.

Головним християнським богослужінням є *літургія* (обідня, меса) – дійство, яке супроводжується різними заклинаннями, молитвами, музикою або співом, читанням Священного писання, поклонами, запалюванням свічок та лампад, курінням ладану тощо. Мета богослужіння – постійно впливаючи на розум та почуття віруючих, стимулювати їхню релігійність, віру.

Як і кожна релігія, християнство, у певні дні календаря вшановує святих або відзначає певні події в житті церкви. Особливо важливими у християнському віровченні є такі *свята*: Різдво Христове, Хрещення Господнє, Стрітення, Вхід Господній в Єрусалим, Вознесіння Господнє, Трійця (П'ятидесятниця), Спас, Воздвиження Хреста Господнього, Богородичні свята, Пасха (Великдень), Храмові свята.

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією:

Поняття:

- ☐ Декалог.
- ☐ Діаспора.
- ☐ Голгофа.
- ☐ Ангели.
- ☐ Месіанізм.
- ☐ Апокрифи.
- ☐ Фарисеї.
- ☐ Прокуратор.
- ☐ Літургія.
- ☐ Хрещення.

Дефініції:

- ☐ Творча еліта іудеїв, яка займала посади рабинів і вчителів шкіл при синагогах.
- ☐ Перебування, проживання значної частини народу поза межами країни його походження.
- ☐ Релігійні твори, які офіційно не визнані священними.
- ☐ Таїнство прилучення до християнства зануренням у воду або окропленням.

- ☐ Пагорб поблизу Єрусалима, на якому був розп'ятий на хресті Ісус Христос. У християнстві це символ мук, страждань і терпіння.
- ☐ Віра в майбутнє пришествя Божого посланця, Спасителя.
- ☐ Релігійно-моральний кодекс, що лежить в основі іудаїзму і християнства (десять заповідей).
- ☐ Римський намісник в Галілеї, Самарії та Іудеї.
- ☐ Найбільш урочисте християнське богослужіння, що здійснюється архієреєм або священиком у неділю чи свята.
- ☐ Створені Богом безтілесні надприродні істоти, що повідомляють волю божу.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

- ☐ Символ віри.
- ☐ Тора.
- ☐ Гріх.
- ☐ Апостоли.
- ☐ Біблія.
- ☐ Великдень.
- ☐ Ікона.
- ☐ Благодать.
- ☐ Талмуд.
- ☐ Догмати релігійні.

Завдання 3. Що ви знаєте про засновника християнства? Як сучасна наука розглядає питання про його історичність?

Завдання 4. Висловіть свою думку: що мав на увазі Ісус Христос, говорячи: «І чого в оці брата свого ти скалку бачиш, колоди ж у власному оці не чуєш?».

Завдання 5. В чому специфіка іудаїзму як національної релігії євреїв?

Завдання 6. Яким подіям присвячено свято Пасхи в іудеїв і в християн?

Завдання 7. Назвіть Новозаповітні (Новозавітні) заповіді Блаженств. В якій проповіді Ісуса Христа вони були викладені?

Завдання 8. В якій частині Біблії (і в якій її книзі) викладені заповіді Божі (Декалог), що були надані Богом іудейському народу через пророка Мойсея? Назвіть ці біблійні заповіді.

Завдання 9 Скільки тайнств має християнство? Що означає кожне з них?

Завдання 10. Оберіть правильну відповідь.

1. Коли виник іудаїзм?

- а) в I тис. до н.е.;
- б) в II тис. до н.е.;
- в) в I тис. н.е.;
- г) в III ст. до н.е.

2. Якому народові належить іудейська релігія?

- а) це індійська релігія;
- б) це японська релігія;
- в) це єврейська релігія;
- г) це китайська релігія.

3. До якого типу релігії належить іудаїзм?

- а) це родоплемінна релігія;
- б) це світова релігія;
- в) це національна релігія.

4. Як називається Бог в іудаїзмі?

- а) Аполлон;
- б) Аллах;
- в) Яхве;
- г) Ама терасу.

5. Коли виникло християнство?

- а) в I ст. до н.е.;
- б) в середині I ст. н.е.;
- в) на початку н.е.;
- г) в II ст. н.е.

6. Де виникло християнство?

- а) в Іудеї;
- б) в Індії;

- в) на території Римської імперії;
- г) в Єгипті.

7. Хто за Біблією вважається засновником християнства?

- а) Римський імператор Костянтин;
- б) апостол Павло;
- в) апостол Петро;
- г) Ісус Христос.

8. Якою за типом є християнська релігія?

- а) національна;
- б) світова;
- в) родоплемінна.

9. Яким за формою є християнство?

- а) політеїзм;
- б) генотеїзм;
- в) монотеїзм;
- г) атеїзм.

10. Хто такий Месія?

- а) божественний спаситель;
- б) авторитетний проповідник;
- в) релігійний пророк;
- г) державна людина.

11. Чому християнство стало світовою релігією?

- а) тому що християнство є найбільш теоретично обґрунтованою релігійною системою;
- б) тому що християнство було естетично найбільш досконалим;
- в) тому що християнство відмовилось від ідей переваги одного народу над іншими, що властиво національним релігіям;
- г) тому, що воно увібрало в себе все краще із національних і родоплемінних релігій.

12. Яку назву має священна книга лише християн?

- а) Святий Переказ;
- б) Авеста;
- в) Біблія;

г) Новий Завіт.

13. Три основні християнські чесноти.

- а) смиренність, стриманість, милосердя;
- б) мир, радість, благодать;
- в) віра, надія, любов;
- г) працелюбність, лагідність, поміркованість.

14. Яке християнське свято відзначається на сороковий день після Пасхи?

- а) Трійця;
- б) Вознесіння Господнє;
- в) Різдво Христове;
- г) Стрітєння.

15. Христос у перекладі з грецької це:

- а) Пророк;
- б) Помазаник Божий;
- в) Посланник;
- г) Спаситель.

***Література:** 1-17, 19, 22, 24, 26, 39-41, 44- 52, 55, 60, 61.*

ТЕМА 7. ЕВОЛЮЦІЯ ХРИСТІЯНСТВА

План семінарського заняття

1. Розкол у християнстві.
2. Специфіка віровчення, культу та церковної організації католицизму.
3. Релігійна реформація в Європі. Протестантизм і його особливості.
4. Православ'я: історія виникнення, віровчення, культ і церковна організація.

Основні поняття: несторіанство, монофізитство, католицизм, філіюкве, чистилище, Ватикан, Папа Римський, кардинал, індульгенція, кредо, католицизм в Україні, пастор, Реформація, Контрреформація, ранній протестантизм, пізній протестантизм, виправдання вірою, православ'я, автокефалія, основи православного

віровчення, культ у православ'ї, сім таїнств, найбільші (дванадесять) свята, християнські пости.

Теми доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Католицизм: догмати і церковна організація.
2. Історія папства.
3. Ватикан: історія і сучасність.
4. Католицизм в Україні.
5. Католицькі чернецькі ордени: історія і сучасність.
6. Соціальна доктрина католицької церкви.
7. Католицька теологія.
8. Особливості понтифікату Папи Іоанна Павла II.
9. Свята, обряди і традиції в католицькому християнстві.
10. М.Лютер та зародження протестантських вчень.
11. Протестантизм в сучасній Україні.
12. Місце і роль Ж.Кальвіна в протестантизмі.
13. Вчення Т.Мюнцера, У. Цвінглі.
14. Радикальний протестантизм.
15. Православ'я як окремий напрямок в християнстві.
16. Православне сектантство.
17. Особливості церковної організації в православ'ї.
18. Релігійні свята в житті православних віруючих.
19. Православне чернецтво.
20. Соціальна доктрина православної церкви.

Методичні рекомендації для вивчення теми

Готуючи відповіді на перше питання Ви повинні звернути увагу на те, що в організаційному відношенні християнство ніколи не було єдиним. **Головні причини розколу в християнстві** слід шукати в особливостях соціально-економічного та соціально-політичного становища церкви на Заході та Сході Європи. На Заході феодальні відносини розвивалися досить швидко, існувала політична роздробленість, Папа Римський (так став називати себе глава римської патріархії) та його церковне оточення були політично самостійними і незалежними. На Сході ці феодальні відносини розвивалися повільно, існувала політична централізація, Константинопольський патріарх та його церковне оточення були політично несамоствійними, залежними

від світської влади. Важливою причиною розколу була також боротьба Папи Римського та Константинопольського патріарха за владу над усією християнською церквою.

З IV ст. по XI ст. виникають одна за одною єресі: *аріанство* (вчення Арія, що Христос – це творіння Бога, а не Син Божий, тобто – заперечення Трійці), єресь *монофізитів*, які вважали, що Христос мав лише одну – Божественну – природу, і його страждання на хресті – чиста «видимість»; *єресь Пелагія*, який учив, що людина може лише власним зусиллям волі досягти стану безгріховності – це автоматично відміняло потребу в каятті й сповіді; учення *донатистів*, які не прощали щонайменших відхилень від ідеалу святості; учення *Несторія (несторіанство)* про те, що в Христі було дві окремі природи – Бога й людини, й, оскільки Христос та Діва Марія були смертні люди, Діва Марія – Не Мати Божа, а лише Христородиця: Бог не має матері. Єресі – *несторіанство і монофізитство* ще здавна було включено у віровчення Церков, які ортодоксія вважає *благодатними* і не пориває з ними церковного спілкування.

З 1054 року відбувся поділ християнства на *православ'я і католицизм*, а в XVI ст. із останнього внаслідок Реформації (великого антифеодального і антикатолицького руху) в Європі виділилася *протестантська* гілка, яка являє собою сукупність численних течій (*див. додатки*).

Ви маєте усвідомити, що **католицизм** («вселенський», «всесвітній») (*див. додатки*) – один з трьох основних напрямів християнства, який поширений переважно в Європі (Франція, Бельгія, Італія, Португалія, Польща, Чехія, Словаччина, Угорщина, Литва, частково Латвія, західні області України) та переважній більшості країн Південної Америки; його сповідує майже половина віруючих Північної Америки. В Азії та Африці вплив католицизму незначний.

У питаннях віровчення католицизм має багато спільного з православ'ям: віра у два джерела віровчення («Святе письмо» і «Святий переказ»), у божественну трійцю, у рятівну силу церкви, у наявність безсмертної душі, у потойбічне життя тощо. Але водночас віровчення та культ католицизму мають деякі відмінності. За поглядами католицьких богословів, Дух святий іде не тільки від Бога-отця, а й від Бога-сина («*філіокве*»). Поряд з раєм та пеклом, католицизм визнає «*чистилище*» (цей догмат прийнятий у 1439 р. на Флорентійському соборі). Вчення про «чистилище» полягає в тому, що душа людини після смерті потрапляє в «чистилище» – місце між

пеклом і раєм, має змогу очиститися від гріхів і в подальшому переходити в пекло чи рай. Очищення душ здійснюється шляхом різноманітних випробувань. Рідні та близькі покійного за допомогою молитов і внесків на користь церкви можуть полегшити випробування душі, що перебуває в «чистилищі». Доля душі визначалася, таким чином, не тільки поведінкою людини в земному житті, а й матеріальними можливостями близьких покійного.

Дуже важливим положенням католицизму є теза про особливу **роль духівництва**: людина не може заслужити Божої милості самотійно, без допомоги духівництва. Католицьке віровчення забороняє віруючим читати Біблію, оскільки це є виключним правом духівництва. Католицизм вважає канонічною лише Біблію, яка написана латинською мовою, якою не володіє переважна частина віруючих. Католицька догматика встановлює необхідність систематичної сповіді віруючих перед духівництвом. Кожен католик повинен мати свого духівника і регулярно звітувати йому про свої думки і вчинки; без систематичної сповіді спасіння неможливе. Духівництво має особливі права на причастя. Якщо миряни причащаються лише «тілом Божим», то духівництво – його кров'ю. Цим підкреслюються особливі заслуги духівництва перед Богом. Але католицькому духовенству всіх рангів заборонено одружуватися (*целібат*).

Потрібно усвідомити, що в католицизмі більш, ніж у православ'ї, **розвинуте шанування Богородиці**. Католики вірять у *непорочне зачаття* Діви Марії її матір'ю Анною (догмат, проголошений в 1854 році), а також у *вознесіння* Діви Марії на небо і душею, і тілом (догмат, проголошений у 1950 році). Однією з важливих відмінностей католицизму від інших течій у християнстві, є догмат про **непогрішимість Папи Римського**. Він полягає у тому, що Папа Римський, який виступає з амвона із тих чи інших питань віри і моралі, є непогрішимим. Прийняття цього догмата папство домагалася протягом сторіч, але добилося тільки в 1870 р., коли його було прийнято католицьким Вселенським Собором у Ватикані.

Другий Ватиканський Собор виніс рекомендації щодо включення до католицького культу елементів місцевих релігій, зближення з іншими християнськими церквами, визнання таїнств і обрядів, здійснених над католиками в інших християнських конфесіях. Зокрема, визнано дійсним хрещення католиків у православних храмах, а православних – у католицьких.

На відміну від інших напрямів у християнстві, католицизм має міжнародний центр управління – **Ватикан** (див. додатки) і главу *католицької церкви* – Папу Римського, що обирається з кардиналів – вищих представників духовництва – на колегії (конклаві) кардиналів довічно. Кардиналів призначає Папа. Постійною установою Ватикану є державний секретаріат. Він відає дипломатичними відносинами із країнами, з якими Ватикан має стосунки. Постійні послы – папські *нунції*. Італія і Ватикан також обмінюються послами. Якщо постійні дипломатичні відносини не підтримуються, то надсилаються тимчасові представники – *легати*.

Наступне питання присвячено протестантизму. Зверніть увагу на те, що **протестантизм** (див. додатки) – це різновид християнства, який виник у XVI ст. і започаткував собою епоху Реформації.

Початком Реформації є 1517 р., коли проти офіційної (католицької) церкви виступив монах і богослов *Мартин Лютер* (1483-1546). Він склав маніфест проти торгівлі індульгенціями та претензій пап на контролювання віри й совісті на правах посередників між Богом і людьми і вивісив його на дверях однієї з церков м. Віттенберг. Діяльність Лютера дала поштовх до початку Селянської війни в Німеччині (1524-1525) під проводом *Томаса Мюнцера* (прибл. 1490-1525). Реформаційний рух швидко вийшов за межі однієї країни і набув поширення в Австрії, Швейцарії, Скандинавії, Прибалтиці, Польщі, Франції, Великобританії, висунувши зі свого середовища талановитих лідерів. Найвідомішими серед них були *Жан Кальвін* (1509-1564) та *Ульріх Цвінглі* (1484-1531). Навколо них виникали школи, згуртовувалися послідовники, що підготувало появу автономних церков.

Виокремлюють **два етапи в розвитку протестантизму: 1) ранній** (XVI ст.), пов'язаний із появою таких напрямів, як **лютеранство** (основні принципи віровчення сформулював *М. Лютер* та його соратники в Аугсбурзькому сповіданні 1530 р.; проголошується загальне священство і рівність усіх віруючих перед Богом; крім Біблії, для лютеран священною є «Книга згоди», що включає з себе Великий і Малий катехізис Лютера, «Шмалькальденські статті», «Формулу згоди»; заперечується католицька ієрархія, авторитет папських декретів, послань, рішень святих соборів; кожний віруючий має право сам тлумачити Святе Письмо); **кальвінізм** (виник на початку XVI ст.; засновник – французький богослов *Ж. Кальвін*; один з головних догматів –

«абсолютне приречення»: ще до створення світу Бог визначив одним людям – рай, іншим – пекло, і жодні їх зусилля, жодні добрі справи не зможуть змінити цього. І хоча це майбутнє невідоме, вони можуть здогадуватися про свою долю з того, як складається їхнє земне життя: професійна діяльність кожного є Боже приречення, а великі успіхи в ній є ознакою обраності для спасіння); *англіканство* (засноване в 1534 англійським королем *Генріхом VIII*; католицькі догмати та обряди збереглися; існує незалежність від римських пап; ліквідовані – целібат священників, сповідь та ін. католицькі ритуали; наявні ордени монахів і монахинь; важливе значення надається особистій вірі; церква є державною в Англії, де більшість єпископів входять до палати лордів, а король очолює і призначає єпископів). **2) пізній** (постреформаційний) протестантизм, що тривав із кінця XIX – протягом XX ст., пов'язаний із пієтизмом і виникненням таких об'єднань, як ▪ *методизм* (засновник – англієць *Джон Уеслі* (1703-1791; культ спрощений і близький до англіканства; жорсткий централізм: громада ділиться на «класи» – групи по 12 осіб, громади об'єднуються в округи, які очолюють суперінтенданти); ▪ *баптизм* (напрям виникає на початку XVII ст., відколовшись від кальвінізму; найпослідовніший у втіленні в життя протестантських принципів; заперечує роль церкви як посередника між Богом і людьми; проповідує принцип «Спасіння особистою вірою»; визнає можливість безпосереднього спілкування віруючих із Богом через молитву); ▪ *квакери* (засновник – англієць *Джордж Фокс* (1624-1691); вважають, що Бог знаходиться у серцях людей; істина – у «внутрішньому світлі», яке окриляє людину і свідчить про присутність у неї божественного начала; не приймають насилля в будь-якій формі; пропагують широку соціальну діяльність, спрямовану на утвердження в суспільстві ідеалів гуманізму та пацифізму); ▪ *мормони* (об'єднання виникло в 1830 р. у США; засновник – *Джозеф Сміт*, який видав «Книгу Мормона» (за словами Дж. Сміта, – це одкровення і заповіт останнього ізраїльського пророка Мормона), що разом з Біблією є основним джерелом віровчення; адепти чекають встановлення на землі тисячолітнього Царства небесного; вірять в існування крім єдиного Бога ще й нижчих богів, духів); ▪ *адвентизм* (з'явився в тридцятих роках XIX ст. у США; засновник *Вільям Міллер* (1782-1849); віра в близьке пришествя Христа – основа адвентистів); ▪ *свідки Єгови* (визнають єдиного бога Іегову і готуються до армагеддону – кінця світу); ▪ *п'ятидесятництво* (виникло на початку XX ст. в США; вірять у можливість сходження

до них Святого Духа і безпосереднього спілкування з Богом, із надією одержати від нього дари Святого Духа – здібності до вивчення інших мов, пророкування, зцілення тощо).

Більшість церков і сект у протестантизмі поділяє спільні для всіх християн фундаментальні віросповідні принципи. Водночас щодо низки проблем вони мають свою думку.

Ви повинні відзначити, що до **основних принципів протестантизму** відносяться: *▪ спасіння особистою вірою, ▪ священство всіх віруючих*, тобто непотрібність посередників між людиною і Богом, *▪ виключний авторитет Біблії*. Із семи таїнств, що практикуються в католицизмі та православ'ї, протестантизм залишив лише два – хрещення дорослих і причастя.

Людина для протестантизму – уже не є ланкою в ланцюзі надособистісної спільності (як це було в середньовічному християнстві). Індивідуалізація, характерна для буржуазної епохи, висуває на порядок денний таку перебудову релігійних уявлень, в якій людина зі своєю індивідуальною своєрідністю змогла б включитись у ситуацію релігійного переживання. Наприклад, якщо православ'я і католицизм регламентують систему постів, то протестантизм пропонує кожному вирішувати це питання, виходячи з власних смаків, пристрастей, звичок.

Зазнала змін у протестантизмі і сама ідея Бога. З погляду протестантської ідеології, Бог існує тому, що він потрібен людині, котра в нього вірить. «У що віриш, те й маєш» – ось формула протестантів.

Протестанти відкинули культ Богородиці, святих, мощей, ікон. Оскільки вони поставили за основу не магічну релігійну дію (богослужіння), а внутрішню віру, то *літургія* була усунена (богослужіння зведено до проповідей, молитов, співу), а молитовні будинки мало чим відрізняються від звичайних. У протестантів також немає *інституту чернецтва*, закладено основи демократизму церковного життя, зокрема впроваджено виборність і підзвітність священика. Цей напрям заперечує частину католицьких догматів, принцип існування яких суперечить концепції персональної інтерпретації Біблії.

Віруючий у протестантизмі – це людина, що усвідомлює гріховність своєї природи і через молитву прохає Бога про порятунок (порятунок – це дар божественної благодаті). А щоб він прийшов, молитва мусить бути підсилена сумлінним виконанням мирських

справ. За мірою такої сумлінності Бог судить про міць віри і бажання порятунку. Тобто всі сфери життєдіяльності людини розглядаються як різноманітні форми служіння Богу.

В наступному питанні слід зупинитись на **православ'ї** (див. *додатки*), що має суттєві відмінності від католицизму та протестантизму. *Догматична відмінність* полягає в тому, що православ'я додержується в незмінному вигляді *Символу віри*, проголошеного I і II Вселенськими Соборами, тоді як католики додали до нього філіюкве, а також прийняли догмати про чистилище, «непорочне зачаття» і вознесіння Діви Марії та непогрішимість Папи Римського в справах церкви і віровчення. Православні вважають, що оскільки церква не обмежена ані в часі, ані в просторі та є запропонованим людям новим життям із Христом і у Христі, то організаційна структура не має великого значення. Адже Христос реально присутній у своїй церкві. Аналогічно немає потреби у формальному проголошенні нових догматів. Із погляду православних, усе суттєве було виражено у Символі віри Нікейського собору 325 р. і в богословських визначеннях перших семи Вселенських соборів.

На відміну від католицизму, православ'я **не має єдиного світового церковного центру**. Це децентралізована асоціація автокефальних церков зі спільними догматичною та канонічною системами. Вони мають назву «помісних» і співвідносяться між собою згідно з *диптихом* («по честі») в такій послідовності:
 ▪ Константинопольська, ▪ Александрійська, ▪ Антіохійська,
 ▪ Єрусалимська, ▪ Руська, ▪ Грузинська, ▪ Сербська, ▪ Румунська,
 ▪ Болгарська, ▪ Кіпрська, ▪ Елладська (Грецька), ▪ Албанська,
 ▪ Польська, ▪ Православна церква Чехії та Словаччини, ▪ Американська.
 П'ять церков не одержали офіційного визнання своєї автокефалії. Серед них – Українська православна церква Київського патріархату.

Отже, *перше місце* поміж церков *посідає Константинопольська*, а серед єпископів – її предстоятель, який має титул «Святейший Архієпископ Константинополя – Нового Рима і Вселенський Патріарх» і вважається «першим серед рівних». Нова автокефальна церква набуває статусу *канонічної* (грець. – правило, зразок) лише після того, як отримає спеціальну грамоту – *томос* – від Константинопольського патріарха або відпускну грамоту від тієї церкви, частиною якої ця автокефалія до того була. Константинопольському патріарху слід обов'язково повідомити про обрання нового глави помісної церкви. Його представник має бути

присутнім при *інтронізації* (возведенні на престол) нового предстоятеля помісної церкви.

Хоча у православних немає єдиного адміністративного центру на зразок Ватикану, у них *є центр православного життя ченців*. Він розташований на півострові *Афон*, що належить Греції.

Якщо католицька церква інтернаціональна щодо розуміння канонів, обрядів і свят, то в православній чітко простежуються національні аспекти: кожна з них виробляє свою традицію, свої свята.

Православні дотримуються юліанського календаря – всупереч католикам, які, починаючи з 1582 р., використовують григоріанський календар. Різниця в часі між цими календарями нині становить 13 днів.

В *моральному плані* відмінністю є те, що православне християнство звертається до вільного людського серця, намагається збудити в людині живу, творчу любов і християнську совість, тоді як католицизм звертається до покірності, вимагає сліпої слухняності і дотримування приписів. Православ'я шукає внутрішньої віри та щирої доброти, а католицизм дисциплінує зовнішню людину, шукає зовнішнього благочестя. Тобто православна віра вільна і творча, католик же зусиллями волі спонукає себе до віри, яку нав'язує авторитет.

В основі *православного віровчення* – Біблія (Святе письмо), Святий переказ, Символ віри. Православ'я визнає триєдність Бога, боговтілення, спокутну жертву Ісуса Христа, загробне воздаяння. Церква – посередник між Богом і людьми. *Богослужіння* відправляються у пишних храмах, з емоційним піднесенням, найважливіша роль у яких належить священику. Особливо урочистими богослужіннями відзначаються:

- Різдво Христове – 7 січня;
- Хрещення Господнє (Богоявлення) – 19 січня за новим стилем;
- Стрітення – 15 лютого, тобто через 40 днів після Різдва Христового;
- Вхід Господній у Єрусалим (вербна неділя) – в останню неділю перед Пасхою;
- Вознесіння Господнє – на 40-й день після Пасхи;
- Трійця (П'ятдесятниця) – на 50-й день після Пасхи;
- Спаси: перший – 14 серпня, другий – 19 серпня, третій – 29 серпня;
- Воздвиження Хреста Господнього – 27 вересня;
- Різдво Пресвятої Богородиці – 21 вересня;
- Благовіщення Пресвятої Богородиці – 7 квітня;
- Пасха (Великдень) – перша неділя після весняного рівнодення;
- Покрова Пресвятої Богородиці – 14 жовтня;
- Преображення Господнє – 14 серпня.

Відвідування храмів, молитва, дотримання постів, таїнств для православних віруючих мають особливе значення.

У православ'ї є **три ступені священства**: дияконство, пресвітерство (священники) та єпископство.

Найнижчим ступенем є *дияконство*. Диякони не мають права самостійно здійснювати богослужіння, а лише допомагають під час їх проведення та прислужують при таїнствах.

Священники репрезентують другий ступінь священства. Вони вже самостійно проводять богослужіння, обряди і шість таїнств із семи, визначених у католицизмі й православ'ї, крім рукоположення. У церквах греко-візантійської традиції священники називаються *ієреями* (протоієреями). Якщо ієрей (протоієрей) прийняв чернецтво, він називається *ієромонахом* (або ігуменом, архімандритом). Священники керують *парафіями*, які об'єднуються в благочинні *округи* на чолі з *ігуменами* (або архімандритами). Благочинні округи утворюють *єпархії*, що збігаються з адміністративним поділом певної держави.

Найвищий ступінь священства – *єпископство*. Цей ступінь представлено єпископами, архієпископами, митрополитами, патріархами. Усі разом вони називаються *архієреями* (або єпископатом).

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією:

Поняття:

- ☐ Чистилище.
- ☐ Монофізитство.
- ☐ Несторіанство.
- ☐ Філіокве.
- ☐ Контрреформація.
- ☐ Реформація.
- ☐ Ватикан.
- ☐ Пастор.
- ☐ Агіографія.
- ☐ Миропомазання.
- ☐ Лавра.
- ☐ Соборноправність.
- ☐ Ігумен.
- ☐ Говіння.

- ❑ Парафія.
- ❑ Архієрей.
- ❑ Конфірмація.

Дефініції:

- ❑ Походження Святого Духа не лише від Бога-Отця, але від Бога-Сина.
- ❑ Вчення у християнстві, яке визнає в Христа одну божественну природу, а не дві – божественну і людську.
- ❑ Проміжне місце між раєм і пеклом у католиків.
- ❑ Служитель церкви у різних напрямках протестантизму.
- ❑ Маленьке місто-держава в Римі. Центр католицизму і резиденція Папи Римського.
- ❑ Антикатолицький і антифеодальний рух у Західній Європі, що поклав початок протестантизму.
- ❑ Рух католицької церкви, спрямований проти протестантизму.
- ❑ Напрямок християнства, який визнає, що Ісус не боголюдина, а людина в якій втілилось божество.
- ❑ Загальна назва вищих церковних ієрархів (єпископів, архієпископів, митрополитів, патріарха).
- ❑ Назва найбільш великих і найбільш впливових православних чоловічих монастирів, підпорядкованих у своїй діяльності вищій церковній владі.
- ❑ Термін, яким позначають первинну територіально-адміністративну одиницю церкви в християнстві.
- ❑ Жанр духовної біографії людей, по смерті канонізованих церквою, офіційно віднесених нею до лику святих.
- ❑ Католицьке таїнство, яке здійснюється над дітьми у віці 7-12 років і відповідає православному таїнству миропомазання. Його мета – релігійний вплив на світосприйняття дітей.
- ❑ Обряд православної церкви, який готує віруючих до таїнства причастя і сповіді.
- ❑ Участь мирян у церковних справах.
- ❑ Таїнство в християнстві, яке символізує освячення та зміцнення духовних сил християнина на шляху до спасіння.
- ❑ Настоятель православного чоловічого монастиря.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

- ❑ Кредо.

- ☐ Таїнства християнські.
- ☐ Євангеліє.
- ☐ Новий Завіт.
- ☐ Кардинал.
- ☐ Інквізиція.
- ☐ Індульгенція.
- ☐ Францисканці.
- ☐ Лютеранство.
- ☐ Кальвінізм.
- ☐ Адвентизм.
- ☐ Баптизм.
- ☐ Чернець.
- ☐ Мормони.
- ☐ Сповідь.
- ☐ Стрітєння Господнє.
- ☐ Молитва.
- ☐ Іпостась.
- ☐ Успення Пресвятої Богородиці.

Завдання 3. Які чернецькі католицькі ордени Ви знаєте?

Завдання 4. Назвіть основні догматичні відмінності між католицизмом і православ'ям

Завдання 5. Які обрядові відмінності між католиками і православними у здійсненні таїнств?

Завдання 6. Назвіть два найбільших розколи в християнстві. Коли це сталося?

Завдання 7. Чому протестантський рух називають Реформацією? Яких церковних реформ вимагали протестанти?

Завдання 8. Поясніть, що мав на увазі продавець індульгенцій, коли казав: «Тільки-но ваші гроші задзеленчать на дні мого гаманця, так душі ваших рідних і близьких опиняться у раю»?

Завдання 9. Ви зустрілися з віруючим, який пояснює свої погляди:

«Субота є знамення між Богом і людьми, тому додержання суботи є шанування Бога. Сатана, який перебуває у суперечності з Богом, має намір зруйнувати знак Творця і Спокутника – дійсну суботу». **До якої протестантської конфесії належить Ваш співрозмовник? Обґрунтуйте свою відповідь.**

Завдання 10. Назвіть автокефальні православні церкви

Завдання 11. Які основні моменти семантики православного храму?

Завдання 12. Оберіть правильну відповідь

1. Коли відбувся повний розрив відносин між православною і католицькою церквами?

- а) в 787 р.;
- б) в 324 р.;
- в) в 1054 р.;
- г) в 988 р.

2. Виділіть культову особливість притаманну католицизму

- а) хрещення зануренням у воду;
- б) з мистецтв використовуються співи, музика, живопис, скульптура;
- в) богослужіння проводиться тільки національною мовою;
- г) з мистецтв у культі використовуються іконопис, хоровий спів, скульптура.

3. Хто обирає Папу Римського?

- а) римська курія;
- б) конклав кардиналів;
- в) папський трибунал;
- г) референдум всіх католиків світу.

4. Назвіть головну догматичну відмінність католицизму від православ'я.

- а) догмат про «Святий Переказ»;
- б) догмат про філіокве;
- в) догмат про верховенство католицької церкви над усіма церквами;

г) вчення про безгрішність Папи Римського.

5. В якому напрямі християнства існує вчення про виправдання тільки вірою?

- а) в православ'ї;
- б) в католицизмі;
- в) в протестантизмі;
- г) в жодному напрямі не існує такого вчення.

6. Основні положення протестантського віровчення викладені в:

- а) 95 тезах;
- б) Аугсбурзькому сповіданні віри;
- в) едиктах Папи Римського;
- г) Вестмінстерському сповіданні віри.

7. Представники якого протестантського віровчення очікують армагеддона?

- а) баптисти;
- б) адвентисти;
- в) єговисти;
- г) п'ятидесятники.

8. Чи є єдиною релігійною течією п'ятидесятництво?

- а) так;
- б) ні.

9. Коли виник протестантизм?

- а) в I ст.;
- б) в XIV ст.;
- в) в XVII ст.;
- г) в XVI ст.;
- д) в XV ст.

10. Хто очолює католицьку церкву?

- а) Папа Римський;
- б) кардинал;
- в) патріарх;
- г) президент.

11. Догмат про «філіюкве» у католиків – це:

- а) догмат про непорочність Діви Марії;
- б) догмат про чистилище;
- в) догмат про походження Святого Духа від Бога Отця і Бога Сина;
- г) догмат про безгрішність Папи Римського;
- д) догмат про походження Святого Духа від Бога Отця.

12. На який термін обирається Папа Римський?

- а) на п'ять років;
- б) довічно;
- в) на сім років;
- г) на термін, доки стан здоров'я дозволяє виконувати свої обов'язки.

13. Чернецтво існує в:

- а) в католицизмі і в протестантизмі;
- б) в протестантизмі і в православ'ї;
- в) тільки в протестантизмі;
- г) тільки в православ'ї;
- д) в православ'ї і католицизмі;
- е) тільки в католицизмі.

14. Де знаходиться резиденція Папи Римського?

- а) в Римі;
- б) у Ватикані;
- в) в Авіньоні;
- г) в Нью-Йорку;
- д) в Соборі Святого Петра.

15. Що таке автокефалія православної церкви?

- а) канонічна самостійність православної церкви;
- б) невтручання в справи католицької церкви;
- в) статут православних конфесій;
- г) взаємодія з католицькою церквою.

16. Скільки постів має православне християнство?

- а) п'ять;
- б) три;
- в) чотири;

г) шість.

17. Вкажіть правильну відповідь: «Життя» – це вид агіографічної літератури, до якої належать:

- а) повчальні твори з описом біографій святих чи блаженних християнської церкви;
- б) збірки житій святих для індивідуального читання, які розташовані за числами місяця;
- в) збірник повчальних оповідань про діяльність ченців;
- г) нариси про життя Ісуса Христа.

18. Яке свято у православ'ї перше за значенням?

- а) Різдво Христове;
- б) Великдень;
- в) Трійця;
- г) Хрещення Господнє.

19. Вкажіть на головну відмінність православних сект від протестантських:

- а) активна місіонерська діяльність;
- б) не ведуть активної місіонерської діяльності;
- в) поєднують активну місіонерську діяльність і чернецьку доброчинність.

20. Найнижчий ступінь священства в православ'ї – це...

- а) папство;
- б) пресвітерство;
- в) єпископство;
- г) дияконство.

21. Якою мовою проводиться богослужіння у православ'ї?

- а) грецькою;
- б) латинською;
- в) національною;
- г) допускається національна мова.

***Література:** 1-17, 19, 22, 24, 26, 39-42, 45-53, 60, 61.*

ТЕМА 9. ІСЛАМ

План семінарського заняття

1. Історія виникнення та розвитку ісламу. Життя та проповідь пророка Мухаммеда.
2. Сутність віровчення і культу мусульманської релігії.
3. Основні напрямки ісламу.
4. Відношення ісламської релігійної догматики з наукою і культурою.

Основні поняття: доісламські вірування арабів, іслам, Мухаммед, хіджра, Мекка, Медина, Кааба, Коран, Сунна, «п'ять стовпів ісламу», мусульманські свята, ісламські обряди, шариат, халіфи, сунізм, шиїзм.

Теми доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Мухаммед – засновник ісламу.
2. Коран – свята книга мусульман.
3. Мусульманська філософія.
4. Мусульманські свята і обряди.
5. Вплив іудейської та християнської традиції на становлення віровчення ісламу.
6. Іслам і жінка.
7. Особливості мусульманського посту.
8. Основні догмати ісламу.
9. Витоки мусульманського права. Шариат.
10. Іслам і алкоголь.
11. Сунна – святий переказ мусульман.
12. Культ Кааби і Мазарів.
13. Іслам: мухаджири й ансари.
14. Доісламські вірування арабів.
15. Ісламський і християнський монотеїзм: спільне і відмінне.

Методичні рекомендації для вивчення теми

Вам слід звернути увагу на те, що **іслам** (*покірність*) – це наймолодша з трьох світових релігій. Він *виник* на початку VII ст.

серед арабських племен Аравійського півострова та дуже швидко розповсюдився на Близькому та Середньому Сході, Північній Африці. Іслам значною мірою ґрунтується на іудаїзмі та християнстві.

*Засновником ісламу вважається пророк Мухаммед (570-632р.), який 610 р. оголосив себе посланцем єдиного Бога, відкидав багатобожжя, що було тоді розповсюджене, попереджав про майбутнє воскресіння з мертвих, про день суду та кару у пеклі всіх тих, хто не увірує в Аллаха. Цю проповідь зустріли у рідному місті пророка спочатку сміхом, а згодом переслідуваннями. Зрештою Мухаммед та купка його прихильників змушена була покинути Мекку та зробити **хіджру** (тобто переселення) до Ясріба (Медини – міста пророка). Час хіджри – 16 липня 622 р. – вважається початком нової ери за мусульманським календарем – тобто **датою виникнення ісламу є 16 липня 622 року**.*

Саме в Медині Мухаммед стає не лише проповідником, а й духовним та політичним лідером, і звідси починається розповсюдження ісламу на арабські племена Аравійського півострова, тут формується перше мусульманське військо, яке близько 630 р. завойовує Мекку. Після смерті Мухаммеда (632 р.) територія впливу мусульманської общини, що перетворилася у державу (*халіфат*), дуже швидко розширюється. Але з X ст. халіфат занепадає, а у XIII ст. він був знищений монголами.

Основні визначення ісламу викладено у «святій» книзі мусульман – **Корані** (*читання вголос*), написаний він VII ст., але протягом тривалого часу в нього вносилися доповнення і зміни.

Другим після Корану джерелом віри мусульман-сунітів є **Сунна** («поведінка», «приклад»). У Корані й Сунні, поряд з релігійними догматами і переказами про всесилля Аллаха, містяться різні моральні повчання, викладено принципи взаємостосунків з іншими народами, ставлення до жінки, до власності тощо.

Моральні та правові принципи, викладені в Корані та Сунні, покладені в основу священного мусульманського права – *шаріату*. **Шаріат** – комплекс юридичних норм, приписів та правил поведінки, дотримання яких є угодним Аллаху. У більшості ісламських країн діють шаріатські суди, в компетенції яких справи ритуального, родинного, цивільного, приватного й карного права.

Важливо, щоб Ви зосередили свою увагу на таких **особливостях віровчення ісламу** як:

1. Віра в єдиного Бога Аллаха і його посланця – Мухаммеда (й *Алі в шіїзмі*). Аллах – один, невіддільний і єдиний, тому й християнську Трійцю мусульмани відкидають як політеїзм. Доповнюють Аллаха пророки, ангели, демони, які також шануються як боги. Відповідно до ісламу ідея єдиногобжжя близька і зрозуміла віруючим, адже вона породжує в людині благородство і силу духу. Віра в те, що «немає Бога, крім Аллаха» збільшує силу віруючого, його почуття власної гідності та задоволення. Його серце очищується від жадібності, злості, заздрості й інших негативних рис та побажань. Адже немає інших сили, влади, впливу, перемог, ніж від Аллаха. Успіх і поразка – все в руках одного Аллаха. Не дарує він, заборонивши, і не забороняє, подарувавши.

Іслам вимагає вшанування головного й останнього пророка істинної віри – Мухаммеда. *Ісуса Христа іслам також визнає великим пророком*. Його буде покликано вершити Страшний суд. Тому мусульмани не вірять в те, що Ісус Христос був страчений. Водночас вважається, що християни помиляються, сприймаючи Христа як сина Божого. Христос – заступник, утішитель, а не божественна особа.

Кожен мусульманин зобов'язаний вірити Мухаммеду, тому що:

- він істинний посланець Аллаха;
- шлях його правдивий, без недоліків і помилок;
- він останній пророк, який прийшов до людей від

Всевишнього, до дня Страшного суду.

Мухаммед заповів вірити в Судний день. Це значить, що:

▪ Аллах знищить цей світ і всі створіння в день воскресіння з мертвих;

▪ потім Аллах оживить їх і збере в одному місці;

▪ на суд Аллаха буде виставлено всі діяння людей, добрі й погані;

▪ Аллах зважить добрі й злі вчинки кожного. Той, у кого добро переважить, буде прощеним; той, у кого переважать злі діяння, буде покараним;

- прощені увійдуть у рай, покарані потраплять у пекло.

2. Шанування «Священного Писання» (Корану), в якому розповідається про створення світу, страшний суд, містяться ворожбитські заклинання, міфи, сказання про пророків, вказівки, які регулюють суспільні й сімейні стосунки. За ісламською традицією, Коран є «копією» «матері-книги», яка існує на небі одвічно. Архангел

Джебраїл (Гавриїл) переписував цю книгу Мухаммеду частинами, що мали стосунок до певних подій. Після смерті Мухаммеда виникла загроза втратити Святе Письмо. Ось чому при *першому халіфі Абу-Бакрі (632-634)* особистим секретарем Мухаммеда *Зайд ібн Сабітом* було складено *перший збірний текст Корану*. За *третього халіфа Османа (644-656)* з'явилася *друга редакція Корану*, який визнано *канонічним*. Коран створювався майже 100 років, роботу над ним було завершено у VIII ст. Орфографія, правила читання і структура тексту *остаточно канонізовано* офіційним виданням Корану в *Каїрі 1923 р.*

3. Шанування «Святого Переказу» (Сунни) – оповідей про діяння, та вчинки Мухаммеда, його висловлювання з різних приводів, його автобіографія. Сунна є основою мусульманського правознавства і шаріату.

Кожен мусульманин знає, що бути правовірним – це означає виконувати **«5 стовпів ісламу»**:

- визнання *єдинобожжя* (шахада);
- щоденна *п'ятиразова молитва* (намаз);
- *сплата податку* (закят);
- дотримання *посту* (ураза);
- *паломництво* до Мекки (хадж).

Але потрібно пам'ятати і про *шостий «стовп» ісламу* – *священна війна з невірними* (джихад або газават). З давніх часів останній елемент ісламського символу віри насаджував ненависть і ворожнечу серед віруючих різних релігій. Зараз цей догмат не висувається, замовчується, але духовенство використовує його залежно від політичної ситуації.

Вам необхідно зупинитись на **особливостях ісламської моралі** (див. також *додатки*). Вона має *кілька характерних рис*.

▪ *Першою рисою* є те, що іслам робить потяг людини до Господа й отримання його ласки заповітною метою життя. Ця мета стає високим критерієм моралі, й заради неї на шляху морального звеличення у людини не може виникнути жодних перешкод, які заважають її самовдосконаленню. У межах моральної системи ісламу страх перед Аллахом примушує існувати і працювати без втручання якихось зовнішніх факторів. ▪ *Друга риса* полягає в тому, що іслам не формує і не створює принципово нової моральної доктрини. Він лише максимально пристосовує норми моралі до всіх сфер людського життя – побуту, суспільно-політичних відносин, економіки, навчання, права тощо. При цьому іслам робить мораль панівною. ▪ *Третя риса* – іслам

вимагає вести такий спосіб життя, який би у своїй основі мав винятково принципи добра.

Особливу *увагу* іслам приділяє *сім'ї* як найважливішому елементу людського суспільства. Сім'я – джерело оновлення людей, основа людства. Тому іслам наполягає на всебічному зміцненні й розвитку інституту сім'ї. Категорично забороняється статева розпуста, яка вважається злочином і передбачає суворе покарання. Існує положення про покривало для жінки, заборонено зв'язки між чужими чоловіками й жінками, обмежено співи, танці, тобто все, що може спонукати до гріховних вчинків. Мета і принципова суть цих заборон – зміцнення сім'ї. Іслам заохочує шлюб, вважає його добром, праведністю і актом поклоніння Аллаху. Процедура шлюбу є максимально спрощеною (взаємна відкрита згода суб'єктів у присутності двох свідків). Водночас осуджуються і чоловіки, і жінки, які відрікаються від нього. Заборонено шлюб лише між дуже близькими родичами. Чоловіки можуть одружуватися, коли вони того забажають і з якою завгодно жінкою.

Діти повинні підкорятися батькам і доглядати за ними. Не заохочується безлад в домі, відсутність у сім'ї справжнього господаря і безповідальність. Ладу в родині можна досягти лише за наявності наставника і наглядача за всіма сімейними справами, то господар сім'ї (як учить іслам) найбільше підходить на цю важливу роль. Чоловік повинен використовувати свій вплив для того, щоб у сім'ї панували добробут та щастя.

Ви маєте знати, що в ісламі існують **два головні напрями: сунізм і шіїзм**.

Сунізм – релігійно-філософська система ортодоксального ісламу, що охоплює майже 90 відсотків мусульман, які називають себе ахль ас-суна (люди Сунни) і вважають, що саме вони дотримуються традицій пророка. Вони шанують не лише Коран, а й святість Сунни, яка є сукупністю хадисів, тобто розповідей про висловлювання та діяльність пророка Мухаммеда. Формально сунітом вважається той, хто визнає перших чотирьох правовірних халіфів (духовних і світських глав теократичної мусульманської держави) і правдивість збірок хадисів.

У сфері теології відмінність сунізму від шіїзму полягає в тому, що його прибічники не визнають можливості посередництва між Аллахом і людьми після смерті Мухаммеда, заперечують ідею

про особливу природу двоюрідного брата пророка Алі й право його нащадків на імамат (управління громадою).

Сунізму притаманні також свої особливості у деяких принципах юридичних рішень, характері свят, ставленні до іновірців, у деталях молитви тощо. Священними містами сунітів є Мекка і Медина.

Сунізм не є однорідним. Він поділяється на чотири релігійно-правові школи – ханіфіти, малікіти, шафіїти, та ханбаліти. Усі школи регламентують мусульманські правові положення на основі чотирьох принципів, базовими для яких є Коран, Сунна, кияс (порівняння, або аналогія, з юридично подібними випадками – судження про не передбачені Кораном і Сунною положення за аналогією з тими, які є) та іджма (узгоджена думка мусульманських богословів-законників щодо певних релігійно-правових питань, які не передбачено Кораном або Сунною).

Другим основним напрямом ісламу є *шиїзм*, що виник (араб. ши'а – угруповання, партія) як політична течія у другій половині VII ст. в Іраку. Це – другий за кількістю послідовників напрям в ісламі. Засновниками шийізму вважається група прихильників Алі (двоюрідного брата Мухаммеда), яка домоглася обрання Алі халіфом. Маючи переконаність у тому, що Алі та його нащадки є єдиними законними спадкоємцями пророка Мухаммеда, шиїти визнають лише 12 імамів з усіх прямих потомків Алі. Обряди шиїтів мало відрізняються від обрядів сунітів. Та все ж вони мають певні особливості. Так, дотримуючись хаджу, віруючі тут здійснюють паломництво і до місць, пов'язаних із життям шиїтських імамів, відзначають свята на їх честь тощо. Шиїти вірять у можливість переселення душ та впевнені, що в тілах імамів втілилася пророча душа Мухаммеда.

Шийізм не мав і не має однорідного релігійного вчення й структури. Сьогодні він представлений численними релігійними організаціями, серед яких – *імаміти, шейхіти, езеліти, ісмаїліти, алавіти, зейдити тощо.*

Основна відмінність між шиїтами і сунітами полягає у тлумаченні поняття «імамат» (інституту верховного керівництва мусульманською релігійною громадою, в якому збігаються влада світська і влада духовна). У сунітів керівництво в деякій мірі має бути обраним. За шийіською ж доктриною верховна влада надана імаму Аллахом, і не може залежати від бажання людей, тому імам не може бути обраним. Шиїти проголосили, що верховна влада глави

мусульманської общини і держави є спадкоємною у роду Алідів, як вихідців із родини пророка. До того ж суніти шанують усі суні, тобто «Священний Переказ», а шийїти лише – деякі.

Третім, але не основним і нечисленним напрямом ісламу є *хариджизм*, що виник у *середині VII ст.*, тобто раніше від шийзму. Хариджити (араб. харадж – виступаючий, повстанець) – ригористи (твердість; непохитне додержання якихось принципів). Так, на їх погляд, однієї тільки віри в догмати ісламу і виконання всіх передбачених норм замало, аби бути правовірним мусульманином. Віра повинна поєднуватися з конкретними добрими справами. У лоні хариджизму виникало багато різних течій: від крайніх екстремістів – *азракітів*, до поміркованих *ібадитів*.

Звичайно, **відносини ісламської релігійної догматики з наукою та культурою** були різні. Ісламський світ був не лише релігійною чи політичною, але й *культурною спільнотою*. Культура арабських бедуїнів періоду експансії халіфату була, очевидно, на нижчому ступені, ніж розвиток культури багатьох із тих народів, яких вони підкоряли. Але згодом відтворився новий культурний симбіоз, головним чином – арабо-перський, який використав також надбання візантійської, давньогрецької, індійської, середньоазіатської та інших культур. Слід зазначити той факт, що в ісламі були гоніння на великих вчених та волелюбних літераторів. Проте, незважаючи на це, слід сказати, що вже з VII-IX ст. у халіфаті починається велика перекладацька робота, що відкрило доступ арабському світу до надбань давньогрецької науки й філософії на декілька століть раніше від Європи. Згодом це арабське відродження привело до появи своїх власних учених із світовим ім'ям: – це математик, засновник алгебри *аль-Хорезмі* (IX ст.); енциклопедист, математик та астроном *аль-Біруні* (XI ст.); філософи – *аль-Фарабі* (X ст.), *Ібн Сіна* (Авіценна) (XI ст.) – творець всесвітньовідомого «Канону лікарської науки»; *Ібн Рушд* (Аверроес), (XII ст.). Слід зауважити, що й богослов'я вклали свій внесок у філософський розвиток. Насамперед, це стосується ісламської містики – *суфізму*.

Дуже високого розвитку досягла у ті часи й *арабо-перська література*. Це відомі казки «Тисяча й одна ніч», твори *Фірдоусі* (X-XI ст.), *Омара Хайяма* (XI-XII ст.), *Нізамі* (XII ст.). Значний внесок ісламський світ зробив також у архітектуру (мечеті, медресе) та образотворче мистецтво (насамперед орнаменти, бо зображення

людини та тварин не дозволяється Кораном, тому в ісламській культурі майже немає скульптури чи портретного живопису).

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією:

Поняття:

- ☐ Хіджра.
- ☐ Ханіфи.
- ☐ Мухаджири.
- ☐ Дервіш.
- ☐ Ібліс.
- ☐ Абу-Бакр.
- ☐ Кааба.
- ☐ Мавлюд.
- ☐ Панісламізм.
- ☐ Алі.

Дефініції:

- ☐ День народження Пророка.
- ☐ Переселення Мухаммеда з Мекки в Ясріб.
- ☐ Бродячий аскет-містик в ісламі.
- ☐ Перший праведний халіф, наступник Мухаммеда в якості духовного і світського глави мусульманської громади.
- ☐ Четвертий халіф, двоюрідний брат і зять Мухаммеда, духовний глава шиїтів.
- ☐ Прихильники єдиного Бога серед арабів до виникнення ісламу.
- ☐ Чорний Камінь метеоритного або вулканічного походження до Пророка Мухаммеда відігравав роль племінного святилища. Тепер одне із святих місць паломництва.
- ☐ Сподвижники Мухаммеда, найбільш наближена до нього частина мусульман.
- ☐ Рух ісламської солідарності з метою посилення ролі ісламу в економічному, політичному та духовному житті народів, а також розширення його впливу на інші народи і держави.
- ☐ Ім'я ангела, скинутого з небес Аллахом (диявол, сатана, Шайтан).

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

- ☐ Коран
- ☐ Сунна.

- ☐ Шаріат.
- ☐ Ураза.
- ☐ Хадж.
- ☐ Закят.
- ☐ Джихад.
- ☐ Мечеть.
- ☐ Умма.
- ☐ Курбан-байрам.

Завдання 3. Яку роль в ісламі відіграють Коран і Сунна?

Завдання 4. Яка була перша реакція на проповідь Мухаммеда, і чому він переселився (здійснив хіджру) із Мекки в Ясріб?

Завдання 5. Чим відрізняється ісламський монотеїзм від християнського?

Завдання 6. Назвіть основні положення віровчення ісламу.

Завдання 7. В багатьох країнах, де панує іслам, існує особливий календар, який веде облік часу з моменту таємничого переїзду Мухаммеда й мусульман з Мекки до Медини (хіджри). Визначте, в якому столітті за цим календарем зараз живуть ці країни.

Для цього:

- ☐ відніміть від року, в якому ми живемо за європейським календарем, дату хіджри;
- ☐ поділіть отримане число на 32;
- ☐ результат ділення додайте до кількості років, що минули з року хіджри за європейським календарем.

Завдання 8. Що, на Вашу думку, є спільного у віровченні ісламу та християнства?

Завдання 9. Яка специфіка мусульманського раю і пекла?

Завдання 10. Дайте коротку порівняльну характеристику основних течій в ісламі – сунізму і шіїзму?

Завдання 11. Які Ви знаєте мусульманські свята?

Завдання 12. Оберіть правильну відповідь.**1. Коли виник іслам?**

- а) в II ст. до н.е.;
- б) в I ст. до н.е.;
- в) в V ст. н.е.;
- г) в VII ст. н.е.

2. Де виник іслам?

- а) в Єгипті;
- б) в Палестині;
- в) в Ірані;
- г) на Аравійському півострові.

3. Яка це за формою релігія?

- а) політеїстична;
- б) монотеїстична;
- в) дуалістична.

4. Яка це за типом релігія?

- а) родоплемінна;
- б) національна;
- в) світова.

5. Хто був засновником ісламу?

- а) Заратустра;
- б) Мойсей;
- в) Мухаммед;
- г) Ібрагім.

6. Як називається священна книга ісламу?

- а) Авеста;
- б) Кодзікі;
- в) Біблія;
- г) Коран.

7. Скільки головних течій в ісламі?

- а) дві;
- б) три;

- в) чотири;
- г) п'ять.

8. Яке місто було перейменовано на честь пророка Мухаммеда в місто Медину?

- а) Таїф;
- б) Мекка;
- в) Ясріб;
- г) Константинополь.

9. Яким терміном позначається у мусульман щоденна п'ятиразова молитва?

- а) ураза;
- б) шаріат;
- в) закят;
- г) намаз.

10. Із кількох сур складається священна книга мусульман «Коран»?

- а) 104;
- б) 134;
- в) 114;
- г) 124.

11. Яким терміном позначається у мусульман піст?

- а) намаз;
- б) шаріат;
- в) закят;
- г) ураза.

12. Якою формулою виражається головний догмат ісламу?

- а) потрібно розповсюджувати іслам і боротися з невірними;
- б) немає Бога, крім Аллаха, і Мухаммед – посланець Аллаха;
- в) Аллах є вища Любов і вища Справедливість;
- г) Аллах великий, прославляймо його.

13. Як звали першу дружину пророка Мухаммеда?

- а) Айша;
- б) Зойнаб;

- в) Хадіджа;
- г) Зульфія.

14. Скільки догматів сповідує віровчення ісламу сунітського напрямку?

- а) п'ять;
- б) три;
- в) сім;
- г) дев'ять.

15. Іслам у перекладі з арабської мови означає:

- а) покірність;
- б) віра;
- в) могутність;
- г) молитва.

Література: 1-17, 19, 20, 24, 26, 30, 32, 34, 37, 39, 42, 43, 46-52, 60, 61.

ТЕМА 9. ІСТОРІЯ І СУЧАСНИЙ СТАН РЕЛІГІЙНОГО ЖИТТЯ В УКРАЇНІ

Послухавши та законспектувавши лекцію з цієї теми, Вам потрібно приділити велику увагу самостійному опрацюванню її за таким **планом**:

1. Характеристика релігії Київської Русі.
 - 1.1. Дохристиянські вірування східних слов'ян.
 - 1.2. Хрещення Русі.
2. Православна Церква після Києво-Руської держави.
3. Греко-Католицька Церква в Україні.
4. Релігія і церква в сучасній Україні.

Основні поняття: Київська Русь, язичництво, Перун, ордалії, капища, волхви, тризна, коляда, Оранта, берегині, панахида, хрещення Русі, софіологія, патерик, братства, паломництво, Берестейська унія, греко-католики, окультизм, спиритизм, екуменізм, сайєнтологія, неохристиянські об'єднання, неоязичництво, езотеричні неорелігії, синтетичні релігії, орієнтальні об'єднання, сатанізм, Агні Йога,

теософія, бахаїзм, релігійний синкретизм, деїзм, пантеїзм, ересь, секуляризація, вільнодумство, свобода волі, Міжнародний гуманістичний і етичний союз (МГЕС), атеїзм

Теми доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Місце і роль князя Володимира в православному християнстві.
2. Княгиня Ольга і християнство.
3. Міфологія і вірування прадавніх слов'ян.
4. Українське козацтво і православ'я.
5. Конституційно-правові норми, що регулюють відносини громадян України в сфері релігії та культів.

Методичні рекомендації для вивчення теми

Цю тему бажано розпочати з дохристиянських вірувань східних слов'ян і Київської Русі.

Релігія прадавніх слов'ян була анімістично-політеїстичною. Серед імен богів, які зберіг літопис, відомий, перш за все, *Перун* – бог грому і блискавки, володар неба. Саме його князь Володимир у 980 р. проголосив верховним богом.

Більш важливим, вірогідно, був *Даждьбог* – «податель» добра, багатства. Можливо, він вшановувався як бог – засновник та заступник давньоруського етносу, як бог-сонце. *Сварог* – бог вогню, батько Даждьбога, можливо, це прабог, єдиний головний бог на початку, від нього пішли всі інші боги (Сварожичі тощо). Відомі і деякі інші боги.

Безперечно, що праслов'янська релігія мала міфологічний характер, але докладних міфів з тих часів майже не збереглося. Практично не збереглося якоїсь генеалогії богів (окрім батьківства Сварога до Даждьбога). Відомі літописні та інші звістки про людські жертви на честь богів. Жертви приносили, звичайно, старші в родині або князь, тобто окремого стану жерців не було. Були лише *волхви* – мудреці, що знаходились у близьких відносинах з богами, відуні й лікарі, схожі на північних шаманів.

Широко відомою є дата **хрещення Київської Русі** князем *Володимиром* – за літописом це 988 р. Але проникнення християнства на територію сучасної України почалось значно раніше. За легендою

першим учителем християнства на Русі був *апостол Андрій*, який ще у I ст. по Різдву Христовому мандрував у Крим, а згодом у Скіфію, де ходив уверх Дніпром та поблагословив ті гори, на яких пізніше постав Київ. Відомо також, що у Херсонесі Таврійському прийняв мученицьку смерть римський єпископ Климент (101 р.), його мощі перевіз до Києва князь Володимир після охрещення. До того ж слов'янські племена дуже рано починають спілкування з Візантією, яка залучає їх до православ'я. Зокрема, відомо про релігійну місію, спрямовану патріархом Фотієм до Києва у 860 році.

За часів князя Ігоря, в дружині якого було багато християн, зокрема варягів, у Києві вже була соборна церква св. Ілії. А княжна Ольга сама була християнкою.

Таким чином, коли Володимир вирішив зробити грецьку віру державною, для цього було певне підґрунтя. Не випадково його вибір було зроблено саме на користь православ'я. Зрештою, близько 988 року відбувся акт хрещення. Спочатку були охрещені кияни у Дніпрі, а згодом і мешканці інших міст і сіл.

Ви повинні знати, що київське християнство мало *софійний характер*. Йдеться про спосіб богословствування і філософствування руського православ'я у домонгольський період розвитку давньоруської держави. Духовенство Києво-руського суспільства намагалося пропагувати християнство не як знання істини, а як «життя в істині», тобто такий спосіб світобачення, який у дослідницькій літературі здобув назву «софійно-гуманістичний» і ґрунтувався на солідній *платонівсько-візантійській* філософській традиції, на відміну від іншої європейської традиції – арістотельсько-епістемного світобачення, що заклав підвалини майбутніх метафізично-раціоналістичних пошуків істини.

Софійний підхід розуміє процес богопізнання як «обожнення» людини, як процес не тільки гносеологічний, а й онтологічний, не лише ідеальний, а й реальний, що починається з вольового акту віри і потребує догматичного авторитету. Звідси виникає непересічна роль в київському християнстві релігійного досвіду або так званого духовного шляху, який не можна замінити теоретичним вивченням віри, тому що тільки літургійна діяльність і релігійні обряди формують віру як «почуття серця». Київське християнство вважає, що віра і спасіння ґрунтуються не на аскетично-чернечому спогляданні або логічно-розумових конструкціях, а на активному релігійному житті як продовженні творіння.

У зв'язку з цим в київському християнстві формується особливе розуміння *чернечого життя*. Інститут чернецтва і аскетизму спрямовується не на зовнішній ефект, а супроти внутрішніх імпульсів, продиктованих людською природою. Києво-руські стовпники, затворники, схимники тощо стверджували нове розуміння суті людського буття, демонструючи торжество духу над тілом і тим самим сприяли виробленню прагнення широких мас хоча б деякою мірою стримувати неконтрольовані розумом і сумлінням імпульси життя.

Необхідно відзначити, що у канонічному відношенні Православна Церква в Давній Русі тривалий час перебувала в залежності від Константинопольської патріархії. З більш як 20 київських митрополитів з 988 по 1240 рр. (до монголо-татарської навали) тільки двоє були русичами, поставленими без благословення константинопольського патріарха – митрополит *Іларіон* (автор «*Слова про Закон і Благодать*», обраний на київську кафедру в 1051 р. при князі Ярославі Мудрому) і митрополит Климент Смолятич (високого духу чернець, схимник-затворник, людина величезного розуму й освіченості, філософ, яких, за словами літопису, «у Руській землі не було», запропонований князем Ізяславом Мстиславичем у 1147 р.)

Вам важливо з'ясувати **подальший розвиток Православної Церкви в Україні після *першого етапу* – існування Київської митрополії (із середини X – до середини XIII ст.)** в державі Київська Русь. Слід виділити такі етапи:

- *розпад єдиної Київської митрополії (XIV – середина XV ст.);*
- *становлення самобутньої Української Православної Церкви (1468 – 1596);*
- *глибока криза і розкол Православної Церкви в Україні (1596 – 1620);*
- *короткочасне відродження самостійної Православної Церкви в Україні (1620 – 1686);*
- *пов'язаність історії Української Православної Церкви з історією Руської Православної Церкви (1686 – 1919);*
- *1920-ті – кінець 1980-х років.*

Потрібно звернути належну увагу на виникнення та історію розвитку **Греко-Католицької Церкви в Україні**. Виникнення цієї церкви пов'язане з політичними обставинами в яких опинилися українські землі внаслідок *Люблінської унії 1569 р.*, коли Польща та Велике князівство Литовське утворили *Річ Посполиту*. Вищі класи

українства прагнули зрівнятися в політичних правах з польсько-литовською шляхтою, тому саме серед них та вищого духовенства, що рекрутувалося з шляхти, були здійснені кроки до унії з Ватиканом. Очолив уніатський рух майбутній митрополит Іпатій Потій. Він наголошував на необхідності звільнення церкви з полону світської влади, вказував на небезпеку з боку протестантизму. Унія відбулася в **1596 р. в м. Берестя (Брест)** (було підписано декларацію цієї події). Єпископи, що приєдналися до унії визнали над собою владу Папи Римського та *прийняли* католицьку догматику, включаючи вчення про чистилище і «філіокве» (тобто визнали, що Дух Святий походить і від Бога-Отця і від Бога-Сина), але було *залишено* православний обряд та юліанський календар, дозволено здійснювати богослужіння слов'янською та українською мовами і вступати духовенству в шлюб, що зміцнювало їх зв'язок з віруючими. Таким чином, замість однієї церкви в Україні утворилося дві – одна (православна) продовжувала визнавати зверхність Константинополя, інша (греко-католицька), поєднавши східну обрядовість та католицьку догматику, перейшла під зверхність Риму.

Слід підкреслити, що *в часи СРСР*, радянська влада намагалася повністю знищити Греко-Католицьку Церкву: духовенство відправляли до Сибіру, знищували. У березні 1946 р. у Львові було зібрано Собор після арешту верхівки уніатського духовенства і оголошено на ньому про розрив Брестської церковної унії й «повернення» до Православної Церкви Московського патріархату, а та частина Греко-Католицької Церкви, що не «повернулася» до православ'я змушена була піти на тривалий час у підпілля. І лише 1989 року – за горбачовської перебудови *уніатська церква* вийшла із підпілля і *відновила свою діяльність*.

Оцінка діяльності Греко-Католицької Церкви в українській історії і культурі не є простою й однозначною. *По-перше*, унія українському народу була нав'язана, але потім багато греко-католицьких священиків-патріотів чимало зробили для української культури (збереження рідної мови, збирання фольклору, поширення знань про українську історію, щоб пробуджувати національну свідомість передусім українців-галичан). *По-друге*, створення уніатської церкви все-таки зберегло східний обряд і українську мову в церковному житті західних українців, незважаючи на католицьке оточення. *По-третє*, поява уніатства була першим великим розколом всередині українського православ'я.

Важливо зробити певні акценти **на сучасному стані релігії і церкви в Україні**. В нашій державі зараз існує *три православних церкви*: • *Українська Православна Церква*, що канонічно підпорядкована Московському патріарху (має 35 єпархій, в яких діють понад одинадцять тисяч громад віруючих, налічує понад 100 жіночих і чоловічих монастирів. Працюють 12 духовних навчальних закладів. Духовні семінарії існують у Києві, Одесі та Луцьку); • *Українська Православна Церква – Київський Патріархат* (має 20 єпархій, майже чотири тисячі релігійних громад, понад 30 монастирів. Цією церквою відкрито вісім духовних навчальних закладів); • *Українська Автокефальна Православна Церква* (має понад 1100 релігійних громад і 530 священників. Переважна більшість парафій, понад 80%, знаходяться у Львівській області).

Крім православних церков в Україні є також: *Українська Греко-Католицька Церква* (уніатська) переважає в Західній Україні, але поширюється і в інших областях; *Римо-Католицька Церква* – в основному серед осіб польського походження; *протестантські общини, реформатська церква* серед угорського населення Закарпаття; *мусульманські общини* серед кримських татар, *общини іудеїв та общини східних віросповідань*.

Як свідчать соціологічні дослідження і статистичні дані, близько половини дорослого населення України вважає себе віруючими.

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією:

Поняття:

- ☐ Паломництво..
- ☐ Греко-католики.
- ☐ Оранта.
- ☐ Патерик.
- ☐ Берегині.
- ☐ Перун.
- ☐ Братства.

Дефініції:

- ❑ У православній церкві – збірник життєписів, розповідей про монахів.
- ❑ Християни візантійського обряду, які адміністративно підпорядковані папському Римові, але зберегли більшість православних ознак: богослужбову систему, церковний календар, традиції таїнств, храмобудівництва, спільні традиції у відзначенні більшості свят тощо.
- ❑ Іконографічний образ Богоматері, яка зображувалася на повний зріст із піднятими на рівень лица руками з повернутими від себе долонями.
- ❑ Похід віруючих (прочан, пілігримів) до святих місць в надії отримати божественну святість..
- ❑ Добрі жіночі духи, які забезпечують охорону родин і осель, захисниці посівів, покровительки рибалок тощо.
- ❑ Бог грози, грому та блискавки, покровитель князя і дружини.
- ❑ Національно-релігійні та просвітницькі громадські організації XV-XVIII ст. при православних церквах України, що боролися за національно-культурну незалежність народу від польського католицизму, здійснювали релігійну та світську освіту населення.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

- ❑ Берестейська унія.
- ❑ Ордалії.
- ❑ Капища.
- ❑ Волхви.
- ❑ Тризна.
- ❑ Язичництво.
- ❑ Київська Русь.
- ❑ Панахида.
- ❑ Коляда.

Завдання 3. Скажіть, яким явищем в історії релігії було слов'янське язичництво – унікальним чи типовим?

Завдання 4. Назвіть основні культи давніх слов'ян

Завдання 5. Яка релігійні особливості візантійського (східного, православного) християнства спонукали обрати князя Володимира православ'я пануючою релігією в Київській Русі?

Завдання 6. Якими подіями в історії християнської церкви в Україні відзначаються такі дати: 988 р., 1596 р., 1620 р., 1686 р.?

Завдання 7. Назвіть відомі Вам залишки (пережитки) язичницьких обрядів і вірувань у свідомості і побуті сучасних українців

Завдання 8. Оберіть правильну відповідь:

- 1. За якою формою була релігія прадавніх слов'ян?**
 - а) монотейстичною;
 - б) політейстичною;
 - в) дуалістичною.
- 2. Якого бога у 980 році князь Володимир проголосив верховним Богом?**
 - а) Стрибога;
 - б) Велеса;
 - в) Даждьбога;
 - г) Перуна.
- 3. Назвіть дату хрещення Русі (за літописом) князем Володимиром.**
 - а) 980 р.;
 - б) 988 р.;
 - в) 1054 р.;
 - г) 1010 р.
- 4. Яку віру зробив державною князь Володимир у 988 році?**
 - а) мусульманську;
 - б) католицьку;
 - в) іудейську;
 - г) православну.
- 5. Який з апостолів за легендою був першим вчителем християнства на Русі?**
 - а) Іоанн Богослов;
 - б) Матвій;
 - в) Варфоломій;

г) Андрій.

- 6. Наприкінці якого століття відбулась Берестейська (Брестська) церковна унія, яка зробила українську правобережну церкву залежною від папи Римського?**
- а) XIV ст.;
 - б) XV ст.;
 - в) XVI ст.;
 - г) XVII ст.
- 7. В якому столітті в межах Російської держави була ліквідована уніатська (греко-католицька) церква?**
- а) в XVII ст.;
 - б) в XVIII ст.;
 - в) в XIX ст.;
 - г) в XX ст.
- 8. Скільки православних церков існує фактично в сучасній Україні?**
- а) дві;
 - б) три;
 - в) чотири;
 - г) одна.
- 9. Православна церква в Україні згідно із законодавством:**
- а) відокремлена від держави;
 - б) є державною;
 - в) підтримується державою;
 - г) контролюється державою.
- 10. Коли Київська митрополія стала підпорядкованою Московському патріархату?**
- а) в 1696 р.;
 - б) в 1596 р.;
 - в) в 1054 р.;
 - г) в 1861 р.
- 11. Вкажіть правильну відповідь: «Житія» – це вид агіографічної літератури, до якої належать:**

- а) повчальні твори з описом біографій святих чи блаженних християнської церкви;
- б) збірки житій святих для індивідуального читання, які розташовані за числами місяця;
- в) збірник повчальних оповідань про діяльність ченців;
- г) оповідання про історію паломництва.

12. Русалка – це:

- а) річковий дух;
- б) лісовий дух;
- в) морський дух;
- г) небесний дух.

13. Двоєвір'я у давніх слов'ян – це:

- а) віра в двох богів;
- б) співіснування язичництва і християнства;
- в) процес поступового витіснення християнства язичництвом;
- г) синтетична релігія, складена з елементів язичництва і християнства.

Література: 1, 5, 6, 8-14, 16, 17, 24, 46, 47, 49, 50, 52.

ТЕМА 10. НЕТРАДИЦІЙНІ РЕЛІГІЇ, ВІЛЬНОДУМСТВО ТА АТЕЇЗМ

Вам потрібно приділити велику увагу самостійному опрацюванню цієї теми за таким **планом**:

1. Характерні риси і класифікація нових релігійних рухів.
 - 1.1. Неохристиянські об'єднання.
 - 1.2. Синтетичні релігії.
 - 1.3. Неоорієнтальні релігійні об'єднання.
 - 1.4. Сайєнтологія.
 - 1.5. Неоязичництво.
 - 1.6. Сатанинські організації.
2. Основні історичні етапи виникнення і розвитку вільнодумства та атеїзму.

- 2.1. Вільнодумство та атеїзм стародавнього світу, Середньовіччя, Відродження і періоду ранніх буржуазних революцій.
- 2.2. Сучасне вільнодумство та атеїзм (форми і типи).

Основні поняття: окультизм, спіритизм, екуменізм, сайєнтологія, неохристиянські об'єднання, неоязичництво, езотеричні неорелігії, синтетичні релігії, орієнтальні об'єднання, сатанізм, Агні Йога, теософія, бахаїзм, релігійний синкретизм, деїзм, пантеїзм, ересь, секуляризація, вільнодумство, свобода волі, Міжнародний гуманістичний і етичний союз (МГЕС), атеїзм

Теми доповідей чи мультимедійних презентацій

1. Новітні релігійні течії в Україні.
2. Езотеричні об'єднання.
3. Причини виникнення сучасних нетрадиційних культів.
4. Неохристиянські та орієнталістські культи в сучасній Україні.
5. Сатанізм: обожнення сил зла.
6. Сайєнтологічні і синтетичні релігійні об'єднання та рухи.
7. Ідеї вільнодумства давньогрецького мислителя Епікура.
8. Основоположні ідеї вільнодумства в культурі рабовласницького суспільства.
9. Середньовіччя і вільнодумство.
10. Вільнодумство та атеїзм в епоху Ренесансу.
11. Тлумачення свободи совісті філософами-просвітниками.
12. Єресі як критичний аналіз релігії.
13. Вільнодумство та атеїзм Стародавнього Сходу.
14. Філософсько-релігійні погляди Л.Фейєрбаха.
15. Релігія і психоаналіз З.Фрейда.

Методичні рекомендації для вивчення теми

Ви повинні знати, що чисельність релігійних конфесій, їх різноманітність відповідає розмаїттю умов, в яких вони формувалися, особливостям історичного шляху і характеру окремих народів. Одночасно це стає причиною багатьох непорозумінь, а також і суперечок між різними релігіями і церковними організаціями, інколи

й ворожнечі на релігійному ґрунті. На жаль, ХХ століття не стало винятком: достатньо згадати міжконфесійні війни і етноконфесійні конфлікти в Північній Ірландії і Лівані, Шрі Ланці та Індії, арабо-ізраїльську, боснійську, курдську, сикхську проблеми тощо.

Втім, ХХ століття дало приклади не лише розколу, а й зближення церков. Тут слід звернути певну увагу на *єкуменічний рух* у християнському світі (від «oikumene» – заселена земля), тобто рух за об'єднання християнських конфесій. Він був *започаткований* протестантами у 1910 р. З 1948 р. його очолює Всесвітня рада церков.

Згодом єкуменічний рух стає позитивним фактором світової політики, висловлюючись за підтримку миру, міжнародної безпеки, за вирішення екологічних та інших глобальних проблем. Але завдання власне міжконфесійного зближення вирішується значно складніше. Реальне міжконфесійне єднання можливе лише на ґрунті спільного розуміння головних догматів віровчення. Тут у християнських конфесій є багато розходжень, подолання яких є найскладнішою проблемою.

Слід наголосити, що християнський єкуменізм зазнає впливу процесів інтеграції, які відбуваються в нехристиянському світі: діяльність Всесвітнього братства буддистів (створене в 1950 р.), Всесвітнього ісламського конгресу (з 1926 р.) тощо. Звичайно, про якісь об'єднуючі процеси між християнством та іншими світовими або національними релігіями мова не йде, тут можна казати лише про деякі приклади співробітництва чи співіснування на політичному рівні. Втім, специфічні форми поєднання релігій все ж таки існують. В цьому плані потрібно виділити синкретизм. *Релігійний синкретизм* – це змішування, поєднання різнорідних віронавчальних та культових положень як наслідок взаємовпливу релігій у їхньому історичному розвитку. Про синкретизм можна говорити, маючи на увазі стан релігійного життя в певних країнах, де співіснують декілька різних конфесій (наприклад, Китай або Японія). Інша справа – певні доктрини, які мають синкретичний характер. Серед таких доктрин останнім часом набули поширення теософія, вчення Живого етики, бахаїзм та ін.

Теософія (богопізнання) як вчення про можливість безпосереднього осягнення Бога за допомогою містичної інтуїції має давню історію і базується на філософських ідеях та містичній практиці брахманізму, буддизму, каббали, гностицизму, деяких християнських ересей. Теософи визнають перевтілення душ, проповідують ідеї

загальнолюдського братства, терпимість, до всіх релігій, мають на меті «розвивати надчуттєві сили людини». Видатним російським художником і мислителем *М.К. Реріхом* було створене синкретичне вчення *Агні Йога* (Жива етика). В основі вчення лежить містична практика і релігійно-філософські концепції індійських та взагалі східних релігій (вчення про інкарнацію, про космічність психічної енергії людини тощо), які поєднуються з позитивним моральним досвідом різних релігій, в тому числі й християнства. Синкретизм Агні Йоги підкреслюється її безпосереднім зв'язком з ідеями спільності релігій індуїстського реформатора *Рамакрішні*, який сам був послідовно індуїстом, мусульманином, християнином. Він, як і Реріх, виходив з того, що релігії внутрішньо абсолютно єдині і розрізняє їх лише атрибутика.

Якщо в теософії і в Живій етиці дуже виразно проглядається містично-езотеричний і моральний характер, то, наприклад, віра *бахаї* має більш раціоналістичний, інтелектуалізований зміст. Бахаїзм виник в середині XIX ст. як течія серед послідовників бабізму, однієї з мусульманських сект. Бахаїзм відійшов від суто ісламської догматики й обрядовості, поєднавши у своєму вченні елементи мусульманства, християнства та східних релігій. Втім, головну увагу він приділяє проповіді пацифізму, братства всіх людей і народів. Бахаїстські храми мають модерністську архітектуру й сучасний дизайн і не передбачають будь-якого колективного культу – бахаїзм взагалі зорієнтований не на зовнішню обрядовість, а на індивідуальну свідомість.

Ви мусите для себе відзначити, що здебільшого синкретичний характер мають також **нові культу (неорелігії)**. Втім, їх головна особливість полягає в іншому. Ці новоутворення виникли в 60-ті роки XX ст. і поширилися у США, а згодом і в європейських країнах. При всьому розмаїтті (тільки в США за останні 20-30 років утворилось близько 1 000 таких організацій) ця нетрадиційна релігійність може розглядатись як єдина течія, що має свої особливі риси і спільні ознаки.

Такими *спільними рисами нових культів* є, зокрема, ігнорування старих «респектабельних» церков. Хоча підґрунтям проповіді виступають, як правило, ідеї або християнства, або східних релігій, вони використовуються швидше як вихідний матеріал, і нові культу майже зовсім не пов'язані з уже існуючими в країні релігійними течіями. Характерним є наявність лідера як особливого,

неповторного спасителя, небесного обранця (земного втілення Христа або Будди). Нарешті, особливістю цих культів є також прагнення духовно і фізично ізолювати членів общини від зовнішнього світу.

Підґрунтям нетрадиційної релігійності є різні економічні, екологічні негаразди, прояви соціальної несправедливості, труднощі соціальної адаптації молоді. Загострення міжнародних проблем і можливості загибелі людства у військовій або екологічній катастрофі сприяють пророкуванню кінця світу, що також притаманне багатьом новим месіям. Інколи це пророкуванню набуває матеріального змісту у спробах самознищення чи жертвування членів секти або навіть актів масового терору.

Вам важливо знати що сьогодні (за даними Інституту філософії) палітра нетрадиційної релігійності в Україні, головну базу якої складає молодь, виглядає таким чином:

- **неохристиянські** рухи на загальнохристиянській основі, головним чином, ті, що прийшли з-за кордону (Міжнародна християнська місія, Християнська місія Еммануїл, Армія порятунку, Церква Христа та ін.);

- релігії **орієнталістського** напрямку – неоіндуїзму (Товариство свідомості Кришні, Місія «Світло душі», Товариство ведичної культури);

- **езотеричні** об'єднання (Реріхівське товариство, Асоціація «Живої етики», послідовники Олени Блаватської);

- **неоязичництво** (РУН-віра, Рідна Віра, Великий вогонь);

- **синтетичні** неорелігії (віра Бахаї, Церква Муна).

- **сатанинські** організації. Початок масового руху сатаністів поклала «Церква сатани», яка була заснована 1964 р. Ентоні Шандором Ла Веєм.

Важливо з'ясувати те, що релігія не завжди домінувала в процесі розвитку духовної культури людства. Практично на всіх етапах розвитку виникали **різноманітні форми критичного аналізу, як релігійної доктрини** в цілому, так і окремих положень.

Вперше термін **«вільнодумство»** використав англійський філософ А.Коллінз у XVIII ст. для боротьби з релігійною нетерпимістю, догматизмом і авторитаризмом релігії.

Перші прояви критичного ставлення до релігії, елементи вільнодумства можна знайти серед літературних пам'яток **Стародавнього Сходу**. Це *«Бесіда пана з рабом»* (Дворіччя, кінець III

- початок II тис. до н.е.) і «Пісня арфіста» (Єгипет епохи стародавнього царства). В них ставляться під сумнів ідеї особистого безсмертя й існування потойбічного світу, критикується аскетизм.

Розвиток вільнодумства в Індії, а потім у Китаї ставить критику релігії на філософську основу. Філософи-матеріалісти Індії стверджували, що всі речі в природі складаються з чотирьох елементів: повітря, води, вогню і землі. З їх комбінації утворюються не тільки фізичні об'єкти, а й усі живі організми, які після смерті повертаються до тих самих елементів. Китайський філософ *Ван-чун* заперечував принципову відмінність між органічною і неорганічною частинами світу, між людиною і твариною.

Найбільшого розвитку вільнодумство набуває **в античній Греції**. Вже у VI ст. до н.е. представники мілетської школи *Фалес*, *Анаксимандр*, *Анаксимен* розглядали світ як єдність різноманітних явищ природи і вбачали її в існуванні певної матеріальної першопричини всього існуючого.

Новий етап розвитку вільнодумства починається з появою *Демокріта*, вчення якого являло собою сформований матеріалістичний світогляд. Демокріт приходить до висновку про існування первинних «цеглинок» – атомів. Демокріт висловив також думку про походження живого з неживого, про різноманітність світів. Він перший зробив висновок, що релігія виникла з незнання природи, що саме «страх створив богів». Розвиток ідей цього мислителя продовжували *Епікур* та *Лукрецій Кар*. Останній вбачав причини релігії у відсутності культури людей, в страхі перед грізними і незрозумілими явищами природи.

Певну увагу слід звернути на **Середньовічне вільнодумство**. Встановлення феодального ладу у різних народів відбувалося неодноразово: у Китаї – у III-II ст. до н.е., в Індії – у перші століття нашої ери, на Закавказзі та Середній Азії – у IV-VI ст., у Західній Європі – у V-VI ст. Це був період остаточного формування більшості сучасних релігій. Релігійна ідеологія стала загально визнаною ідеологією феодалізму. За феодальних часів навіть виступи проти релігії часто мали релігійну форму. Однак, незважаючи на виключне становище релігії у феодальному суспільстві, розвиток вільнодумства не припинився.

На Сході визначними його представниками були таджицький вчений, поет і філософ *Омар Хайям* (1040-1131 pp.); *Ібн Сіна* (Авіценна), (980-1037 pp.) – вчений, філософ, поет, лікар; видатний

арабський філософ *Ібн Рушд*. Ібн Сіна висуває теорію «*подвійної істини*» («*двоїстої істини*»), намагаючись довести незалежність науки і філософії від богослов'я і цим самим звільнити розвиток наукової думки від контролю духовенства. Продовжуючи розвивати теорію «подвійної істини», Ібн Рушд вважав, що шлях до вдосконалення людини лежить через науково-філософське знання, а не через містику й аскетизм, як твердять богослови.

Значну роль у розвитку вільнодумства і матеріалізму епохи Середньовіччя відіграв англійський філософ і природознавець *Р.Бекон* (1214-1294 рр.). Р.Бекон вказував на безплідність відірваного від життя схоластичного методу, пропагував значення досвіду та експерименту в розвитку наукового знання. Значне місце в творах Р.Бекона посідає розкриття нецтва й аморальності християнського духовенства.

Незважаючи на те, що в Європі у V-XIV ст. панували теологія і церковна схоластика, видатні вчені, мислителі боролися за звільнення філософії з-під влади релігії й окремі ідеї вільнодумства знайшли поширення в усіх країнах Європи.

Цікавими етапами вільнодумства були ***епохи Відродження і період ранніх буржуазних революцій***. Розвиток вільнодумства у Західній Європі продовжувався в період розкладу феодального суспільства і початку формування капіталістичних відносин. Цей період припадає на XV-XVI ст. Виникнення капіталістичного укладу супроводжувалося розвитком науки, особливо природознавства, що сприяло посиленню матеріалістичної тенденції у філософії. У XVI ст. на Заході антифеодальний рух і боротьба проти католицької церкви набули найвищого виразу в Реформації. Антикатолицькі настрої трудящих яскраво виявилися під час Селянської війни в Німеччині (1524-1525 рр.). Одним з вождів цієї війни був *Т.Мюнцер*, який був пантеїстом, він піддавав критиці не лише католицизм, але й усе християнство.

В епоху Відродження вільнодумні ідеї набрали досить значного поширення. До них звертаються філософи, вчені, письменники, публіцисти. До вільнодумців того часу належав *Л. да Вінчі* (1452-1519 рр.), який називав католицьку церкву «крамницею обманів» та різко критикував теологію і марновірство.

Найбільшого значення в розвитку і обґрунтуванні вільнодумства в епоху Відродження набула наукова діяльність *М.Коперника і Дж.Бруно*. Геліоцентрична система Коперника завдала

відчутного удару по біблійному вченню про Всесвіт. А Дж.Бруно рішуче відкинув непослідовність вчення про «подвійність істини». «Істина належить лише науці», – говорив Дж.Бруно.

Нове піднесення вільнодумства пов'язане з розвитком матеріалізму в *період ранніх буржуазних революцій* в країнах Західної Європи. Вільнодумство цього періоду розвивалося під впливом геніальних ідей *Г.Галілея* (1564-1642 рр.), наукова діяльність якого була особливо разючою для релігії. Г.Галілей критично ставився до релігії. «Тільки зі смертю догми починається наука», – писав вчений. Домагався звільнення від теології та помилок, що закривають від людини дійсність і сучасник Г.Галілея *Ф.Бекон*. Слід відзначити і *Т.Гоббса*, який вів наполегливу боротьбу за витіснення релігії з філософії і науки, виступав проти теорії «подвійної істини», заперечував ідею Бога і безсмертя душі. *Б.Спіноза* (1632-1677 рр.) прославився як вільнодумець, що поклав початок науковому аналізу Біблії.

Таким чином, XVI-XVII ст. ознаменувалися новими кроками в розвитку вільнодумних поглядів. Виступи з критикою релігії в переважній більшості маскувалися пантеїзмом і деїзмом.

Зверніть належну увагу на *радикальні форми вільнодумства*. Поява на історичній арені французьких просвітителів XVIII ст. з їх *матеріалізмом і атеїзмом* обумовлена перемогою французької буржуазної революції (1789-1794 рр.).

Представник раннього Просвітництва *П.Бейль* висунув вимогу віротерпимості і свободи совісті, розмежування моралі та релігії, розуму і віри, науки і релігії. З радикальнішими думками виступив *Ж.Мельє*, який, як і більшість мислителів після нього, визначив соціальну роль релігії.

Невпинну боротьбу з ортодоксальними формами релігії вів також *Ф.Вольтер*. Його виступи проти інквізиції та єзуїтів, проти забобонних і підступних ченців сповнені іронії і сарказму.

Закінченої атеїстичної форми вільнодумство набуло у творах таких *французьких матеріалістів*, як *Ж.Ламетрі*, *Д.Дідро*, *К.Гельвеція*, *П.Гольбаха*. Вони повністю заперечували релігію і відкидали ідею Бога.

Радикальна критика релігії та церкви, що її здійснили французькі матеріалісти XVIII ст., мала своє продовження у творчості німецького матеріаліста та атеїста *Л.Фейєрбаха*, який зробив висновок, що основою всіх релігій є залежність людини від природи:

не Бог створив людину, а людина створила Бога за своїм образом і подобою. Л.Фейербах перший дав глибокий психологічний і гносеологічний аналіз релігії як спотвореної свідомості, фантастичного відображення зв'язку людини з дійсністю. Більш радикальними у поглядах на релігію були сучасники Л.Фейербаха: *М.Чернишевський, В.Белінський, О.Герцен, М.Добролюбов.*

Таким чином, новітній етап розвитку вільнодумства XVIII-XIX ст. в особі французьких атеїстів і російських революційних демократів почав набувати найрадикальнішої атеїстичної форми. Через концептуальну абсолютизацію соціально-класових аспектів розвитку суспільства це призвело до войовничого атеїзму з його тезою про заборону релігії. Найбільш послідовно такий підхід набув розвитку в *марксизмі-ленінізмі*, у більшовицькій практиці побудови атеїстичного суспільства.

Релігія, згідно з марксизмом, є нічим іншим як відображенням суспільного життя, яке породжують умови матеріального буття суспільства. Поряд з розкриттям матеріальної основи, на ґрунті якої виникає та існує релігія, була відзначена й соціальна роль релігії. *К.Маркс* і *Ф.Енгельс* вважали, що релігія є своєрідною перепорою на шляху суспільного прогресу, слугує панівним класам і сприяє існуючому порядку речей.

Практичну реалізацію положень пролетарського атеїзму намагався здійснити *В.Ленін*. Це вилилося у створення системи ідейно-виховної роботи, яка силоміць нав'язувала атеїстичний світогляд.

Особливу увагу необхідно звернути на те, що, крім свого загальнофілософського аспекту в запереченні релігії, вільнодумство досить часто зверталося до *природничих наук (природничо-наукове вільнодумство).*

Позитивні знання про живу та неживу природу, про людський організм, одержані у процесі практичної діяльності, не одразу почали конфліктувати з релігійним світорозумінням. Тривалий час вони без явних суперечностей вкладалися у його рамки. Однак на певному етапі зростаюча кількість природничо-наукових знань увійшла в конфлікт з релігійним світорозумінням. Цей конфлікт дедалі все більше поглиблювався, виявляючи непереконливість релігійних поглядів.

У давнину найбільш розвинутою спробою протиставити релігійному поясненню світу (його природне пояснення) було атомістичне вчення *Демокріта, Епікура, Лукреція*.

Успіхи природознавства XVI ст., вінцем яких стало геніальне відкриття *М.Коперника*, послужили матеріалом для створеної *Дж.Бруно* пантеїстичної концепції Всесвіту. Всесвіт ототожнюється з Богом, не має меж у просторі та часі, заповнений безліччю світів, де навколо своїх осей обертаються населені розумними істотами планети.

XIX ст. стало століттям торжества атомістичних ідей. Відкриття *Д.Менделєєва* – періодичний закон, що розкрив зв'язок зміни якостей хімічних елементів та їх сполучень зі зростанням атомної ваги та засвідчив внутрішню єдність хімічних елементів.

У галузі дослідження живої природи в 20-30-х роках XIX ст. було відкрито, що клітина є елементарною структурною одиницею рослин, тварин та мікроорганізмів.

Після відкриття Коперника жодна теорія не мала такого різнобічного вільнодумного значення як *дарвінізм*. Теорія *Ч.Дарвіна* (1809-1882 рр.) довела розвиток видів і сприяла виникненню думки, що різноманітність сучасного тваринного і рослинного світів бере свій початок від небагатьох первісних форм життя.

На природничо-науковий характер критики релігійної картини світу зреагували практично всі релігійні конфесії, вірніше, їх найосвіченіші представники. Хоча ці погляди певний час не визнавалися ортодоксами, але поступово намагання примирити науку і релігію, знання та віру, встановити повну гармонію між ними реалізувалося в неотомізмі, «філософії всеєдності», тейярдизмі тощо.

Таким чином, розглянувши природничо-науковий варіант критичного аналізу релігій та різноманітні способи релігійної реакції на них, можна дійти *висновку*, що різні способи примирення знання та віри, науки та релігії в найновітніші часи ведуть до розв'язання проблеми тільки у разі переходу від її радикально-екстремістського тлумачення до толерантних цивілізованих стосунків за умов правової демократичної держави.

Ви мусите усвідомити, що ***сучасні всесвітні організації вільнодумців*** наслідували вікові традиції критики релігійного світогляду, клерикалізму, а також різних форм містики та марновірства. Вони представлені *Всесвітнім союзом вільнодумців*, заснованим в 1880 році. Союз полемізує з релігійною догматикою та

мораллю, політичним клерикалізмом, виступає за раціоналістичний світогляд, свободу совісті, відділення церкви від держави.

Міжнародний гуманістичний і етичний союз (МГЕС) засновано у 1952 році. Цей союз поставив собі за мету бути альтернативою догматичній теології і релігії, що посилили свій вплив на людей у повоєнні роки. В його діяльності активну участь беруть багато відомих вчених, лауреатів Нобелівської премії, діячів культури, літератури і філософії. Серед них можна назвати *Г.Гріна, А.Азімова, У.Куайна, А.Айерта* та ін.

Основний напрямок діяльності МГЕС має *два аспекти*. *Перший* – розробка світської етики гуманізму на основі застосування наукової методології для критичних досліджень і оцінки найновіших релігійних уявлень та боротьби проти клерикалізму. Особливу увагу МГЕС приділяє створенню глобальної етики як основи майбутньої світової спільності. *Другий* – широка та інтенсивна просвітницька діяльність.

Потрібно зважити на те, що питання про *місце релігії в системі духовної культури* досить складне й однозначну відповідь на нього дати дуже важко.

Богослови вважають релігію суттю культури, її ядром і головним змістом. На думку деяких теологів, культура – це проміжний ступінь між Богом та людиною. Культура, будучи залежною від Бога, впливає на природу людини. Розвиток її здійснюється згідно з волею Всевишнього. Богослови твердять, що культура є виразом волі Бога або провидіння. Вони висувують ряд концепцій впливу релігії на культуру, серед яких основними можуть бути названі такі:

- *по-перше*, християнство, за їх твердженням, своїм виникненням змінило моральну суть всієї попередньої культури;
- *по-друге*, вся цивілізація нашої ери, включаючи і національні культури, оголошується християнською. Остання (на їх думку) спирається, виключно на цінності, що стоять вище земних умов і задовольняють найбільш високі запити людини;
- *по-третє*, теологи і священнослужителі стверджують, що в культурі і релігії багато спільних ознак, які дають можливість піднести людину до єдиновірної оцінки ідеального. Як певний компонент культури, релігія, за їх судженням, не тільки

здійснює благотворний вплив на духовну культуру, а й виховує в людині почуття прекрасного і високого.

Інколи і деякі релігієзнавці стверджують, наприклад, що релігійна свідомість є найдавнішою серед інших видів людської свідомості, а людське суспільство як усвідомлення людьми їх певної спільності виникло саме на підставі спільної релігії, тоді як всі інші об'єднання (держава, виробництво, культура) мають вже похідний, вторинний характер. Тому релігія є основою будь-якої соціальності.

З іншого боку, опоненти релігійної точки зору стверджують, що хибний підхід теологів до пояснення суспільних явищ не дає можливості їм побачити справжню суспільно-історичну зумовленість виникнення і розвитку культури. Ігнорується матеріальна основа розвитку культури. Внаслідок цього культурний прогрес у богословському уявленні це не прогрес науки, техніки, моралі, олюднення природи, а лише поширення релігії.

З позиції науки місце релігії в духовному житті людини завжди перебувало в залежності від способу виробництва, рівня суспільної практики, розвитку філософії, літератури, мистецтва, конкретних наук, творчої діяльності людини, від ступеня розвитку духовних цінностей.

Вам слід звернути увагу на те, що **атеїзм** як елемент духовної культури такий же давній, як і релігія. Він завжди протистояв релігії у суспільному житті, із прогресом культури розвивався і удосконалювався. Слово *«атеїзм»* грецького походження і дослівно означає *«заперечення бога»*, *«безбожжя»*.

В *широкому розумінні* атеїзм означає таке сприйняття і пояснення навколишньої дійсності, такий практичний підхід до неї, що виключає існування будь-яких надприродних істот, тобто є антитезою релігії, або, іншими словами, є світоглядом, який будує картину світу, виходячи з положення про його матеріальну єдність.

У *вузькому розумінні* атеїзм – це різні форми ідеологічного заперечення існування надприродного, критика богословського обґрунтування релігійних уявлень, теоретичне спростування релігії. Як окрема світоглядна наука, атеїзм розвивався в руслі філософської думки і був пов'язаний з матеріалістичним напрямом у філософії.

Свідчення про існування в суспільстві ідей і поглядів, що спростовують вірування в надприродні істоти (Бога, богів, духів тощо), можна знайти в історії кожного народу. Початки ж цих свідчень практично сягають у сиву давнину, бо кожен народ завжди

мав запас певних знань, почерпнутих з життєвої практики, які заперечували віру в надприродне. Саме історія дає нам свідчення про те, що атеїзм є постійним елементом загальнолюдської культури.

В минулому атеїзм, як правило, виступав приховано, завуальовано. До цього його змушувала, окрім іншого, і тогочасна суспільна думка, яка в цілому негативно ставилась до відвертого атеїзму.

Зміст атеїзму як світоглядної галузі знань широкий. Спростовуючи релігію, він включає в себе наукове пояснення тих проблем, до яких звертається релігія – походження людини, сенсу її життя, закономірностей розвитку природи, суті незвичайних явищ тощо. Щодо істинності відображення дійсності, то атеїзм настільки істинний, на скільки адекватне у кожний конкретно історичний період наукове пізнання. Для нього, саме як світогляду, немає таких сфер культури, суспільної свідомості, в які б він не проникав і на які б він не справляв свого впливу. Атеїзм, як змушені визнати теологи, стає «стиком життя і культури», проникає не тільки в філософські доктрини, але й в літературу, кіно, психологію, соціологію, релігійну і світську історію, мистецтво тощо, будучи часто визначальним фактором культури і життя».

Тести, питання та завдання для самостійної роботи

Завдання 1. Знайдіть відповідність між поняттям та дефініцією:

Поняття:

- ☐ Вільнодумство.
- ☐ Єресь.
- ☐ «Подвійна істина».
- ☐ Теософія.
- ☐ Деїзм.
- ☐ Геоцентризм.
- ☐ Спіритизм.
- ☐ Індиферентизм.
- ☐ Секуляризація.
- ☐ Пантеїзм.

Дефініції:

- ❑ Течія, яка ґрунтується на вірі в існування потойбічного «світу духів» і можливості спілкування з ними за допомогою спеціальних ритуалів.
- ❑ Вчення, що поєднує природу і Бога в єдине ціле.
- ❑ Ідейна течія і духовному життю суспільства, що визначає право людини на свободу мислення.
- ❑ Процес звільнення різних сфер суспільного та особистого життя і свідомості від впливу релігії.
- ❑ Принципи, згідно з якими Бог є центром Всесвіту і смислом існування всього живого.
- ❑ Вчення про існування взаємно незалежних релігійних і філософських істин щодо одних і тих же проблем.
- ❑ Байдужість до релігії і її суттєвим ідеям.
- ❑ Вчення про можливість містичного та інтуїтивного пізнання Бога завдяки безпосереднім контактам з надприродними силами.
- ❑ Релігійно-філософське вчення, згідно з яким Бог є безособовою першопричиною світу, котра знаходиться поза світом та не втручається у розвиток природи і суспільства.
- ❑ Релігійне вчення, що відхиляється від офіційної доктрини церкви.

Завдання 2. Сформулюйте визначення понять:

- ❑ Віротерпимість.
- ❑ Окультизм.
- ❑ Релігійні забобони.
- ❑ Антропоцентризм.
- ❑ Клерикалізм.
- ❑ Неорелігії.
- ❑ Свобода волі.
- ❑ Сатанізм.

Завдання 3. Яку форму вільнодумства мав на увазі Жан-Поль Сартр – богоборство, антиклерикалізм чи нігілізм, – коли стверджував, що її суть зводиться до такого судження: «Будь-яка істота народжується без причини, продовжує себе по слабості й умирає випадково»?

Завдання 4. Ви познайомилися з віруючим, який висловив свої погляди у наступній думці: «Ні Біблія, ні Коран ще не є закінченням одкровення Бога. Нове одкровення дано Богом

преподобному Сан-Мен-Муну. Корея – це богообрана країна, до якої повинен прийти Месія і яка стане центром цивілізації». **До якого нетрадиційного релігійного руху схиляється Ваш знайомий?**

Завдання 5. Визначте Ваші дії в кожній із наведених нижче ситуацій. Зішліться на відповідні статті Конституції та Закону України про свободу совісті та релігійні організації.

- ☐ Ви директор школи. До Вас прийшли свідки Ієгови і запропонували додатково до основного розкладу проводити для бажаючих учнів уроки з вивчення Біблії.
- ☐ Вас призивають до лав Збройних Сил України. Але Ваша віра категорично забороняє Вам убивство й носіння зброї. Ви – голова виборчої комісії. До Вас звернулися представники однієї з громад Новоапостольської церкви з проханням зареєструвати їхнього представника кандидатом у народні депутати від цього релігійного об'єднання.

Завдання 6. Оберіть правильну відповідь:

1. **Офіційна дата започаткування баптизму в Україні:**
 - а) 1867 р.;
 - б) 1911 р.;
 - в) 1946 р.;
 - г) 1895 р.
2. **В якому столітті англійський філософ А.Коллінз вперше використав термін «вільнодумство»?**
 - а) в XVII ст.;
 - б) в XVIII ст.;
 - в) в XIX ст.;
 - г) в XX ст.
3. **Назвіть найдавнішу літературну пам'ятку вільнодумства:**
 - а) «Пісня арфіста»;
 - б) «Розмова розчарованого зі своїм духом»;
 - в) «Розмова пана з рабом»;
 - г) «Народження богів».
4. **В якій країні школа чарваків (локаята) виступала проти релігійного розуміння природи?**

- а) в Китаї;
- б) в Греції;
- в) в Єгипті;
- г) в Індії.

5. Хто був автором віршів «Рубай», сповнених відвертого вільнодумства?

- а) Ібн Сіна;
- б) Ібн Рушд;
- в) Омар Хайям;
- г) Фірдоусі.

6. В якій течії неорелігій проводять так звані «чорні меси»?

- а) в Церкві єднання;
- б) в Братстві Грааля;
- в) в сатанізмі;
- г) в Ошо-центрі.

7. Назвіть автора геліоцентричної системи, що суперечила біблійному вченню про Всесвіт:

- а) Леонардо да Вінчі;
- б) Джордано Бруно;
- в) Галілео Галілей;
- г) Микола Коперник.

8. Кого було спалено за атеїстичні переконання в 1600 році?

- а) Г.Галілея;
- б) М.Коперника;
- в) Дж.Бруно;
- г) Т.Кампанеллу.

9. Кого вважають засновником сайєнтології?

- а) Ф.Бекона;
- б) Л.Хаббарда;
- в) В.Шаяна;
- г) Й.Сміта.

10. Що намагаються відродити неоязичники?

- а) можливість містичного та інтуїтивного пізнання;

- б) «просвітлену общину» віруючих;
- в) дохристиянські вірування та обрядовість;
- г) давньогрецьку релігію.

11. Як називається релігійно-філософське вчення в якому однією з найпомітніших постатей є уродженка України Олена Блаватська?

- а) буддизм;
- б) діанетика;
- в) теософія;
- г) сикхізм.

12. Що представляють собою релігії орієнталістського напрямку?

- а) це течії та рухи, що намагаються відродити дохристиянські вірування та обрядовість;
- б) це нетрадиційні релігійні рухи зорієнтовані на досягнення науки і техніки в поєднанні з вульгаризованим психоаналізом і фантастикою;
- в) це течії, що увібрали в себе езотеричні традиції різних епох і народів;
- г) течії, що представлені релігіями східного походження.

13. Екуменічний рух, це рух за об'єднання яких конфесій?

- а) християн і мусульман;
- б) християн і буддистів;
- в) християн, мусульман і буддистів;
- г) тільки християнських конфесій.

14. Хто є засновником Церкви Ісуса Христа Святих останніх днів (мормони)?

- а) Й.Сміт;
- б) Е.Сведенборг;
- в) З.Фрейд;
- г) Д.Батлер.

15. Де спочатку виникли нетрадиційні культу?

- а) в Західній Європі;
- б) в США;
- в) в Японії;

г) в Індії.

16. Чим була викликана в епоху Середньовіччя поява вчення про «подвійну істину»?

- а) складністю і суперечливістю пізнавального процесу;
- б) діалектичною природою істини, її відносністю та незавершеністю;
- в) необхідністю захистити право філософії на самостійне існування;
- г) можливістю адекватно впливати на природу та суспільство.

17. Хто з названих мислителів був видатним вільнодумцем?

- а) Ф.Шеллінг;
- б) Б.Паскаль;
- в) Д.Дідро;
- г) Я.Беме;
- д) Сенека.

18. Чи можуть бути єретичні вчення проявом вільнодумства?

- а) так, вони певним чином відхиляються від догматів офіційної церкви і тому є проявом вільнодумства;
- б) ні, вони можуть лише породжувати релігійний фанатизм;
- в) їх не можна віднести ні до вільнодумства, ні до релігійного фанатизму через те що в їх концептуальному плані лежить примирення творчих людей з основними догматами релігійного віровчення.

19. Яке визначення поняття «атеїзм» є правильним?

- а) релігійна єресь;
- б) філософське вчення, яке у вирішенні світоглядних питань розходить з теологією;
- в) заперечення існування Бога та відстоювання цього заперечення;
- г) вчення, що розходить з канонізованим релігійним поглядом на існування Бога.

Література: 1, 5, 6, 8-14, 16, 17, 24, 46, 47, 49, 50, 52.

ІНДИВІДУАЛЬНІ ЗАВДАННЯ ТА МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ЇХ ВИКОНАННЯ

При вивченні курсу «Релігієзнавство» індивідуальна робота покликана сприяти організації ефективної самостійної роботи студентів, створювати необхідні умови для творчої пізнавальної діяльності тих, хто бажає поглибити свої знання, а також допомогти тим, хто потребує підвищення рівня своєї підготовки.

№ п/п	ФОРМИ ІНДИВІДУАЛЬНОЇ РОБОТИ
1.	Заняття з тем, що винесені на самостійне опрацювання, які перевіряються за індивідуальним графіком (доповіді, реферати, науково-дослідна робота, рецензування тематичних статей, книг, підготовка кросвордів, розробка презентацій тощо).
2.	Завдання для студентів, які вивчають курс з поглибленням.
3.	Індивідуальна робота зі студентами, що мають низький рівень успішності на семінарських заняттях.
4.	Проведення бесід-консультацій зі студентами, які вивчають курс самостійно.

Індивідуальні завдання мають декілька рівнів складності: 1) *репродуктивний рівень* (найнижчий, оцінюється в 1-2 бали) – складання і оформлення у відповідності до бібліографічних вимог певного (анотованого) списку літератури до питань, які необхідні для самоконтролю знань, модульного та підсумкового контролю; проведення презентацій останніх надходжень наукової літератури до бібліотеки ПУЕТ по релігієзнавчій тематиці; складання кросвордів; 2) *продуктивний рівень* (оцінюється в 2 бали) – аналітичний огляд наукової публікації (анотація і рецензія, розгорнутий план та опорний конспект певної статті по темі запропонованій викладачем); 3) *пошуково-аналітичний рівень* (оцінюється в 2-5 бали) – доповідь на семінарське заняття (за темами, які вказані у методичних рекомендаціях для кожної теми); виготовлення наочних матеріалів до дисципліни (таблиці, схеми, рисунки, аудіо-, відеозапис тощо); 4) *креативний рівень* (найвищий, оцінюється в 5-10 балів) – науково-пошукова, емпірично-дослідницька робота, участь в індивідуальному чи груповому науковому проєкті.

Підготовка доповіді для семінару-дискусії. Її основна мета

– критичний аналіз наукових, методичних, прикладних проблем, обґрунтування висновків і пропозицій щодо дискусійних аспектів проблематики дисципліни. Доповідь захищається на семінарі чи консультації. В роботі повинна бути чітка логічна структура (послідовність, аргументація, завершеність тощо), а список використаних джерел оформляється за бібліографічними вимогами.

Оформлення реферату, проекту, наукової роботи. В структурі означеної роботи (реферату, проекту) має бути: 1) титульний лист; 2) зміст роботи; 3) вступ (актуальність, постановка проблеми, мета, завдання, об'єкт, предмет, методи дослідження); 4) основна частина (аналіз наукової літератури з даної проблематики, послідовне розкриття теми); 5) висновки (короткий огляд роботи, безпосередні висновки, перспективи подальших досліджень з цієї теми, рекомендації); 6) додатки (схеми, таблиці тощо); 7) список використаних джерел. Реферативна доповідь повинна мати обсяг 12-15 аркушів, а наукова робота на конференцію до 35 аркушів.

САМОСТІЙНА РОБОТА СТУДЕНТА

Самостійна робота студента має такі види: - підготовка до семінарських занять, - вивчення питань і тем, що винесені на самостійне опрацювання, - виконання індивідуальних домашніх та творчих завдань, - робота над підготовкою доповідей та рефератів на семінарські заняття, конференції, - розробка мультимедійних презентацій, - підготовка до модульних контрольних робіт та підсумкового контролю.

Даний вид роботи студента контролюється викладачем, оцінюється відповідною кількістю балів і є частиною їх рейтингу.

Для того, щоб Ви могли завчасно та ефективно організувати свою самостійну роботу, Вам пропонується перелік питань з кожної теми курсу, які відповідно до робочої програми виносяться на самостійне опрацювання. Окрім того, вказано і ті засоби, за допомогою яких самостійна робота буде контролюватись.

КАРТА САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ СТУДЕНТА

Види самостійної роботи	Планові терміни виконання	Форми контролю та звітності	Максимальна кількість балів
<i>Денна форма навчання</i>			
1. Обов'язкові види СРС			
1.1. Підготовка до семінарських занять	Протягом семестру, згідно з розкладом занять	Активна робота на семінарських заняттях. Оцінка відповідей та доповнень; тестування	30
1.2. Підготовка до модульної контрольної роботи	Останнє заняття модуля	Перевірка правильності виконання модульної роботи	15
1.3. Підготовка реферативних доповідей	До семінарських занять	Виступ та обговорення на семінарських заняттях	5

1.4. Вивчення тем, що винесені на самостійне опрацювання	Відповідно до тематичного плану	Захист тем під час індивідуальних занять	10
Разом балів за обов'язкові види СРС			60
2. Вибіркові види СРС			
2.1. Підготовка до предметної олімпіади	Відповідно до оголошеної дати	Перевірка роботи	5
2.2. Підготовка реферату на визначену тему	Протягом семестру	Захист робіт під час семінару або індивідуально-консультативної роботи (ІКР).	5
2.3 Підготовка доповіді на наукову студентську конференцію (написання студентської наукової роботи).	Протягом семестру; підсумкова студентська наукова конференція	Захист наукової роботи на засідання студентського наукового гуртка, виступ на підсумковій студентській науковій конференції, визначення переможців конкурсів	10
2.4. Участь у роботі гуртка «Філософські науки»	Відповідно графіка роботи гуртка	Доповідь на одному із засідань; підготовка матеріалів для газети «Філософське коло»	10 (за кожний вид роботи)
Разом балів за вибіркові види СРС			30

ПОРЯДОК ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНЮВАННЯ ЗНАНЬ СТУДЕНТІВ

І МОДУЛЬ			
Відвідування лекцій та семінарів	16		20 балів
Розкриття питання плану семінарського заняття	7	7 x 3	21 бал
Виконання індивідуальних завдань до теми	9	9 x 3	27 балів
Модульна контрольна робота	1	1 x 15	15 балів
Захист тем, винесених на самостійне опрацювання	2	2 x 4	8 балів
Змістовні доповнення	9	9 x 1	9 балів
Усього за модулем		максимально	100 балів

ПОРЯДОК НАРАХУВАННЯ ДОДАТКОВИХ БАЛІВ

№ п-п	Вид роботи	Оцінка в балах
1.	Ведення студентами словника релігієзнавчих термінів (не менше 100 термінів)	5 балів
2.	Своєчасне відпрацювання пропущеного з поважної причини заняття	1 бал – 1 заняття
3.	Участь у предметних олімпіадах	10 балів
4.	Підготовка доповідей та участь у студентських наукових університетських та міжвузівських конференціях	15 балів
5.	Підготовка наукового реферату та виступ з ним на засіданні наукового гуртка чи наукових читаннях	10 балів
6.	Загальна кількість додаткових балів не може перевищувати	40 балів

ЗАВДАННЯ ДЛЯ МОДУЛЬНОЇ КОНТРОЛЬНОЇ РОБОТИ

Контрольні завдання містять 3 пункти. Перший і другий пункти завдань мають відповідно по 35 питань. Третій пункт (завдання 3) стосується класифікації обрядів (з двох питань) та порівняльного аналізу релігійної організації світових релігій за певними критеріями. Це означає, що на контрольній роботі студент отримує по одному питанню із першого і другого пунктів завдань та відповідає на два питання третього завдання.

За ґрунтовні і правильні відповіді на завдання 1, 2, 3 студент може отримати максимально 15 балів.

Завдання 1

1. Визначте предмет релігієзнавства.
2. В чому полягає специфіка міфологічного і релігійного світогляду?
3. Що таке релігійна віра?
4. Охарактеризуйте поняття «релігія».
5. Як Ви розумієте, що таке Бог?
6. Назвіть основні функції релігії.
7. Що таке релігійний досвід?
8. Коротко охарактеризуйте первісні культи.
9. Хто такі олімпійські боги?
10. Охарактеризуйте головну категорію даосизму – дао.
11. Назвіть літописи японської національної релігії синтоїзм.
12. Які основні принципи конфуціанства?
13. Що ж потрібно робити джайністу щоб поліпшити свою карму?
14. Чому зороастризм називають дуалістичною релігією.
15. В чому виявляється специфіка релігії Стародавнього Риму?
16. Які Ви ще знаєте прізвиська Будди?
17. Скільки разів перероджувався Будда?
18. Як зветься заснована Буддою перша чернеча громада?
19. З кількох благородних істин складається сутність буддистського віровчення?
20. Що таке Декалог?
21. На основі яких іудейських сект формувалося християнство?
22. Від кого прийняв хрещення Ісус Христос?
23. У якому році християнство було проголошено державною релігією Риму?
24. Коли відбувся перший Вселенський собор?

25. Що означає термін «іслам»?
26. Як зветься у мусульман «релігійний закон»?
27. Назвіть роки життя засновника ісламу.
28. Як зветься збірка священних переказів ісламу?
29. Прокоментуйте найбільш відомий ритуал культу предків стародавніх слов'ян – радуниці.
30. Що означав у наших предків обряд інгумації?
31. Прокоментуйте термін «неохристиянські об'єднання».
32. Що означає термін «неоорієнталістські об'єднання»?
33. Кому з давньогрецьких мислителів належить таке висловлювання: «Світ, єдиний з усього, не створений ніким з богів і ніким з людей, а був, є і буде живим вогнем, що закономірно спалахує і закономірно згасає»?
34. Назвіть ім'я давньогрецького філософа, що сказав: «Якби бики і леви мали руки, щоб, подібно людям, створювати твори мистецтва, то вони також стали б зображати богів і надавати їм таких форм тіла, які мають самі».
35. Назвіть радикальні форми вільнодумства.

Завдання 2

1. Дайте характеристику культу предків в давніх релігіях.
2. Поясніть різницю між філософією релігії та релігійною філософією.
3. Поясніть різницю між релігійним і світським тлумаченням походження релігії.
4. В чому відмінність релігійного та міфологічного розуміння надприродного?
5. Чим відрізняється фетишизм від магії?
6. Охарактеризуйте основну функцію, яку виконували табу в первісному суспільстві.
7. В чому Ви вбачаєте суттєві відмінності давньоримської релігії від давньогрецької?
8. Покажіть місце і роль магії в сучасних світових релігіях.
9. Зробіть порівняльний аналіз надприродних сил доби первісних культур і доби етнорегіональних релігій.
10. Пригадайте три найвідоміших божества в індуїзмі і вкажіть на зв'язок між ними.

11. Як віровчення джайнізму вплинуло на спосіб життя і рід занять його прибічників?
12. Які ідеї призвели до трансформації філософського даосизму в релігійний?
13. В чому відмінність між архаїчним та класичним світобаченням стародавніх греків?
14. Поясніть, чому зороастрійці залишають своїх померлих на розтерзанні хижакам, а не ховають у землю, або не здійснюють кремацію?
15. Який внесок у віровчення та культ наступних релігій, у тому числі світових, зробив зороастризм?
16. Охарактеризуйте поняття «світові релігії».
17. Як ще називають «серединний шлях Будди»?
18. Хто такі «бодхісатви»?
19. Охарактеризуйте поняття «нірвана».
20. Як інакше називається Тора?
21. Розкрийте зміст догмату про «філіокве».
22. Рішення скількох Вселенських соборів визнають православні?
23. Хто такі монофізити?
24. Поясніть сутність вчення несторіанців.
25. Скільки головних обрядів або таїнств сповідують православні і католики?
26. Скільки таїнств на відміну від католиків та православних сповідують протестанти?
27. У християн сутність Бога троїчна, а яким є Аллах у мусульман?
28. Назвіть основні причини розколу ісламу на сунізм та шіїзм.
29. Прокоментуйте ідеї панісламізму.
30. Де знаходиться центр ісламу в Україні?
31. Яка різниця між ісламським фундаменталізмом, традиціоналізмом та модернізмом?
32. Розкрийте зміст і наслідки Брестської унії 1596 р.
33. Пригадайте основні ідеї сатанізму.
34. З яким началом у людині релігія пов'язує розуміння її як «образу і подоби Бога»?
35. Кому належить вислів: «Релігія – це опіум для народу»?

Завдання 3

1. Класифікуйте наведені нижче обряди водночас за відомими вам типами та видами магії, вказавши в чисельнику її вид, а в знаменнику – тип (наприклад: лікувальна/контактна):
 - а) у країнах Балтії спостерігався такий звичай: троє чоловіків залазили на високе дерево в священному гаю. Один з них щосили гамселив по казанку або невеличкій діжці, другий – розмахував палаючою головешкою, третій – розбризкував за допомогою зв'язки гілок в усі боки воду з глечика;
 - б) ще в ХІХ ст. німецькі мисливці застосовували такий прийом: втикали цвях, витягнутий із труни, у свіжі відбитки тварини, на яку полювали.
2. Спробуйте порівняти релігійну організацію у відомих Вам світових релігіях за наступними критеріями:
 - а) ступінь централізації;
 - б) наявність особливого прошарку професійних служителів культу та їхній статус;
 - в) рівень впливу на інші сфери життя.

ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗНАНЬ***ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ НА ЗАЛІК***

1. Особливості релігієзнавства як науки та навчальної дисципліни.
2. Основні релігієзнавчі концепції та їхня загальна характеристика.
3. Сутність і походження релігії. Поняття Бога.
4. Характеристика релігії як специфічної форми суспільної свідомості. Релігія та філософія.
5. Релігійна віра, її зміст і форми вияву.
6. Час виникнення релігії.
7. Роль жінки в релігії.
8. Історичні типи і форми релігійних вірувань.
9. Сутність та особливості первісних форм релігійних вірувань.
10. Функції релігії та церкви.
11. Взаємозв'язок релігії з іншими формами суспільної свідомості.
12. Поняття секуляризації духовного життя.
13. Тотемізм і табу, їх характеристика.
14. Загальна характеристика релігії Стародавньої Греції як міфологічної релігії.
15. Специфіка релігії Давнього Риму.
16. Поняття про міф. Особливості міфологічного мислення.
17. Релігійне вчення зороастризму. Роль зороастризму в історії релігій.
18. Індуїзм та ступені його еволюції.
19. Джайнізм.
20. Особливості релігії Китаю.
21. Релігії Японії.
22. Історія виникнення буддизму.
23. Сутність віровчення і культу буддизму. Моральна концепція буддизму.
24. Історія іудаїзму та його священні книги.
25. Сутність віровчення і культу іудаїзму.
26. Загальна характеристика іудейської Тори.
27. Соціально-історичні, економічні та політичні причини виникнення християнства, його релігійні та філософські витоки.
28. Символ віри в християнстві.
29. Старозавітні корені християнської моралі.
30. Християнські таїнства і обряди.

31. Розкол християнства в V ст. та XI ст.
32. Вселенські собори та їх значення в історії християнства.
33. Заповіді блаженств (Нагорна проповідь).
34. Католицизм. Особливості догматики, культу та організації.
35. Основні догматичні розходження між католицизмом і православ'ям.
36. Найважливіші свята у католиків (їх коротка характеристика).
37. Реформація XVI ст. Поняття «протестантизм» і «реформаторство».
38. Особливості раннього протестантизму
39. Пізній протестантизм і його специфіка.
40. М.Лютер та Ж.Кальвін як ідеологи Реформації.
41. Соціально-економічні і політичні причини хрещення Русі.
42. Ступені священства в православ'ї. Духовенство і миряни.
43. Головні свята в православному християнстві.
44. Моральні категорії у світі православного віровчення.
45. Роль православної церкви в історії України.
46. Іслам: історія його виникнення і становлення як світової релігії.
47. Місце і роль пророка Мухаммеда в ісламському віровченні.
48. Сутність мусульманського віровчення і культу.
49. Основні напрями в ісламі.
50. Мусульманські свята і обряди.
51. Поняття екуменічного руху.
52. Нетрадиційні релігії: причини виникнення релігійно-містичних рухів, культів, їх загальна характеристика.
53. Неохристиянські рухи та неоязичництво.
54. Синтетичні неорелігії і сатанинські організації.
55. Релігії орієнталістського напрямку та езотеричні об'єднання.
56. Вільнодумство Стародавнього світу
57. Середньовічне вільнодумство.
58. Вільнодумство епохи Відродження і періоду ранніх буржуазних революцій.
59. Радикальні форми вільнодумства: французький (XVIII ст.) і марксистсько-ленінський атеїзм (XX ст.).
60. Сучасне вільнодумство та атеїзм.

ДОДАТКИ ДО МОДУЛЯ

ГРЕЦЬКІ Й РИМСЬКІ БОЖЕСТВА (Тема 3)

Багато богів і героїв грецької міфології та релігії виконували подібні функції і в римській міфології та релігії. В таблиці згадуються деякі з цих божеств і їхні функції

Греція	Рим	Функції
Аполлон	Аполлон	Бог світла, поезії й медицини
Арес	Марс	Бог війни
Артеміда	Діана	Богиня мисливства, покровителька породіль
Асклепій	Ескулап	Бог лікування
Афіна	Мінерва	Богиня ремесел, мудрості, справедливої війни (на відміну від Ареса)
Афродіта	Венера	Богиня кохання і жіночої краси
Гера	Юнона	Охоронниця шлюбу й жінок; у греків – сестра і дружина Зевса, у римлян – дружина Юпітера
Гермес	Меркурій	Посланець богів, бог торгівлі й науки, заступник мандрівників, злодіїв і волоцюг
Гестія	Веста	Богиня домашнього вогнища
Гефест	Вулкан	Бог ковальства і вогню
Гея	Терра	Уособлення Землі, мати й дружина Урана
Гіпнос	Сомн	Бог сну
Деметра	Церера	Богиня рослинності
Діоніс	Бахус	Бог виноградарства, виноробства, родючості й розгнужданості
Ерос	Купідон	Бог кохання
Зевс	Юпітер	Батько (цар) богів і людей

Кронос	Сатурн	У греків – правитель титанів і батько Зевса, у римській міфології і релігії також бог рільництва
Плутон	Плутон	Бог підземного царства
Посейдон	Нептун	Бог моря, у грецькій релігії також бог землетрусів і конярства
Рея	Опе	Дружина й сестра Кроноса
Уран	Уран	Син і чоловік Геї, а також батько титанів

ІНДУЇСТСЬКА ЛЕГЕНДА ПРО ПОТОП (Тема 4)

«Вранці вони принесли Ману (прабатькові людей і першому законодавцеві) воду, щоб умитися... Коли він умивався, до його рук потрапила риба (Вішну у втіленні Матс'я).

Вона промовила до нього:

– Подбай про мене і я врятую тебе!

– Від чого врятуєш ти мене?

– Потоп забере всі ці істоти, але я врятую тебе!

– Як же мені подбати про тебе?

Риба навчила Ману, як потрібно за нею доглядати. Після цього вона сказала йому:

«У тому й тому році буде потоп. Послухайся мене (моєї поради) й приготуй корабель. Коли почне шаленіти потоп, ти зайди в корабель, і я врятую тебе».

Ману виконав вказівки риби, і під час потопу вона притягнула корабель до однієї «північної гори, а потім сказала: «Я врятувала тебе. Тепер прив'яжи човен до дерева, щоб води не змили тебе, хоча ти є на горі. Коли води будуть осідати, ти можеш мало-помалу сходити з неї!» (*«Сатапатха-брахмана»*; порівняйте з книгою *Буття 6:9 – 8:22*).

**КОНФУЦІАНСЬКЕ «ЧОТИРИКНИЖЖЯ» Й
«П'ЯТИКАНОННИК» (Тема 4)**

«П'ятиканонник» («У цзін»)	«Чотирикнижжя» («Си шу»)
1. «Ші цзин» («Книга пісень») – 305 віршів, які зображають буденне життя в ранній період епохи Чжоу (1000-600 рр. до н.е.)	1. «Да сюе» («Велике вчення») – основний підручник доброчесної людини, перший текст, який вивчали школярі в стародавньому Китаї.
2. «Шу цзін» («Книга історії») – охоплює 17 сторіч історії Китаю, починаючи з династії Шан (1766-1122 рр. до н.е.).	2. «Чжун-юн» («Про серединне») – трактат про вдосконалення людської природи через помірність
3. «І цзін» («Книга змін») – книга, в якій за допомогою різних комбінацій «ба-гуа» – восьми триграм і коротких висловлювань – пророцтв до них – вичерпно трактувалися всі можливі ситуації у світі, всі таємниці світобудови й історії людства. Лише вивченню однієї цієї книги можна було посвятити все життя.	3. «Лунь юй» («Бесіди і судження») – збірка висловлювань Конфуція, яка вважається головним джерелом конфуціанської філософії.
4. «Лі цзи» («Записки про ритуал») – збірка ритуалів і церемоніальних правил.	4. «Мен-цзи» («Бесіди та розмірковування») – писання й вислови Мен-цзи, найвидатнішого учня Конфуція
5. «Чунь цю» («Весни та осені») – літопис царства Лу, батьківщини Конфуція. Охоплює 721-478 рр. до н.е.	

В китайській конфуціанській традиції основа основ канону – «У цзін» – «П'ятикнижжя» («П'ятиканонник») – збірка базових знань про світ та історію. Після «П'ятикнижжя» вивчали – «Си шу» – «Чотирикнижжя». А далі китайський книжник-конфуціанець переходив до вивчення «І лі» – «Книги обов'язків і суджень», «Чжоу лі» – «Книги суджень династії Чжоу», «Сяо цзін» – «Канону

синівської шанобливості», «Ер я» – «Близького до канону» і нескінченних коментарів.

СИНТОЇЗМ – РЕЛІГІЯ СВЯТ (Тема 4)

Протягом року в Японії відзначають багато релігійних свят (мацурі). В таблиці наведено декілька основних: їх дати й особливості

Свято	Особливості
• Шо-гацу	Новий рік, відзначається з 1 по 3 січня
• Сетсубун	3 лютого в домі і навколо нього розкидають боби, вигукуючи: «Біси – геть, щастя – в дім»
• Гіна мацурі	Свято ляльок для дівчат, яке відзначають 3 березня. На підвищенні відбувається лялькова вистава, яка розповідає про давню імператорську родину
• Свято хлопців	Свято відбувається 5 травня. На жердинах майорять кої-ноборі (паперові коропи, що символізують силу)
• Цукімі	Вшанування повного місяця. Проходить в середині осені; роблять жертвоприношення з круглих рисових млинців із перших плодів врожаю
• Каннаме-саї	Відзначається у жовтні. Імператор робить жертвоприношення з першого врожаю рису

• <i>Ніінаме-саї</i>	У листопаді святкує родина імператора; будучи верховним жерцем державного синтоїзму, цей монарх пробує новий рис
• <i>Шічі-го-сан (сім-п'ять-три)</i>	Синтоїстські сім'ї відзначають це свято 15 листопада; сім, п'ять і три вважаються важливими перехідними роками; діти в барвистих кімоно відвідують родинні святині

СВЯЩЕННІ КНИГИ (ПИСАННЯ) ІУДАЇЗМУ (Тема 6)

Священні писання іудеїв починаються з «Танаху». Слово «Танах» походить від назв трьох частин єврейської Біблії – «Тора» (Закон), «Небійм» (Пророки) і «Х'кесубім» (Писання); перші літери кожної книги утворюють слово «ТаНаХ». Ці книги були написані єврейською та арамейською мовами в період між XVI і V ст. до н.е.

Ці частини євреї класифікують за важливістю (бо вони вірять, що вони написані під натхненням різної сили):

ТАНАХ (ЄВРЕЙСЬКА БІБЛІЯ)

Частини Танаху	Складові частин Танаху
1. Тора	П'ять книг Мойсея, або <i>П'ятикнижжя</i> , – Закон, який складається з таких книг, як ▪ <i>Буття</i>, ▪ <i>Вихід</i>, ▪ <i>Левит</i>, ▪ <i>Числа</i>, і ▪ <i>Повторення Закону</i> (Второзаконня).

2. Небїїм	<i>Пророцькі писання, від книги Ісуса Навина до великих пророків Ісаї, Єремії та Єзекїїля і 12 «малих» пророків (від Осії до Малахії).</i>
3. Х'кесубїм	<i>Писання, які складаються з поетичних творів – ▪ Псалмів, ▪ Приповістей, ▪ книги Йова, ▪ Пісні над піснями й ▪ Плачу Єремії. Крім того, сюди входять такі книги, як ▪ Рут, ▪ Екклесіаст, ▪ Естер, ▪ Даниїла, ▪ Ездри, ▪ Неемії, ▪ Перша хроніка, ▪ Друга хроніка.</i>

ТАЛМУД

Танах (єврейська Біблія), з погляду язичників, – це найважливіше єврейське писання, але євреї думають стосовно цього дещо по-іншому. Вони вважають, що Біблія є наріжним каменем іудаїзму, а Талмуд – основа [іудаїзму], яка підтримує всю духовну та розумову надбудову єврейського життя. Відомий рабин Ейден Штайнзальц відзначав, що жодна інша праця не справляє подібного впливу на життя євреїв – ні в теоретичному, ні в практичному плані.

Частини Талмуда	Що представляють складові частин Талмуда
1. Мішна	Збірка коментарів, доповнення до біблійного Закону, яка ґрунтується на тлумаченнях рабинів, названих таннаїми (вчителями). Її писали на межі II-III ст. н.е.

2. Гемара (спочатку її називали Талмудом)	Збірка коментарів до Мішни, яку уклали рабини більш пізнього періоду (III-VI ст. н.е.).
---	--

Окрім цих двох основних частин Талмуда, в нього можуть входити

- *коментарі до Гемари*, написані середньовічними рабинами. Видатними серед них були рабин Раші (*Соломон бен Ісаак* (1044-1105 рр.)), який зробив легкозрозумілою непросту мову Талмуда і рабин Рамбам (*Мойсей бен Маймон (Маймонід)* (1135-1204 рр.) – автор стислої версії Талмуда («Мішна Тора»). Завдяки цьому Талмуд став доступним для всіх євреїв.

ДЕЯКІ ВАЖЛИВІ СВЯТА І ЗВИЧАЇ ІУДЕЇВ (Тема 6)

Чимало єврейських свят походять з Біблії (Танаху). Як правило, вони пов'язані з порами року, збором врожаю, історичними подіями

Свято	Особливості
• Шаббат (<i>субота</i>)	<i>Сьомий день єврейського тижня</i> (від заходу сонця у п'ятницю до заходу сонця у суботу) вважається днем, який освячує цілий тиждень. Субота – невід'ємний атрибут поклоніння. Євреї йдуть до синагоги на читання Тори та молитви (<i>Вихід 20:8-11</i>).
• Йом-Кіпур	День Окуплення, урочисте свято, яке характеризується постом та самоаналізом. Ним завершуються Десять днів каяття, які починають єврейський Новий рік (Рош-Гашана). За єврейським світським календарем, він припадає на вересень. (<i>Левит 16:29-31; 23:26-32</i>).

• <i>Суккот</i> (<i>вгорі справа</i>)	Свято Кучок (наметів або збирання). Це свято жнив і кінця головної частини рілницького року. Святкується <i>в жовтні</i> (<i>Левит 23:34-43; Числа 29:12-38</i>).
• <i>Ханука</i>	Свято Оновлення. Популярне свято, яке відзначають <i>у грудні</i>; нагадує про те, як Маккавеї визволили євреїв від сірійсько-грецького панування, а також про повторне присвячення Єрусалимського храму в грудні 165 року до н.е. У свято прийнято впродовж восьми днів запалювати свічки
• <i>Пурим</i>	Свято Жеребів. Відзначається <i>в кінці лютого або на початку березня</i>; нагадує про порятунок євреїв у Персії V ст. до н.е. з «рук» Гамана, який хотів їх повністю винищити (<i>Естер 9:20-28</i>).

• <i>Песах</i>	Свято Пасхи. Встановлення для нагадування про визволення євреїв з єгипетського полону (рабства) (1513 р. до н.е.). Це найдавніше й найважливіше свято євреїв. Відзначається 14 нісана (за єврейським календарем), що переважно припадає на <i>кінець березня або початок квітня</i>. Кожна єврейська родина збирається разом, щоб спільно спожити пасхальну вечерю, або седер. Протягом наступних семи днів не можна вживати їжу із закваскою. Цей період називають святом Опрісноків (маці) (<i>Вихід 12:14-20, 24-27</i>).
Звичай	Особливості
• <i>Обрізання</i>	Обряд, який виконується на восьмий день життя єврейських хлопчиків. Часто його називають Авраамовою угодою, оскільки обрізання було знаком угоди між Богом і Авраамом. Цей обряд обов'язковий для чоловіків, які навертаються в іудаїзм (<i>Буття 17:9-14</i>).
• <i>Бар міцва (внизу)</i>	Буквально цей обряд означає «син заповіді», «стосується досягнення зрілості з релігійного й юридичного погляду, а також моменту, коли в хлопців у віці 13 років в один день офіційно починається час зрілості». Обряд став єврейським тільки в XX ст. н.е. (<i>«Іудейська енциклопедія»</i>).

• <i>Мезуза (вгорі)</i>	Дім євреїв зазвичай легко розпізнати завдяки мезузі, або сувою у футлярі, прикріпленого до правого одвірка. Мезуза – це шматочок пергаменту, на якому написані слова з книги Второзаконня (Повторення Закону 6:4-9 і 11:13-21). Його скручують, вкладають у футлярчик і прикріплюють до дверей кожного житлового приміщення.
• <i>Ярмุลка (шапочка для чоловіків)</i>	В «Іудейській енциклопедії» говориться: «Ортодоксальні євреї... вважають покриття голови в синагозі й поза нею ознакою вірності єврейській традиції». Талмуд вважає це необов'язковим звичаєм. Хасидські жінки завжди покривають голову або голять волосся й носять перуку. Танах взагалі не згадує про покриття голови під час поклоніння.

**ПОРІВНЯЛЬНА ТАБЛИЦЯ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ
ХРИСТИЯНСТВА І БУДДИЗМУ (Теми 5-6)**

	Християнство	Буддизм	
		Хінаяна	Махаяна
Бог	Особистість, Творець світу і Спаситель людини	Немає ніякого Бога	Безліч богів, які принципово нічим не відрізняються від світу і допомагають людині

<i>Одкровення</i>	Бог відкриває людині сенс життя і шлях до спасіння	Одкровення не існує, замість нього – внутрішнє просвітлення
<i>Спасіння</i>	Єднання з Христом. Обожнення	Нірвана
<i>Людина</i>	Унікальна особистість, яку любить Бог, який створив людей для вічної блаженної любові	Істота, яка безкінечно перевтілюється, поки не досягне нірвани
<i>Страждання</i>	Душевна і тілесна біль як наслідок розлуки з Богом	Перевтілення, сансара тотожна існуванню
<i>Гріх</i>	Відступництво від волі Божої	Накопичення карми
<i>Каяття</i>	Бажання і прагнення повернутися до Бога	Не існує
<i>Шлях до спасіння</i>	Віра і діяльна любов	Створення передумов для внутрішнього просвітлення

ОСНОВИ ХРИСТІЯНСЬКОГО ВІРОВЧЕННЯ ***(ЗАКЛАДЕНІ В НАСТАНОВАХ БІБЛІЇ) (Тема 6)***

Десять заповідей Божих

1. Я Господь Бог твій, не будеш мати інших богів, крім Мене.
2. Не роби собі ідола або чогось подібного до того, що на небі вгорі, або на землі долі, або у водах під землею, і не вклоняйся їм, і не служи їм.
3. Не взивай даремно імені Господа Бога твого.
4. Пам'ятай день святий святкувати: шість днів працею і роби в них усі діла свої, а день сьомий – свято Господу Богу твоєму.
5. Шануй отця свого і матір свою, – добре тобі буде і довго житимеш на землі.

6. Не вбивай.
7. Не перелюбствуй.
8. Не кради.
9. Не свідчи ложно на свого ближнього.
10. Не жадай жони приятеля свого, не жадай дому ближнього свого, ані поля його, ані слуги його, ані вола його, ані осла його, ані всякої скотини його, ні чогось іншого, що є в ближнього твого.

Євангельські блаженства

1. Блаженні вбогії духом, бо їхнім є Царство Небесне.
2. Блаженні ті, хто плачуть, бо вони втішаться.
3. Блаженні тихії, бо вони залишать слід на землі.
4. Блаженні голоднії й спраглі справедливості, бо вони вдовольняться.
5. Блаженні милостивії, бо вони помилені будуть.
6. Блаженні чистії серцем, бо вони Бога бачитимуть.
7. Блаженні миротворці, бо вони синами Божими назвуться.
8. Блаженні переслідувані за праведність, бо їхнім є Царство Небесне.
9. Блаженні, коли ганьбитимуть вас і проганятимуть, і наговорюватимуть всяке лихе слово на вас Мене ради.

Дві головні заповіді Божі

1. Возлюби Господа Бога твого всім серцем твоїм і всією душею твоєю, і всею мислюю твоєю.
2. Возлюби ближнього твого, як самого себе (Мт. 22, 37, 39).

Три головні християнські чесноти

1. Віра.
2. Надія.
3. Любов.

Сім святих тайнств, які визначають повноту і досконалість благодаті Божої

1. Хрещення.
2. Миропомазання.
3. Сповідь.
4. Євхаристія.
5. Священство.
6. Шлюб.
7. Єлеосвячення.

Сім дарів Духа Святого, якими духовно квітне і благоприкрашається Церква Христова

1. Дух страху Божого (синівське благоговіння перед Богом).
2. Дух пізнання (дар пророчий і пастерський).
3. Дух сили (дар сили духовної, кріпость душі і сила волі).
4. Дух поради (дар духовного водительства, наставництва).
5. Дух розуміння (чуйність душі до всього доброго й святого).
6. Дух мудрості (уміння жити за заповідями Божими).
7. Дух Господній (дар благочестя й праведності).

Дари Духа Святого належить здобувати молитвою, вірою та добрими ділами.

Гріхи смертні з протилежними їм чеснотами

1. Гордість – Смиренність.
2. Захланність – Щедрість.
3. Нечистота – Чистота.
4. Заздрість – Доброзичливість.
5. Нестриманість – Поміркованість.
6. Гнів – Лагідність.
7. Лінивість – Працелюбність.

Обов'язки християнина

1. Неділі і свята святкувати.
2. У неділю і свята відвідувати церкву і побожно брати участь у службі Божій та інших церковних богослужіннях.
3. Установлених святою Церквою постів додержувати.
4. Принаймні один раз на рік, у св. Великий піст, сповідатися і причащатися св. Тайн.
5. Весілля в заборонений св. Церквою час не справляти.

Основи віри, які кожний християнин повинен знати і в них вірувати

1. Є один Бог, Який з любові Своєї все створив і всім керує.
2. Бог є справедливий Суддя, що за добро нагороджує, а за зло карає.
3. Бог – Один в трьох Особах: Бог Отець, Бог Син і Бог Дух Святий, або Пресвята Трійця.
4. Син Божий став чоловіком, страждав, вмер на хресті і воскрес для нашого спасіння.
5. Господь Ісус Христос заснував Єдину Соборну і Апостольську Церкву, в якій здійснюється спасіння людини.
6. Благодать Божа конче потрібна для нашого спасіння.
7. Є вічне життя і воскресіння мертвих.

Плоди Духа Святого

1. Любов.
2. Радість.
3. Мир.
4. Довготерпіння.
5. Благодать.
6. Милосердя.
7. Віра.

8. Смиренність.
9. Стриманість.

ТАБЛИЦЯ КОНФЕСІЙНИХ ВІДМІННОСТЕЙ У ХРИСТІЯНСТВІ
(Тема 7)

	Православ'я	Католицизм	Протестантизм
1	2	3	4
I. Організація церкви			
Ставлення до інших християнських конфесій	Вважає себе єдиною істинною церквою	Вважає себе єдиною істинною церквою. Проте після II Ватиканського собору (1962- 1965) прийнято говорити про православні церкви як про «сестри-церкви», а про протестантів – як про «церковні об'єднання».	Різноманітність поглядів, аж до відмови вважати обов'язковою для християнина належність до будь-якої конкретної конфесії.

Внутрішня організація Церкви	Зберігається поділ на помісні церкви. Існують численні відмінності в обрядових та канонічних питаннях (наприклад, з приводу визнання чи невизнання григоріанського календаря). В Росії під егідою Московського Патріархату знаходяться 95% віруючих, а найбільш стара з альтернативних конфесій є «старообрядництво».	Організаційна єдність, яка кріпиться авторитетом Папи (який очолює Церкву), при значній автономії чернечих орденів. Існують нечисленні групи старокатоликів і католиків-лефевристів (традиціоналістів), які не визнають догмат про непогрішність Папи.	В Західній Європі поширені <i>лютеранство й англіканство</i>, де домінує централізація. В США і ряді інших країн найбільш активний <i>баптизм</i>, організований за федеративним принципом: баптистська община автономна суверенна, підпорядковується тільки Ісусу Христу.
Стосунки зі світською владою	В різні епохи і в різних країнах православні церкви то знаходились в союзі («симфонії») з владою, то підпорядковувались їй в громадянському відношенні.	До початку Нового часу за своїм впливом церковна влада конкурувала зі світською, а Папа мав світську владу на значних територіях.	Різноманітні моделі стосунків з державою: в одних європейських країнах (наприклад, у Великобританії) державна релігія, в інших – повне відділення від держави.

Ставлення духовенства до шлюбу	Біле духовенство (тобто все духовенство, за виключенням монахів) має право укладати шлюб один раз.	Духovenство дає обітницю безшлюбності (целібат), за виключенням священиків церков східного обряду.	Шлюб можливий для усіх віруючих.
Чернецтво	Існує чернецтво, духовним наставником якого вважається св. Василь Великий. Монастирі поділяються на «спільножительні» зі спільним майном і загальним духовним наставництвом та «осібножительні»	Існує чернецтво, яке остаточно отримало орденський характер в XI-XII ст. Найбільший вплив мав орден св. Бенедикта. Пізніше виникли інші ордени: чернечі та духовно-лицарські.	Відкидають ідею чернецтва
Вищий авторитет у справах віри	Вищими авторитетами є Святе Письмо та Священний Переказ, які включають в себе праці отців і вчителів Церкви; віровизначення і правила Вселенських соборів.	Вищим авторитетом є Папа, коли він висловлює свою позицію з питань віри (догмат про безгрішність Папи). Також визнається авторитет Святого Письма та Священного Переказу. Католики вважають собори своєї Церкви Вселенськими.	Вищим авторитетом є Біблія. Проте в одних напрямках зберігається близький до католицького погляд на церковну ієрархію як на авторитет в трактуванні Біблії. В інших – можливий крайній індивідуалізм («кожен читає власну Біблію»).
II. Догмати			

<i>Догмат про сходження Духа Святого</i>	Вважається, що Дух Святий сходить тільки від Отця через Сина.	Вважається, що Дух Святий сходить і від Отця, і від Сина (<i>лат. filioque</i> – «і від сина»). Католикам східного обряду дозволяється мати іншу думку з цього питання.	Конфесії, що входять до Всесвітньої Ради Церков, приймають Короткий, загальнохристиянський (апостольський) Символ віри, який не торкається цього питання.
<i>Вчення про Діву Марію</i>	Богомати не мала особистого гріха, але несла наслідки первородного гріха, як усі люди. Православні вірять у вознесіння Богоматері після успіння (кончини), хоча догмата про це немає.	Існує догмат про непорочне зачаття Діви Марії, що означає відсутність не тільки особистого, але й первородного гріха.	Марія сприймається як образ досконалої жінки, проте католицькі догмати про неї відкидаються.
<i>Ставлення до чистилища та вчення про «митарства»</i>	Існує вчення про «митарства» («приватний суд») – про випробовування душі померлого після смерті.	Існує віра в «приватний суд» над померлим (який передує останньому, Страшному Суду) і в чистилище – передпокій раю, де помелі звільняються від гріхів та їх наслідків.	Заперечують чистилище та вчення про «митарства».
III. Біблія			
<i>Співвідношення авторитетів Святого Письма та Священного Переказу</i>	Святе Письмо розглядається як частина Священного Переказу.	Святе Письмо прирівнюється до Священного Переказу.	Святе Письмо вище Священного Переказу.

IV. Церковна практика

Тайнства	Прийняті сім тайств: хрещення, миропомазання, покаяння, євхаристія, шлюб, священство, елеєосвячення (соборування).	Прийняті сім тайств: хрещення, миропомазання, покаяння, євхаристія, шлюб, священство, елеєосвячення.	В більшості напрямків визнають тільки причастя і хрещення; кілька напрямків (гол. чином анабаптисти і квакери) не визнають тайств.
Прийом нових членів у лоно Церкви	Здійснюється хрещення дітей; бажано хрещення в три занурення. Миропомазання і перше причастя здійснюються відразу після хрещення.	Здійснюється хрещення дітей (через окроплення і обливання). Конфірмація (миропомазання) і перше причастя здійснюється в свідомому віці (від 7 до 12 років); при цьому дитина зобов'язана знати основи віри.	Як правило, через хрещення в свідомому віці з обов'язковим навчанням основам віри.
Особливості причастя	Євхаристія здійснюється на квасному хлібі (хліб, виготовлений на дріжджах); причастя для духовенства та мирян «під двома видами»: Тілом Христовим у вигляді хліба і Його Кров'ю – у вигляді вина.	Євхаристія здійснюється на опрісноках (прісний хліб, виготовлений без дріжджів); звичайно причастя «під двома видами» для духовенства, для мирян – «під одним видом» (тільки хлібом).	В різних напрямках використовуються різні види хліба для причастя.
Ставлення до сповіді	Сповідь в присутності священика вважається обов'язковою; прийнято сповідуватися перед кожним причастям. У виключних випадках можливе і пряме покаяння перед Богом.	Сповідь в присутності священика вважається бажаною хоча б раз на рік. Як виключення можливе і пряме покаяння перед Богом.	Не визнається роль посередників між людиною і Богом. Ніхто не має права сповідувати і відпускати гріхи.

Богослужіння. Мова богослужіння	Головним богослужінням є літургія за східним обрядом. В більшості країн богослужіння на національних мовах; в Росії, як правило, на церковнослов'янській мові.	Головним богослужінням є літургія (меса) за латинським і східним обрядами. Богослужіння національною мовою, а також на латині.	Різноманітні форми богослужіння. Богослужіння національними мовами.
Вшанування ікон та хреста	Надзвичайно розвинуте вшанування хреста, ікон. Іконопис православні відокремлюють від живопису як виду мистецтва, не обов'язкового для спасіння.	Вшановуються зображення Ісуса Христа, хреста і святих. Вважається за необхідне чітко відрізнити молитву перед іконою від молитви іконі; допускається лише перша.	Ікони не шануються. В храмах і молитовних будинках присутні зображення хреста, а в регіонах, де поширене православ'я, – православні ікони.
Ставлення до культу Діви Марії	Прийняті молитви Діви Марії як Богородиці, Матері Божій, заступниці	Прийняті молитви Діви Марії як Пресвятій Діви, Матері Божій, заступниці	Култ Діви Марії відсутній.
Вшанування святих	Вшановуються святі, їм моляться як заступникам перед Богом.	Вшановуються святі, їм моляться як заступникам перед Богом.	Не шануються святі.
Молитви про померлих	Прийняті молитви про померлих.	Прийняті молитви про померлих.	Не прийняті молитви про померлих.

ЩО ТАКЕ ВАТИКАН? (Тема 7)

Це **держав**а (держава-місто), розташована в межах Італії, у північно-західній частині Риму; **центр Рим**о-католицької церкви. Столицею Держави-міста є Ватикан. Населення 850 осіб (за даними 2006 р.). Близько 700 осіб є громадянами Ватикану; 100 осіб – військовослужбовці (швейцарська гвардія). Державні мови: італійська і латинська (релігійна). Релігійна належність:

католицизм. Глава держави: Папа Бенедикт XVI (Йозеф Ратцингер) (з 19 квітня 2005 р.), який уповноважений здійснювати законодавчу, виконавчу і судову владу. *Урядом керує* державний секретар – кардинал Анжело Солано (з 29 червня 1991 р.). Держава має *конгрегації* з питань віронавчання; східних церков; з проблем єпископів; богослужіння і священного вчення; з проблем духовенства; чернечих орденів і місіонерських спільнот; євангелізації народів; зі справ канонізації; католицької освіти. Ватикан – має визначні культурні багатства світового масштабу. З 1982 р. занесені до списку ЮНЕСКО: собор св. Петра, Ватиканський палац, музеї, архіви, бібліотека, парки, обсерваторія.

Свою назву держава отримала від однойменного палацу – резиденції Папи Римського, який керував до 1870 р. Папською областю. Теперішній Ватикан є правонаступником цієї області, яка існувала з 756 р. (коли франкський король Піпін Короткий подарував Папі Стефану II Рим і декілька провінцій центральної Італії) і до 1870 р. (коли італійські війська ввійшли у «вічне місто» і проголосили його столицею Італії). Згідно з Латеранською угодою між італійським урядом і Папою Римським у 1929 р., була утворена держава Ватикан.

Ватикан визнав незалежність України 8 лютого 1992 р.

ОСНОВНІ ПРАВИЛА ІСЛАМСЬКОЇ МОРАЛІ (Тема 8)

Іслам подібно до інших великих релігій пропонує етичне вчення, яке на думку мусульман, дійсне в будь-який час і за будь-яких обставин. Джерелом його є Коран.

Стосунки в сім'ї, у громаді та суспільстві загалом регламентуються такими правилами:

- 1.** І допомагайте один одному в праведності і благочесті; але не допомагайте один одному в гріху і беззаконні.
- 2.** Хай буде серед вас община людей, які закликають до добра і проповідують справедливість та забороняють зло.
- 3.** Стережіться припущення (будь-якої думки про інших), бо це помилкова розмова, не слухайте таємних розмов, не робіться суперниками в стосунках один із одним, не шукайте недоліків в інших, не заздріть один одному, не ворогуйте один з одним. Будьте братами, о раби Аллаха.
- 4.** Хто любить в ім'я Аллаха, хто ненавидить в ім'я Аллаха, хто подає в ім'я Аллаха, хто відмовляється від милостині в ім'я Аллаха – той удосконалив віру.
- 5.** Якщо хтось іде з несправедливою людиною, щоб її зміцнювати, і знає, що вона несправедлива, той залишає іслам.
- 6.** Той, хто допомагає своєму народові в неправому ділі, нагадує нерозумного верблюда.
- 7.** Лише той віруючий, хто побажав своєму братові те, що побажав собі.

ГЛОСАРІЙ

Абсолют – в ідеалістичній філософії – єдина, безначальна і безкінечна духовна першооснова всього існуючого. У релігії – це абсолютна основа, Бог.

Аватара (в індуїзмі) – втілення бога в образах інших богів, людей або тварин.

Адат – звичаєве мусульманське право, на відміну від офіційного права – шаріату.

Аллах – ім'я Бога в мусульманській релігії.

Аматерасу – богиня сонця, верховне божество синтоїстського пантеону.

Амінь – поняття ввійшло у християнство із богослужіння древніх євреїв і вживається як заключне слово молитви, що підтверджує і закріплює істину.

Амулет – предмет, який наділяється надприродною силою, здатністю захищати, оберігати свого власника від всіляких нещасть, чар тощо.

Ангел – в іудаїзмі, християнстві, ісламі – небесний служитель Бога, надприродна істота, посередник між Богом і людьми.

Анімізм – віра в надприродне існування душі і духів.

Ансари (араб. – помічники) – мешканці Ясріба (Медини), що підтримали пророка Мухаммеда після переселення (хіджри) з Мекки і стали його послідовниками.

Антихрист – у християнській релігії супротивник Христа, посланець Сатани.

Апокрифи – твори іудейської та ранньохристиянської літератури, сюжетно пов'язані з творами канонічної літератури, які, однак, давали тлумачення подій, відмінне від офіційного церковного віровчення.

Аполлон – бог світлого начала, охоронець космічної і людської гармонії в античній Греції та Римі.

Апостоли – в ранньому християнстві – перші учні Ісуса Христа, мандрівні проповідники (їх, за Новим Заповітом – 12).

Аріанство – одна з течій у християнстві IV-VI ст. н.е., названа за ім'ям її засновника александрійського священика *Арія* (помер 336 р.), який твердив, що Син Божий Христос не справжній Бог, а лише «пречудесне творіння» Бога-Творця. Аріанство було

визнане Нікейським собором у 325 р. єретичним, а сам Арій відлучений від церкви.

Армагеддон – у віровченні Свідків Єгови – остання битва між силами Христа і Сатани. Слово Армагеддон – це назва місцевості в Палестині, де часто відбувалися військові сутички. Єговісти пов'язують Армагеддон з атомною катастрофою, з третьою світовою війною, у вогні якої загине все грішне людство, живими залишаться тільки Свідки Єгови (померлі єговісти воскреснуть) і ті, хто їм допомагав.

Астральні культи – шанування небесних світил, природних явищ, а також пов'язані з ними релігійно-магічні дії.

Атеїзм – термін для характеристики таких світоглядних орієнтацій людини, які утверджують її в бутті, вільному від необхідності апелювати до надприродного.

Аугсбурзьке сповідання – найважливіший документ лютеранства, складений Ф. Меланхтоном на підставі вчення М.Лютера.

Афіна – давньогрецька богиня мудрості і справедливої війни (Афіна Паллада).

Ахімса (санскр. ахімса – ненасильство) – в індуїзмі, буддизмі, джайнізмі релігійно-етичний принцип, який означає: не слід робити нічого, що завдає страждань або бентежить інших. Не можна переривати чийогось життя: істота, яку було забито, мусить знову повертатися в ту ж саму форму життя, щоб вичерпати визначений їй строк, і лише потім перейти в інше тіло.

Аят – найменший відокремлюваний уривок коранічного тексту, вірш Корану.

Бaptизм – один з напрямів у протестантизмі, що виник на початку XVII ст. Єдиним джерелом віровчення визнає Біблію, особисте спасіння вважає справою віри у спокутну жертву Христа.

Біблія – звід книг, що утворюють Святе Письмо християнства. Складається з двох частин: *Старого* і *Нового Завітів*. Перша її частина (Старий Завіт) вважається священною також в іудаїзмі. В Біблії викладені основи іудейського і християнського світогляду та віровчення.

Берегині – за східнослов'янськими віруваннями – добрі жіночі духи, які забезпечують охорону родин і осель, захисниці посівів, покровительки рибалок тощо.

- Благословення** – у християнстві – знак хрестом, образом, рукою, покладання обох рук священика на голову віруючого як акт передачі благодаті Святого Духа.
- Бог** – верховна надприродна істота, яка наділяється різними властивостями і є головним об'єктом шанування, поклоніння майже в усіх релігіях.
- Боголюдина** – Бог, який втілюється у людський образ. У християнстві Ісус Христос – Бог-Син і одночасно людина.
- Богородиця** – жіноче божество в багатьох релігіях. Божа Мати, Богиня, яка народжує Бога чи богів. До числа богородиць належали вавилонська Іштар, малоазійська Кібела і фінікійська Астарт. Близька до них і грецька Деметра. У християнстві Богородиця – діва, яка народила Ісуса Христа, Сина Божого.
- Богослужіння** – здійснення певних релігійних обрядів. Має на меті естетичний та психологічний вплив на віруючих за допомогою спеціально організованих інсценувань, проповідей, співу тощо.
- Бодхі** – одне з основних понять буддизму (особливо махаяни). Означає найвищий стан свідомості, тобто духовне просвітлення індивіда. За значенням це поняття дуже близьке до терміна «нірвана», проте відрізняється від нього більш вагомим акцентом на пізнавальній функції свідомості людини.
- Бодхісатва** (санскр. досл. – той, хто прагне просвітлення) – людина чи будь-яка інша істота, яка прийняла рішення вийти з кола сансари і стати буддою.
- Братства** – національно-релігійні та просвітницькі громадські організації XV-XVIII ст. при православних церквах України, що боролися за національно-культурну незалежність народу від польського католицизму, здійснювали релігійну та світську освіту населення.
- Брахма** – вищий Бог у пантеоні індуїзму, Бог-творець. Один з богів трімурті (тріади).
- Брахман** (брамін, браман) – жрець, представник вищої касты (верстви) в Індії.
- Брахманізм** – стародавня індійська релігія, яка виникла на початку I тис. до н. е., як подальший розвиток ведичної релігії.
- Будда** – 1) ототожнюється з *Сіддхартхою Гаутамою Шак'ямуні*, який є засновником буддизму; 2) у буддизмі тхеравади людина, яка досягла найвищої межі духовного розвитку; 3) у буддизмі

махаяни унаочнений Гаутамою Шак'ямуні символ який втілює у собі ідеал межі духовного розвитку.

Вайш'ї – третя по статусу варна в Давній Індії – представники соціального стану землеробів, скотарів, купців – всіх тих, хто живе заходами від торгівлі та сільського господарства.

Варна – соціальний стан у стародавньому індійському суспільстві, існування якого освячувалося релігією.

Ватикан – Папська держава, розташована на території Риму (площа 44 га), центр Римської католицької церкви, офіційна резиденція Пап і Римської курії.

Веди (санскр. – досл. «священне знання») – найдавніша пам'ятка індійської релігійної літератури.

Виправдання вірою – протестантське вчення про те, що спасіння досягається лише завдяки вірі у Христа, незалежно від дотримання тих чи інших формалізованих норм поведінки. Принцип проголосив М.Лютер і спрямував його проти католицизму.

Вільнодумство – ідейна течія, яка проголошує право розуму на вільний критичний розгляд положень релігії, а також на незалежне від релігії дослідження навколишнього світу.

Віра релігійна – невіддільна ознака релігійної свідомості, особливістю якої є прийняття істинності релігійного вчення, визнання реального існування надприродних сил, властивостей і відносин без жодних раціональних доведень.

Віровчення – система догматів і уявлень тієї чи іншої церкви, течії, секти; богословське тлумачення вчення про релігійні погляди на світ, людину, її мораль і поведінку, а також на церкву, її роль у життєдіяльності людини та суспільства.

Віротерпимість – визнання за людиною права сповідувати будь-яку релігію; терпиме, толерантне, шанобливе ставлення до представників інших віросповідань.

Віфлеєм – місто в Палестині поблизу Єрусалима. Священне місце у християн і в іудеїв. Тут народилися Ісус Христос і Давид.

Вішну – Бог-охоронець життя в індуїстському пантеоні. Один з богів трімурті.

Волхви – у народів Стародавнього Сходу – мудреці, які передбачали майбутнє за зірками, лікували людей, розгадували сни, тлумачили священні писмена. У стародавніх слов'ян –

чарівники, віщуни. За Біблією, волхви першими привітали народження Ісуса Христа.

Ворожіння, ворожба – магічні дії, спрямовані на те, щоб заподіяти шкоду або допомогти комусь.

Гарем (від араб. харім – «заборонений») – частина дому, в яку не допускаються посторонні, вона призначена для жінок (мати, дружина, дочки, родички хазяїна, а також невольниці і жіноча прислуга).

Гаутама – за індуїстською традицією – родове ім'я царевича *Сіддхартхи* з племені шак'я, який став мандрівним проповідником, а згодом *Буддою*, засновником релігійно-філософського вчення буддизму.

Геній – прабатько роду, бог чоловічої сили в Стародавньому Римі, уособлення внутрішніх сил і здібностей чоловіка.

Герої – в давньогрецькій міфології і релігії – сини або нащадки божества і смертної людини (Ахілл, Асклепій, Геракл, Персей, Одисей, Едіп, Тезей, Менелай та ін.).

Говіння – обряд, за допомогою якого у православній церкві готують віруючих до таїнства причастя.

Гріх – вчинок (поведінка) людини, що виявляється у неприйнятті чи порушенні релігійних цінностей.

Гуру – духовний дорадник індуїстської родини, вчитель.

Гяур – немусульманин або мусульманин, який впав у безвір'я.

Дао (кит. «шлях», «Бог») – 1) сутність і першопричина світу, те що існувало до Неба і Землі; 2) шлях, яким належить слідувати світу і всім людям.

Даосизм (кит. «дао цзя» чи «дао цзяо») – це *релігія*, створена на основі філософії Лао-цзи та релігійних народних вірувань шаманістського характеру і одна з основних *релігійно-філософських шкіл*, складне синкретичне утворення, що включає в себе релігійну доктрину, практику й філософію, а також психофізіотехніку.

Далай-лама – титул глави ламаїстської церкви в Тибеті, якого шанують віруючі як «живого Бога» (бодхісатву) в образі людини. Цей титул встановлено в XIV ст.

Джайнізм – одна з релігій Індії, що виникла в VI ст. до н. е. Засновником джайнізму вважається сучасник Будди – Махавіра Вардхамана, якого за дотримання ним аскетичного способу життя назвали Джіною-переможцем.

Джихад (газават) – війна проти гяурів (невірних, не мусульман), яку мусульмани вважають священною. Той, хто загинув у цій війні, вважається мучеником (шахидом), якому вже на час його загибелі уготоване місце в раю.

Де – 1. В даосизмі – доброчесність, або сила (блага сила); запас Дао, який початково є у будь-якій окремій речі (її природний потенціал). 2. Згідно за Конфуцієм – благодать, доблесть, духовна енергія, мораль, доброчесність, які повинні бути властивими імператору.

Декан – помічник абата в католицькому монастирі; старший священик у католицькій та англіканській церквах, який відає справами кількох парафій, а також старший кардинал-єпископ.

Демонологія – релігійне вчення про демонів (дияволи, чорти та ін.), яких православ'я визнає істотами, що вийшли з підкорення Богу.

Дервіш – в ісламі – злиденний мандрівний аскет.

Диякон – третій, нижчий сан священнослужителя, помічник єпископа і священика під час богослужіння в православній, католицькій, англіканській і протестантській церквах. Він самостійно не має права здійснювати таїнства.

Діоніс – давньогрецький бог виноградарства, виноробства, рослинності, продуктивних сил землі.

Догмати релігійні – основні положення віровчення, що визнаються як вічні і незмінні істини, встановлені Богом і обов'язкові для віри в них усіх віруючих.

Дух – у релігії та міфології безплотна, надприродна сутність, яка уособлює людське мислення, свідомість, психічні здібності.

Духовенство – служителі культу, організовані за ієрархічним принципом. Вважають себе посередниками між Богом та людьми і здійснюють культові дії, а також виконують роль проповідників віровчення певної релігії.

Душа – за релігійними уявленнями – духовна сутність людини, яка протистойть тілесному та визначає життя і здібності особи. (У філософії – свідомість людини в усьому її обсягу і всіх формах прояву.)

Дхарма («закон», «релігія», «обов'язок», «істина», «доктрина») – 1) *в індуїзмі* – істинна реальність, основа світу, онтологічний початок буття; спосіб досягнення чогось; благодотворне містичне вчення; порядок поведінки, монастирський устав; 2) *в буддизмі* – доктрина, вчення Будди; закон, правило, моральні норми життя;

умова; феноменальний прояв світу; спалахи психофізичної енергії; визволення від ярма сансари, досягнення нирвани; кармінна «заслуга», досягнена за допомогою добрих справ; доля або життєвий шлях людини.

Єзуїти – члени католицького чернечого ордену «Товариство Ісуса», створеного у 1534 р. іспанцем Ігнатієм Лойолою для боротьби з народними рухами і передовою думкою, зміцнення авторитету католицької церкви.

Езотеричний – внутрішній, недоступний для пізнання «непосвяченим».

Екзотеричний – призначений для пізнання «непосвяченими», на противагу езотеричному.

Екуменізм – погляди, що відбивають прагнення християн різних конфесій до об'єднання в «єдину Церкву Христову» при збереженні плюралізму у віровченні, культі й організації.

Енцикліка – послання Пали Римського до всіх католиків чи окремої країни, віруючих інших віросповідань, інколи – до невіруючих. Присвячується найважливішим суспільно-політичним, релігійним, моральним питанням.

Есхатологія – релігійне вчення про кінцеву долю окремої людини, людства і світу в цілому.

Епархія – церковний адміністративний округ на чолі з архієреєм (єпископом).

Єпископ – (по-іншому – архієрей) – вищий ступінь священства в християнських церквах, які визнають єпископат.

Єпитимія – церковне покарання віруючих християн за порушення церковних канонів, наказів, розпоряджень духовенства, а саме: тривала молитва, посилений піст, земні поклони перед іконою та ін.

Єресь – погляди і вчення, що відступають від прийнятої церквою доктрини в питаннях догмату і культу.

Єретик – у християнстві – людина, що відступила від догм панівної церкви.

Жертвоприношення – один із стародавніх релігійних обрядів, принесення жертв духам померлих предків, обожнюванням предметам, богам, злим духам тощо. У тій чи іншій формі жертвоприношення збереглося в усіх релігіях і до нашого часу – запалювання свічок і лампад, освячення хліба, плодів, поминання батьків, на могилах, причастя, обітниця тощо.

Життя святих – життєписи мучеників, аскетів, князів та інших осіб, проголошених церквою святими (канонізованими).

Закят (араб.) – податок на майно і доходи, що приписується шаріатом і вважається одним з обов'язків кожного мусульманина.

Замзам (Земзем) – священне джерело біля Кааби в Мекці.

Заповіді – релігійно-моральні настанови в іудейській релігії, які (на думку іудеїв) власноручно написані Богом Яхве на кам'яних плитах і вручені Мойсею на горі Синай. З виникненням християнства були доповнені заповідями блаженств, що (на думку християн) були проголошені Ісусом Христом у Нагірній проповіді і включені до християнського віросповідального канону.

Заратустра (Заратуштра, Зороастр) – пророк і реформатор давньоіранської релігії, що отримала назву зороастризму.

Зевс – верховне божество в Стародавній Греції, батько богів і людей, глава олімпійської сім'ї богів.

Ібліс – (диявол, сатана) – ім'я ангела, скинутого з небес Аллахом, який став ворогом Аллаху, його називають також Шайтан (як главу всіх злих духів – шайтанів).

Ідзанагі й Ідзанамі – одні з перших японських божеств, брат і сестра, подружня пара. Вони належать до останньої пари богів, які з'явилися на початку світобудови і входять до семи поколінь богів. *Ідзанагі* – «бог, що приваблює до себе», *Ідзанамі*, його молодша сестра – «богиня, що приваблює до себе». Згідно з японською міфологією і релігією: небесні боги веліли їм закінчити створення нижнього світу – землі, яка була в рідкому стані. Ця подружня пара народила (створила) Японські острови, а також чимало богів (загальна кількість 35). Від бога Ідзанагі народилися три великих боги: Аматерасу (богиня сонця); Цукіємі (бог ночі і місяця); Суса-но-о (бог вітру і водного простору).

Ікона – живописне або рельєфне зображення богів, святих та інших сакральних істот, які є об'єктом релігійного поклоніння і шанування. Культ ікони у християнстві утвердився в VI ст., на українські землі прийшов разом із введенням християнства у Київській Русі.

Імам – духовна особа в ісламі: 1) верховний глава шіїтського напрямку ісламу; 2) основоположник кожного з чотирьох напрямів сунізму; 3) верховний правитель ісламської

теократичної держави, який зосередив у своїх руках усю повноту світської та релігійної влади; 4) керівник богослужіння в мечеті; 5) духовний керівник, наставник мусульман.

Індугенція – папська грамота, яка давала віруючим відпущення гріхів, тобто звільнення від покарання за скоєний гріх.

Ініціації – обряди прийняття підлітків і молоді у повноправні члени племені. Склалися з суворих, іноді жорстоких фізичних випробувань, таких як надрізи на шкірі, вибивання зубів, вищипування волосся, обрізання, обпалювання тіла вогнем тощо.

Інквізиція – судова установа католицької церкви, створена в XIII ст. для боротьби з еретиками. Скасована у більшості країн Західної Європи у XVIII ст.

Інтронізація – урочистий акт, церемонія зведення на престол (трон) новообраного Папи Римського або патріарха православної церкви; проводиться за спеціальним ритуалом.

Ісус Христос – засновник християнства, центральна фігура у християнській релігії, іпостась (прояв) єдиного Бога, втілена у вигляді людини: за вченням загально визнаного християнства, одна із трьох осіб Святої Трійці, *Спаситель* людства з ярма гріха. Месія в іудейському розумінні. Ім'я *Ісус* походить з грецької мови *Ієсоус*, що в свою чергу є транслітерацією з єврейської *Єшуа*, або *Йошуа*, або ще *Єгошуа* і означає «Яхве є спасінням», «Поміч Єгови», «*Спаситель*». Роки земного життя Ісуса Христа: народився між 7/6-4/3 р. до н. е. у Віфліємі – помер 31 або 33 н. е. Єрусалим, а через два дні (згідно Євангелій) воскрес. Серед своїх прихильників він став відомий як «*Христос*» (грець. переклад єврейського слова «Машинах» – «*Помазаний*»). За життя його часто називали *Назарянин* або *Назорей* – можливо тому, що він був з маленького (кілька тисяч жителів) містечка Назарет, а можливо тому, що дав обітницю «назорейства» – букв. «чистоти», служіння Богові (*Число 6:1-8*). Нова ера в історії людства бере свій початок з часу народження Ісуса Христа. Такий порядок літочислення був запропонований у VI ст. н.е., до цього всі країни Середземномор'я вели його від заснування Рима. За цим літочисленням народження Ісуса

Христа відбулося в 752/753 р. від заснування Рима (1-й рік нової ери).

Кааба – головне святилище ісламу, будівля в центрі Священної Мечеті у Мецці. Мусульмани всього світу під час молитви звертаються обличчям у напрямі Кааби.

Каббала – середньовічне релігійно-містичне вчення, поширене серед найбільш фанатичних прибічників іудаїзму.

Кадило – у християнстві – посудина для обкурювання храму, а також інших приміщень під час богослужіння.

Камі – боги чи духи в японській релігії – синто. Поклоніння усіляким надзвичайним істотам – основа синтоїзму.

Канон – встановлене християнською церквою правило, яке не підлягає перевірці і сумнівам й повинно сприйматися як істина.

Кардинал – найвищий духовний сан у католицькій церкві. Право возведення в кардинальський сан належить тільки Папі Римському. Кардинали – найближчі помічники Папи, їхнім зібранням (конклавом) і з їхнього ж середовища обирається Папа.

Карма (санскр. «дія», «жребій») – загальна сума вчинків, здійснених будь-якою живою істотою за всі втілені життя і їх наслідки, які визначають характер теперішнього існування і майбутнього народження.

Катехізис – керівництво для елементарного навчання християнської віри.

Кибла (араб.) – спрямованість на Мекку, точніше на Каабу, якої потрібно дотримуватись під час мусульманської молитви і відправлення низки ритуалів.

Кисво-Печерська лавра (Успенська) – один із найдавніших монастирів в Україні, заснований у 1051 р. Став найбільшим релігійно-культурним центром Київської держави та України.

Клерикалізм – суспільно-політичний рух, що домагається панування церкви і духовенства в усіх сферах життєдіяльності суспільства.

Коляда – цикл стародавніх слов'янських язичницьких свят, присвячених аграрному культу, які супроводжувались веселими звичаями: виряджанням, іграми, танцями, ворожінням, бенкетуванням, відвідуванням домівок із побажанням господарям щастя та добробуту, обдаруванням колядників та ін. Після прийняття християнства коляда частково збіглася зі святом Різдва.

- Конклав** – зібрання кардиналів, яке скликається для обрання нового Папи, а також назва приміщення у Ватиканському палаці, де проходить ця процедура.
- Конкордат** – договір між Папою Римським і урядом певної держави, згідно з яким визначаються становище та привілеї католицької церкви у цій країні.
- Конфесія** – приналежність до будь-якої Церкви, релігійної організації, яка має своє віровчення, культову практику та організаційну структуру.
- Конфуціанство** (кит.) – *жу цзя* чи *жу цзяо*, «школа вчених інтелектуалів», «школа освічених людей» – релігійно-філософське або етико-політичне вчення, яке зародилось в VI ст. до н.е. Питання: чи релігія конфуціанство? до сьогоднішніх днів залишається відкритим. У китайській мові нема слова, що означає релігію, відносно конфуціанства вживається ієрогліф, який перекладається, швидше як вчення. Віра, що є основою будь-якої релігії, в конфуціанстві була замінена соціальною етикою з орієнтацією на моральне самовдосконалення.
- Конфуцій** (Кун-фу-цзи) (551-479 рр.до н.е.) – давньокитайський філософ, засновник конфуціанства. Особистість Конфуція історично достовірна.
- Креационізм** – релігійне вчення про створення світу Богом в іудаїзмі, християнстві, ісламі.
- Кредо** – символ віри в католицизмі.
- Культ** – зовнішній вияв поклоніння божеству, сукупність прийнятих у тій чи іншій релігії або релігійній течії обрядів, свят, ритуалів, звичаїв.
- Курія** – назва сукупності верховних установ Ватикану, що відають фінансами, шлюбозрозлучними процесами, питаннями канонізації святих, заснуванням орденів та ін.
- Кшатрії** – друга по статусу варна в Давній Індії. Обов'язок кшатріїв охороняти підданих (воїни).
- Лавра** – назва великих православних чоловічих монастирів.
- Лари** – божества-покровителі певних груп людей (колективів) і їх земель у Стародавньому Римі.
- Ладан** – ароматична смола, що виділяє під час горіння ароматичний дим. Її добувають із надрізів кори дерева босвелії, що росте у Східній Африці.

- Лама** – буддистський монах в Тибеті (буддизм-ламаїзм), який вважається посередником між Богом і людьми, що виконує функції служителя культу, юриста, учителя, лікаря, психолога, наставника, пророка.
- Лао-цзи** (Лао Цзи, Лао Дань, Лі Ер) (579-499 рр. до н.е.) – засновник релігійно-філософського напрямку даосизм. Лао-цзи перекладається як «старий мудрець» або «старий малюк» і не є справжнім іменем філософа, його справжнє ім'я – Лі Ер.
- Левіт** – служитель храму, жрець в стародавній іудейській релігії.
- Легат** – особа, яка виконує особливі доручення Папи Римського у країнах, що з ними Ватикан підтримує дипломатичні відносини.
- Лемури** – в давньоримській релігії – шкідливі тіні, примари мертвих (які не були належним чином поховані), що бродять ночами і насилають на людей безумство.
- Літургія, меса** – основне, головне богослужіння у християнстві, що відбувається у першій половині дня, до обіду.
- Лурд** – невелике місто у Франції, один із центрів паломництва католиків.
- Мавлюд (мавлід)** – свято дня народження пророка Мухаммеда, що відзначається 12 числа місяця рабі аль-авваля (3-го місяця мусульманського місячного календаря).
- Магія** – сукупність обрядів і дій, пов'язаних з вірою у можливість надприродного впливу на оточуючий світ.
- Мантри** – вірші з ведичних текстів, що використовуються як заклинання і чарівні формули.
- Мара** – бог смерті в буддизмі, який царює в цьому світі й прирікає все живе на смерть.
- Махді** – особа, яка йде правильним шляхом під керівництвом Аллаха і має сповістити про кінець світу; *мусульманський Месія*.
- Медресе** – релігійна ісламська школа, де готують мулл, суддів шариатських судів, викладачів і навіть окремих службовців державного апарату.
- Мекка** – головне священне місто мусульман, де народився, жив та починав свою проповідницьку діяльність Мухаммед.
- Мечеть** – ісламський храм.
- Милосердя** – термін, що вживається для позначення м'якості, поблажливості або співчуття виявленого однією особою відносно до іншої. Це – одна з чеснот християнської етики.

Милосердя також відноситься до концепцій справедливості та моральності в поведінці між людьми.

Милостиня — допомога нужденним.

Миро — суміш оливкової олії, білого вина та ароматичних речовин, що використовується під час здійснення таїнства миропомазання у православній церкві.

Митрополит — у православ'ї — сан та звання єпископа, який стоїть на чолі церковно-адміністративної одиниці — митрополії. У церквах з патріаршим управлінням — другий чин після патріарха.

Мінарет — вежа біля мусульманської мечеті, з якої муедзин закликає до молитви (азан).

Мінеї четьї, четьї мінеї — церковний збірник життєписів святих, богослужбових пісень, повчань, канонів, молитов на кожний день року.

Міф (грець.— розповідь, переказ, оповідка) — історично перша форма світоглядного відображення світу, що ґрунтується на оповідях і переказах і характеризується синкретичною єдністю художньо-образного, морального та пізнавального і практичного освоєння дійсності.

Молитва — звернення священика чи самого віруючого до Бога з проханням про дарування блага і відвернення зла.

Монастир — головна форма організації християнського чернецтва, яке об'єднане в громади з єдиним статусом життя, спільно володіє житловими та богослужбовими приміщеннями й іншою власністю.

Монах (або чернець) — особа, яка прийняла обряд постригу і дала обітницю вести аскетичне життя в монастирі згідно з монастирським статутом.

Монотеїзм — уявлення про одного і єдиного Бога.

Монофізитство — богословсько-догматичний напрям у християнстві, який вчить, що Христу властива лише одна божественна сутність, а не дві — божественна і людська. Монофізитів було засуджено на Халкідонському соборі (451 р.). До монофізитських (нехалкідонських) церков належить Вірменська апостольська церква та ін.

Моші — останки тіла святого, що збереглися нетлінними. Предмет релігійного шанування у католицькій і православній церквах.

Мулла — служитель культу в ісламі.

Мухаджири (араб. букв. «переселенці») – термін, що походить від арабського слова хіджра «переселення». Первинно поняття стосувалось переселення в 622 р. з Мекки до Ясрибу (майбутня Медина) групи перших правовірних мусульман на чолі з Пророком Мухаммедом, що втікали від переслідувань язичників.

Мухаммед (араб. «той, кого хвалять») – святий і пророк, що започаткував релігію іслам. Вчені вважають Мухаммеда історичною особистістю, засновником перших громад мусульман, з його слів записано Коран.

Мученики – в католицизмі та православ'ї – особи, які зазнавали страждань від гонінь на християн, але залишилися вірними своєму віровченню. Першими мучениками в українському православ'ї є Борис і Гліб.

Намаз (перс.), саят (араб.) – мусульманська ритуальна молитва, яку виконують п'ять разів на день.

Неорелігії, нетрадиційні культу – нові релігійні течії, що виникли у XX ст.

Нірвана (від санскр. «згасати») – в буддизмі і в джайнізмі – остаточне визволення, особливий стан духу, подолання земних пристрастей і бажань, повний спокій поза буттям і поза часом.

Обрізання – релігійно-магічний обряд відрізання крайньої плоти чоловічого статевого органу, поширений в іудейському (здійснюється на 8-й день після народження малюка спеціальним оператором – моелом) і мусульманському (здійснюється над хлопчиками 7-10 років) культух, а також у багатьох народів Австралії, Америки, Океанії та Африки.

Окультизм (лат. – таємний) – вчення, яке намагається надати позитивного пізнавального характеру містиці і магії, дати обґрунтування різним забобонним уявленням.

Оракул – 1) у Стародавніх Греції і Римі – пророкування, що було відповіддю божества на запитання віруючого, передане через жерця; 2) місце, храм, де відбувалися такі пророцтва; 3) жрець-віщун.

Оранта – іконографічний образ Богоматері, яка зображувалася на повний зріст із піднятими на рівень лица руками з повернутими від себе долонями.

Освячення – магічні слова і дії, які здійснюються служителем культу з метою надання «святості» тому чи іншому предмету (наприклад, освячення води, житла тощо).

- Паломництво** – похід віруючих (прочан, піліgrimів) до святих місць в надії отримати божественну святість. Найвідоміші у християнській культурі місця паломництва – Палестина, Афон (Греція); в Україні – Києво-Печерська лавра, Почаївська лавра та ін.
- Панахида** – християнська заупокійна служба над тілом небіжчика або після його поховання на 3, 9, 20, 40-й день, а також у дні народження і смерті.
- Пантеон** – первісно «храм усіх богів» в античних релігіях. З часом цей термін став означати сукупність богів будь-якої релігії.
- Паранджа** – жіночий верхній одяг, який, згідно з настановами шаріату, носять дорослі мусульманки поза домівкою.
- Парафія** – нижчий самоврядний церковний округ, який має свою церкву з причтом для проведення богослужінь, а також громада віруючих, на утриманні якої перебуває церква та причт.
- Паства** – віруючі (християни), які належать до однієї церковної парафії.
- Пастор** – священик у протестантській церкві.
- Патерик** – у православній церкві – збірник життєписів, розповідей про монахів (наприклад, «Києво-Печерський патерик»). Термін походить від слова – патер (батько, отець). Перші патерики з'явилися у Візантії в IV ст.
- Патріарх** – духовний сан верховних ієрархів у ряді християнських церков.
- Патристика** – сукупність теологічних, філософських і соціально-політичних доктрин християнських богословів II-VIII ст., відомих як «отці церкви».
- Пекло** – у системі уявлень більшості релігій світу (християнство, іслам, брахманізм та ін.) – місце під землею, де перебувають душі грішників, засуджені до посмертних мук. За Біблією, пекло розташоване на околиці Єрусалима в долині Гінном (звідси синонім пекла – геєна).
- Пенати** – в давньоримській міфології і релігії – божества-охоронці, фамільні (сімейні) охоронці дому передусім запасів продовольства, боги домашнього вогнища.
- Перун** – божество в давньоруській міфології і релігії, покровитель князя і дружини (імовірно, бог війни), бог-громовержець, бог грози, грому та блискавки. За князя Володимира Перун був

головним божеством Київської Русі й символом державного єднання.

Піст – релігійна заборона на їжу взагалі або на м'ясні, рибні, молочні продукти, яка встановлюється церквою на певний час.

Політеїзм – форма вірувань і культу, що полягає у поклонінні багатьом богам.

Праведник – людина, яка виконує всі вимоги релігії і не грішить.

Православні свята – дні урочистого відзначення пам'яті видатних подій або осіб, пов'язаних з православним культом. Залежно від того, кого вшановують, поділяються на Господні, Богородичні та святих. Між ними розрізняються перехідні (Великдень та ті, що залежать від дня святкування його) і неперехідні (з незмінною датою святкування). Залежно від урочистості вважаються більшими або меншими. Найважливіші з них – Великдень та 12 дванадесятих свят. До великих належать п'ять свят: Обрізання Господнє, Різдво Іоанна Богослова, Петра і Павла день, Усікновення глави Іоанна Хрестителя та Покрова Пресвятої Богородиці.

Проповідь – промова релігійно-настановчого змісту, що виголошується священнослужителями в храмі під час або після богослужіння.

Псалтир (книга псалмів) – збірник із 150 релігійних пісень, одна з книг Біблії (Старого Завіту).

Рабин – служитель культу в іудейській релігії, керівник іудейської громади.

Рай – місцеперебування душ померлих праведників як винагорода за дотримання приписів релігії, вимог духовенства. Протиставляється пеклу. Це поняття характерне для багатьох релігій.

Рамадан (рамазан) – дев'ятий місяць мусульманського календарного року, коли віруючі, згідно з Кораном і шаріатом, дотримуються *посту* – урази. Вважається, що цього місяця Мухаммеду передано одкровення Аллаха.

Ритуал – сукупність і порядок обрядових дій, церемоній релігійного культу, які передбачають безумовне виконання певних правил здійснення молитви віруючими та інші елементи.

Розп'яття – 1) за Євангеліями – страта і мученицька смерть Ісуса Христа на хресті; 2) хрест з фігурою розп'ятого Христа.

Саваоф – одна з назв Бога-Отця в християнстві.

- Сакральне** – те, що відноситься до релігії, до чого не можна доторкнутися, благоговійне і тайне, глибоко шановане, що протистоїть буденному, профанному.
- Сансара** – 1) процес нескінченних перероджень особистості і душі, що приносить їм страждання; 2) мирське буття, яке пов'язане з ланцюгом народжень і переходом із одного існування в інше, а також – заселених живими істотами світів, в яких здійснюється цей перехід.
- Сарасваті** – богиня знання в індуїзмі і дружина Брахми Творця.
- Сатана** (диявол, шайтан) – згідно з віровченням іудаїзму, християнства, ісламу – злий дух, супротивник Бога, уособлення зла на землі, володар пекла.
- Свобода совісті** – право громадян сповідувати будь-яку релігію чи не сповідувати ніякої, бути віруючим чи атеїстом, відправляти релігійний культ чи вести атеїстичну пропаганду.
- Святки** – 12 днів (з 7 по 19 січня), встановлені православною церквою в пам'ять народження Христа.
- Священик** – у християнстві сан служителя культу, якому надано право здійснювати богослужіння і таїнства (крім священства). Інша назва – ієрей.
- Священство** – 1) у православ'ї і католицизмі – одне із семи таїнств, через яке відбувається посвята в сан священнослужителя. За християнським віровченням, це таїнство наділення посвячуваного через покладання рук вищої за саном духовної особи благодаттю Святого Духа, що робить його посередником між Богом і людьми; 2) священники, священнослужителі.
- Секта** – замкнута група, що відкололася від основної течії релігії в певній країні; також віросповідання, якого дотримується, порівняно з основним напрямом, незначна кількість віруючих
- Секуляризація** – процес звільнення від релігійного, сакрального. Стосується суспільних відносин, особистого життя, свідомості, діяльності, поведінки людини.
- Символ віри** – короткий звід головних догматів, які становлять основу віровчення будь-якої релігійної течії або церкви.
- Синедріон** – орган влади в Стародавній Іудеї (I ст. до н.е. – I ст. н.е.) із судовими, релігійними та політичними функціями.
- Синагога** – молитовний дім в іудаїзмі, громада віруючих, яка молиться в ньому.
- Синкретизм** – злиття вірувань та обрядів різних релігій.

Синтоїзм (япон. синто – шлях богів) – нац. релігія японців.

Сформувалася в VI-VII ст. Синтоїсти поклоняються сонму богів і духів (камі). Найважливішою серед божеств у синтоїзмі є сонячна богиня Аматерасу Омікамі.

Сіон – частина Єрусалима (гора, пагорб), де, згідно з Біблією, знаходилося місто царя Давида і храм Яхве.

Сповідь (каяття) – таїнство в православ'ї та католицизмі, під час якого віруючий розповідає священику про скоєні ним гріхи. А священик нібито від імені Бога дарує йому відпущення з напученням або із застосуванням покарання – піст, молитва з поклонами і т. ін.

Спокута, спокутування – догмат у християнстві, сутність якого полягає в тому, що Бог-Отець приніс у жертву свого Сина для спокути людських гріхів.

Ступа – буддистський храм, культова споруда.

Сура – окремий розділ Корану. Коран містить 114 сур.

Сяо – (в конфуціанстві) – синівська шанобливість, повага, морально-етичний принцип, який підтримує ієрархію в сім'ї.

Табу – релігійна заборона у первісних народів на речі чи дії, вимовляння певних слів, на їжу, відвідування певних місць у храмі, святилищ тощо, за порушення якої загрожує «надприродна» кара, хвороба або смерть.

Тасмна вечеря – 1) за Біблією – вечеря Ісуса Христа з апостолами напередодні його страти, під час якої він омив ноги апостолам і встановив таїнство євхаристії; 2) у католицизмі – церемонія Святого четверга, під час якої вище духовенство (в тому числі Папа Римський) прислуговує бідним, омиває їм ноги в пам'ять про діяння Ісуса Христа.

Титани – боги першого покоління в давній Греції, народжені землею Геєю та небом Ураном (шість братів – Океан, Кой, Крій, Гіперіон, Іапет, Кронос; шість сестер-титанід – Тефіда, Феба, Мнемосіна, Тейя, Феміда, Рея).

Таїнства – у християнстві особливі обрядові дії. Вважається, що в процесі здійснення таїнств на людей невидимо сходять Божа благодать.

Талмуд – зведення догматичних релігійно-етичних і правових законоположень іудаїзму. В усній традиції виник у II-I ст. до н.е. Його письмове оформлення датується III-V ст.

- Тантризм** – спільна назва різних шкіл і напрямів у буддизмі та індуїзмі, які, застосовуючи методи йоги, розробили специфічну систему езотеричної практики. За тантризмом, людина розглядається як мікрокосмос, її тіло побудоване з того самого матеріалу, що й космос, і аналогічне йому. Вважається за можливе, з використанням практики йоги, звільняти сили людини, що дримають у ній. Тантризм поширений в Японії, Непалі, Китаї, особливо в Тибеті.
- Тартар** – в давньогрецькій міфології і релігії – пекло, нижня частина підземного світу, розташована на такій самій відстані від поверхні землі, як земля від неба.
- Теогонія** – сукупність притаманних політеїстичним релігіям міфів про походження і родовід богів. Згідно з міфологією давніх греків, вона є також і космогонією. Перший відомий систематизатор теогонії – Гесіод.
- Теологія** – вчення про Бога, побудоване на підставі текстів, що сприймається як свідчення Бога про себе самого, тобто божественне одкровення. Теологія пов'язана з концепцією особистого абсолютного Бога, який передає людям знання про себе через власне слово, а тому вона можлива лише в рамках теїзму. В точному значенні слова про теологію можна говорити стосовно трьох релігій – іудаїзму, християнства, ісламу.
- Теософія** – релігійно-містичне вчення (божественна мудрість, релігійна мудрість) джерелом якого є містична інтуїція. Засновником сучасної теософії вважають О.П.Блаватську. За її ініціативою в 1875 р. у Нью-Йорку засноване теософське товариство. Незабаром його центр перемістився в Індію.
- Тора** – давньоєврейське найменування П'ятикнижжя. У культових діях використовується тільки рукописний текст Тори, виконаний на сувої пергаменту.
- Тотемізм** – віра в те, що певне етнічне утворення – рід, плем'я тощо генетично походить від якоїсь тварини, рослини чи навіть явища природи.
- Тризна** – 1) частина обряду поховання у східних слов'ян періоду язичництва. Вона складалася з оплакування померлого, помину на його честь, змагань, військових ігор, пісень тощо. Під час християнізації слов'ян тризна довго зберігалася у вигляді пісень і банкетів; 2) церковна відправа, пов'язана з похованням.

Трімурті – в індуїзмі та брахманізмі – три іпостасі єдиного неперсоніфікованого космічного духовного начала – брахмана, які відображають три його основні функції: *Брахма* – боготворець Всесвіту, *Вішну* – його охоронець, *Шива* – руйнівник. На скульптурних зображеннях члени трімурті або стоять тісною групою, або їх тіла нібито виростають одне з одного.

Тянь (Небо) – основне філософське і релігійне поняття в Китаї. Небо безлике, але його волі підвладне все і знається воно з людьми через духів предків та через «сина Неба» – імператора.

Унія церковна – об'єднання православних і католицьких церков на умовах визнання православною церквою верховенства Папи Римського, католицького Символу віри та збереження нею своїх традиційних обрядів і богослужіння рідною мовою. У світі існує понад 30 уніатських церков – грецького, вірменського, маронітського, коптського та інших обрядів.

Ураза – 30-денний мусульманський піст під час рамадану. Переривається щодня з вечора до ранку.

Факір – мусульманський чернець, жебрак, дервіш – спеціаліст з релігійного права, вправний у казуїстиці.

Фатіха – назва першої сури Корану. Є найчастіше виголошуваною молитвою мусульман.

Фетишизм – віра в надприродну силу неживих предметів.

Фідеїзм – філософська концепція, що проголошує необхідність релігійної віри поряд із знанням і використовує його для обґрунтування релігії.

Фікх – мусульманське правознавство, що ґрунтується на Корані, Сунні, іджмі.

Фортуна – богиня щастя, удачі, випадку в античному Римі.

Фурії – давньоримські богині помсти, мук совісті, які картають людей за заподіяні гріхи.

Хадж – паломництво мусульман у Мекку до храму Кааби або в Медину до гробу Мухаммеда, яке вважається подвигом благочестя.

Хасидизм – релігійна течія серед євреїв Польщі та Правобережної України, що виникла на початку XVIII ст. Існує зараз в Україні, Ізраїлі, США. Згідно хасидизму, людина повинна прагнути до повного злиття з Богом не шляхом заглиблення у священні

книги, як того вимагають рабини, а щирою молитвою та благочестям.

Ходжа – титул мусульман, які ведуть своє походження (як правило, фальсифіковане) від одного з чотирьох «правильних» арабських халіфів.

Храм – культова споруда, призначена для відправлення богослужінь і релігійних обрядів.

Целібат – безшлюбність, обітниця, яку приймають католицькі священики.

Церква – тип релігійних організацій, а також християнська культова споруда, що має вівтар і приміщення для богослужіння.

Чадра – вид покривала, яке, згідно з настановами шаріату, зобов'язані носити жінки-мусульманки.

Чалма – головний убір, який складається з полотнища тканини, що обгортається звичайно поверх іншого головного убору – фески, тюбетейки тощо, рідше – просто навколо голови.

Чжун – відданість, китайський принцип, який підтримує відносини між правителем і підданими.

Чистилище – католицьке віровчення про те, що в загробному світі, крім раю і пекла, є і чистилище, де душі померлих проходять очищення, перш ніж вступити до раю.

Чорне духовенство – частина духовенства, на відміну від білого – не ченців. Поширене головним чином у християнстві (католицизмі, православ'ї, Українській греко-католицькій та Вірмено-Григоріанській церквах). Назва пов'язана з тим, що після постригу ченці носять чорний одяг на знак зречення від світського життя.

Шаманізм – віра в надприродні здібності окремих людей входити, доводячи себе до стану екстазу, у спілкуванні з духами і використовувати їх силу для лікування, викликання дощу та інших практичних потреб.

Шаріат – комплекс юридичних норм, принципів та правил поведінки, релігійного життя та вчинків мусульманина, дотримання яких є угодним Аллаху.

Шайтан (шейтан) – образ Сатани, «злого духа», в ісламі.

Шива – один із богів трімурті в індуїзмі. Для послідовників шиваїзму – найвищий бог, який знищує і відроджує все існуюче. На початку космічного циклу створює Всесвіт, а потім, в кінці цього циклу, знищує. Символічно зображується тризубом і фалосом.

Хрещення – християнське таїнство, що символізує прийняття людини у лоно Церкви.

Ягве (Яхве, Єгова) – верховний Бог в іудаїзмі. Віра в єдиного Бога Яхве поширилася, зокрема, і серед протестантської течії свідків Єгови.

Язичництво (язичество) – термін для позначення політеїстичних релігій і культів, що передували монотеїстичним релігіям.

Ямато – 1) назва японської держави в давнину; 2) племінний союз, що був утверджений в Японії у III-IV ст., який став основою для створення японської держави; 3) назва одного з періодів японської історії.

ПЕРЕЛІК ОСНОВНОЇ ТА ДОДАТКОВОЇ ЛІТЕРАТУРИ

Основна

1. Абрамович С.Д., Тілло М.С., Чікарьова М.Ю. Релігієзнавство: Підручник для вузів / С.Д.Абрамович, М.С.Тілло, М.Ю.Чікарьова. – К.: Дакор, 2004. – 510 с.
2. Гуревич П.С. Религиоведение: Учебное пособие для студентов вузов / П.С. Гуревич. – М.: Изд-во Московского психолого-социального ин-та. – Воронеж: МОДЭК, 2005. – 694 с.
3. Докаш В.І. Загальне релігієзнавство: Навчальний посібник для студентів вузів / В.І. Докаш. – Чернівці: Книга-XXI, 2005. – 376 с.
4. Дьяченко А.П. Религиоведение: Учебник для вузов / А.П.Дьяченко. – Львов: Афиша, 2004. – 240 с.
5. Калінін Ю.А., Харьковщенко Є.А. Релігієзнавство: Підручник для студентів вузів / Ю.А.Калінін, Є.А. Харьковщенко. – К.: Наукова думка, 2002. – 352 с.
6. Кислюк К.В., Кучер О.М. Релігієзнавство: Підручник для студентів вузів / К.В.Кислюк, О.М.Кучер. – К.: Кондор, 2007. – 636 с.
7. Лобазова О.Ф. Религиоведение: Учебник для студентов вузов / О.Ф. Лобазова. – М.: Дашков и К., 2005. – 382 с.
8. Лубський В.І., Лубська М.В. Історія релігій: Підручник для студентів вузів / В.І.Лубський, М.В.Лубська. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 696 с.
9. Релігієзнавство: Курс лекцій: Навчальний посібник для студентів вузів / А.Г.Баканурський, Г.Л.Баканурський, Н.І.Ковальова та ін.; [Ред.. Г.Є.Краснокутський]. – К.: Професіонал, 2006. – 302 с.
10. Релігієзнавство: Навчальний посібник для студентів вузів / А.М.Колодний, В.М.Скиртач, Л.І.Мозговий та ін. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 268 с.
11. Релігієзнавство: Навчальний посібник для студентів вузів / Ред. В.Л.Петрушенко. – Львів: Новий Світ-2000, 2008. – 328 с.
12. Релігієзнавство: підручник для студентів вузів / Ред. О.П.Сидоренко. – К.: Знання, 2008. – 471 с.
13. Религиоведение: Учебное пособие для вузов / Ред. П.К.Лобазов. – Х.: Одиссей, 2005. – 480 с.
14. Титов В.Д., Кучурова С.В., Барабаш О.В. Релігієзнавство: Підручник для студентів вузів / В.Д.Титов, С.В.Кучурова, О.В.Барабаш. – К.: Право, 2004. – 272 с.

15. Форвард М. Религии / М.Форвард; [Пер. с англ.]. – М.: Фаир-пресс, 2003. – 311 с.
16. Харьковченко Є.А. Релігієзнавство: підручник для студентів вузів / Є.А.Харьковченко. – К.: Наукова думка, 2007. – 380 с.
17. Черній А.М. Релігієзнавство: підручник для студентів вузів / А.М.Черній. – К.: Академвидав, 2008. – 400 с.

Додаткова

18. Абаев Н.В. Чань-буддизм и культурно-психологические традиции в средневековом Китае / Н.В.Абаев. – Новосибирск: Наука, 1989. – 272 с.
19. Астахов С.Н., Бурлуцкая Е.В., Бурлуцкая А.Н. История религий: Учебное пособие для студентов вузов / С.Н.Астахов, Е.В.Бурлуцкая, А.Н.Бурлуцкая. – М.: Дашков и К. – Ростов-на-Дону: Наука-Пресс, 2007. – 256 с.
20. Ат-Тантауи А. Общее представление об Исламе / Ат-Тантауи. – К.: Ансар Фаундейшн, 2004. – 236 с.
21. Бертронг Дж., Бертронг Э. Конфуцианство / Дж.Бертронг, Э.Бертронг; [Пер. с англ.] – М.: Фаир-пресс, 2004. – 304 с.
22. Библия. Книги Священного писания Ветхого и Нового Завета. – Минск: Белорусский экзархат; ООО «Харвест», 2007. – 1615 с.
23. Бойс М. Зороастрийцы: Верования и обычаи / М.Бойс; [Пер. с англ.] – СПб.: Центр «Петербургское Востоковедение», 1994. – 288 с.
24. Борисова З.О. Основи релігієзнавства: навчально-методичний посібник для студентів вузів / З.О. Борисова. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – 288 с.
25. Будда: Жизнь, учение, мысли, изречения, афоризмы / Сост. Юрчук В.В. – Минск: Современное слово, 2003. – 316 с.
26. Васильев Л.С. История религий. Учебное пособие / Л.С.Васильев. – М.: КДУ, 2008. – 791 с.
27. Ден Мин Дао. Хроники Дао: Тайная жизнь даосского учителя / Ден Мин Дао. –К.: София, 1997. – 432 с.
28. Дубровина Т.А., Ласкарева Е.Н. Заратустра / Т.А.Дубровина, Е.Н.Ласкарева. – М.: Олимп, 1999. – 205 с.
29. Дюмулен Г. История дзен-буддизма / Г.Дюмулен. – М.: Центрполиграф, 2003. – 318 с.
30. Житие пророка Мухаммеда. – Симферополь: Эра, 2002. –100 с.

31. Зайцев А.И. Греческая религия и мифология: Курс лекций для студентов вузов / А.И.Зайцев. – СПб.: Филологический факультет СПбГУ; К.:Академія, 2005. – 206 с.
32. Знание о Боге – наиважнейшее из знаний / Духовное управление мусульман Украины – К.: Аль-Иршад, 2006. – 64 с.
33. Индуизм от А до Я. / Сост. В.А.Косарев. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 320 с.
34. Ислам от А до Я. / Сост. А.А.Савинов. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 320 с.
35. Конфуцианство, даосизм от А до Я. / Сост. Ю.В.Парфенова. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 320 с.
36. Кришна: Его увлекательная жизнь, учение, мысли, афоризмы; все лучшее из его наследия с комментариями; полный словарь Кришны с пояснениями / Сост. Юрчук В.В. – Минск: Современное слово, 2004. – 352 с.
37. Кучер О.Н., Семотюк О.П. Ислам / О.Н.Кучер, О.П.Семотюк. – Ростов-на-Дону: Феникс; Х.: Торсинг, 2004. – 286 с.
38. Кюмон Ф. Восточные религии в римском язычестве / Ф.Кюмон; [Пер. с фр.]. – СПб.: Евразия, 2002. – 350 с.
39. Музафарова Н.И. История религий: Учебное пособие для студентов вузов / Н.И.Музафарова. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2004. – 317 с.
40. Новий Завіт / Авт. тексту Ж.Мюссе; [Пер. з франц.]. – К.: Махаон-Україна, 2006. – 260 с.
41. Нудельман Р. Загадки, тайны и коды Библии / Р.Нудельман. – Ростов-на-Дону: Феникс, 2005 – 395 с.
42. Основы религиоведения: Учебник для студентов вузов / Ред. И.Н.Яблоков. – М.: Высш., шк., 2005. – 508 с.
43. Панова В.Ф., Вахтин Ю.Б. Жизнь Мухаммеда / В.Ф.Панова, Ю.Б.Вахтин. – М.: Политиздат, 1991. – 493 с.
44. Пилкингтон С.М. Иудаизм / С.М.Пилкингтон; [Пер. с англ.]. – М.: Фаир-пресс, 2001. – 399 с.
45. Поснов М.Э. История христианской церкви (До разделения церквей 1054 г.) / М.Э.Поснов. – М.: Высш. шк., 2005. – 648 с.
46. Прибутько П.С. Релігієзнавство: посібник для підготовки до іспитів / П.С.Прибутько. – К.: Паливода А.В., 2007. – 158 с.
47. Пушнова Ю.Б. Экзамен по религиоведению: краткое учебное пособие для студентов вузов / Ю.Б.Пушнова. – М.: Приор-издат, 2006. – 96 с.

48. Релігієзнавство: навчальний посібник для студентів вузів / Ред. Л.Г. Дротянко. – К.: НАУ, 2005. – 150 с.
49. Релігієзнавчий словник / Ред. Колодний А. – К.: Четверта хвиля, 1996. – 389 с.
50. Релігії: дитяча енциклопедія / уклад. О.О. Могила. – К.: Школа, 2005. – 576 с.
51. Релігії світу / П. Балта, Ж. Боттеро, К. Шадефо та ін. [Пер. з франц.]. – К.: Махаон-Україна, 2007. – 260 с.
52. Религия: Энциклопедия / Сост. и общ. ред. А.А. Грицанов, Г.В. Синило. – Мн.: Книжный Дом., 2007. – 960 с.
53. Силенко Л. Мага Віра: Рідна Українська Національна Віра (РУНВіра): Велике Світло Волі: Співвідношення віри, науки, філософії, історії / Л.Силенко. – Нью-Йорк: Об'єднання Синів і Дочок України Рун віри, 1979. – 1428 с.
54. Синтоизм от А до Я. / Сост. И.Ю. Белкин. – М.: АСТ: Восток-Запад, 2007. – 320 с.
55. Старий Завіт / Авт. тексту Ж. Мюссе; [Пер. з франц.]. – К.: Махаон-Україна, 2006. – 260 с.
56. Туччи Д. Религии Тибета / Д.Туччи; [Пер. с ит.]. – СПб.: Евразия, 2005. – 416 с.
57. Ханиф С. Путь Бога / С.Ханиф; [Пер. с англ.]. – К.: Ансар Фаундейшн, 2004. – 180 с.
58. Фйоріно Меді. Сайєнтологія: Релігія створена науковим фантастом / Фйоріно Меді. – Львів: Свічадо, 1998. – 46 с.
59. Чозин Кон Ш. Життя Будди: Шлях до свободи ума / Чозин Кон Ш. [Пер. з англ.]. – К.: Факт, 2007. – 176 с.
60. Шевченко В.М. Словник-довідник з релігієзнавства / В.М.Шевченко. – К.: Наукова думка, 2004. – 560 с.
61. Яблоков И.Н. Религиоведение: Учебное пособие для вузов; Учебный словарь-минимум по религиоведению / И.Н.Яблоков. – М.: Гардарики, 2004. – 536 с.

Интернет-ресурси:

62. Релігієзнавство: електронна бібліотека [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://elib.nplu.org>
63. История религиозных идей (лекции) Зубов А.Б: електронна бібліотека [Електрон. ресурс]. – Режим доступу: <http://rutracker.org/forum/viewtopic.php?t=3438795>

64. Энциклопедия // Сост. Грицанов А.А, Можейко М.А.
[Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.infoliolib.info/philos/postmod/index.html>